

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
TREBALLS DE LA SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS, XXII

COMUNICACIONS DELS MEMBRES
DE LA SECCIÓ DE FILOSOFIA
I CIÈNCIES SOCIALS

BARCELONA
1997

COMUNICACIONS DELS MEMBRES
DE LA SECCIÓ DE FILOSOFIA
I CIÈNCIES SOCIALS

This One

85F9-Y8N-YHQ5

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
TREBALLS DE LA SECCIÓ DE FILOSOFIA I CIÈNCIES SOCIALS, XXII

COMUNICACIONS DELS MEMBRES
DE LA SECCIÓ DE FILOSOFIA
I CIÈNCIES SOCIALS

BARCELONA
1997

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP:

Comunicacions dels membres de la Secció de Filosofia i Ciències Socials
ISBN 84-7283-370-4
I. Institut d'Estudis Catalans II. Col·lecció 1. Ciències socials
— Reculls d'escrits
3(082)

Obra editada a cura de Josep González-Agàpito,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

© 1997, dels autors dels articles
© Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Primera edició: setembre de 1997
Tiratge: 600 exemplars

Compost per Fotocomposició gama, s.l.
Aristides Maillol, 3, 1r. 1a. 08028 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL
Carrer del Riu, 17. 08291 Ripollet

ISBN: 84-7283-370-4
Dipòsit legal: B. 31479-1997

TAULA

El deute internacional, <i>per Joaquim Muns</i>	9
Què en queda avui, del marxisme?, <i>per Eusebi Colomer</i>	11
L'organització territorial de Catalunya a finals del segle XX, <i>per Lluís Casassas i Simó</i>	21
Tendències de l'evolució futura en matèria de comunicació periodística, <i>per Josep M. Casasús i Guri</i>	25
La societat urbana i el règim de béns del matrimoni, <i>per Josep M. Puig Salellas</i>	31
La cura dels trinxeraires a Catalunya en el primer terç del segle actual, <i>per Lluís Folch i Camarasa</i>	39
Els espais geogràfics en temps de Ramon Muntaner, <i>per Marc-Aureli Vila</i>	47
Tòpics, llocs comuns i raonament jurídic, <i>per Lluís Figa Faura</i>	53
La integració dels immigrants a Catalunya, <i>per Carlota Solé</i>	59
Les lliçons de Maastricht, <i>per Joaquim Muns</i>	71
Maastricht, encara, <i>per Carles A. Gasòliba</i>	83
Carles Riba, educador, <i>per Joan Triadú</i>	89

El dret a l'autodeterminació i els darrers esdeveniments europeus, <i>per Josep. M. Puig Salellas</i>	97
Illes, il·leïtat i insularitat. Les illes Balears, per exemple, <i>per Bartomeu Barceló i Pons</i>	111

EL DEUTE INTERNACIONAL

JOAQUIM MUNS

(Sessió del dia 18 de desembre de 1989)

Explicaré les causes que van dur a la crisi que va esclatar el 12 d'agost de 1982 quan Jesús Silva Herzog, secretari d'Hisenda de Mèxic, va comunicar que el seu país no podia afrontar el servei del seu deute internacional, cosa que va servir per a descobrir que uns quants països, especialment de l'Amèrica Llatina, estaven endeutats fins a extrems que ningú no havia sospitat.

Les causes d'aquest fort endeutament havien estat: l'abundància de liquiditat internacional ocasionada per les dues crisis del petroli, en no poder absorbir els països exportadors els enormes superàvits de llur balança de pagaments; el desig i la possibilitat, propiciats precisament per aquesta abundant liquiditat, dels països en vies de desenvolupament de mantenir taxes de creixement relativament elevades malgrat la situació internacional adversa creada per les dues crisis del petroli.

Aquestes taxes de creixement relativament elevades, és a dir, la manca d'ajustament de les economies d'aquests països, es va cobrir amb endeutament. A partir del 1978, aquest endeutament es va encarir d'una forma espectacular, tant per la pujada de les taxes d'interès com pel fet que una part cada vegada més gran fos endeutament a curt termini.

La forta recessió dels països industrials del 1980 al 1982 portà aquest endeutament a nivells insuportables i va fer esclatar la crisi. En aquest moment van aparèixer amb claredat dues altres circumstàncies negatives: d'una banda, la manca de coordinació i una anàlisi poc encertada de la situació per part de la gran banca internacional, és a dir, allò que ha estat descrit a vegades d'una manera gràfica com «la miopia bancària» dels anys setanta; i de l'altra, la mala utilització d'una gran part del deute, que molts cops va finançar el consum o va donar lloc a fuites de diner dels respectius països.

Hi ha tres fases en l'estratègia de la lluita contra la crisi de l'endeutament. La primera es desenvolupà des que esclatà la crisi fins a mitjan 1985, i va ésser caracteritzada per una clara direcció tècnica i executiva del Fons Monetari Interna-

cional (FMI). La segona etapa va anar des de mitjan 1985 fins al començament del 1989, i es va desenvolupar al voltant de l'anomenat *Pla Baker*, enunciat pel secretari del Tresor americà a la reunió de l'FMI i del Banc Mundial que va tenir lloc a Seül l'octubre de 1985.

Les característiques del Pla Baker foren tres: la primera i més important, l'adopció per part dels principals països deutors de polítiques macroeconòmiques i estructurals; la segona, una continuació del paper capdavanter de l'FMI i també del Banc Mundial, i la tercera, més grans nivells de préstecs dels bancs privats per a donar suport als programes d'ajustament econòmic.

La tercera etapa va començar el març de 1989 amb les propostes del secretari del Tresor dels Estats Units, Sr. Brady, que pretén superar les limitacions de les dues fases anteriors. La novetat d'aquestes propostes respecte a les estratègies anteriors consisteix en el fet que, per primer cop, hom proposa una reducció del deute i/o del seu servei per una disminució del seu valor nominal, aspecte que anteriorment sempre havia estat rebutjat de ple.

Certament hi ha aspectes positius en la lluita contra el problema del deute dels països en via de desenvolupament al llarg d'aquest decenni, tot i que cal no oblidar la importància del problema, que es tradueix en el fet que el deute total ha continuat incrementant-se després del 1982.

QUÈ EN QUEDA AVUI, DEL MARXISME?

EUSEBI COLOMER

(Sessió del dia 29 de gener de 1990)

El que avui denominem el «marxisme» nasqué de la conjunció de dos factors: el projecte intel·lectual de Karl Marx i una concreta situació socioeconòmica, caracteritzada pel començ de la industrialització i l'ascens correlatiu del moviment obrer. Sense el recolzament d'aquest darrer, el marxisme no hauria estat sinó una més de les moltes revolucions teòriques que sorgiren a Europa en la segona meitat del segle XIX. La seva inserció en les coordenades socioeconòmiques i polítiques de l'època en féu el que de fet ha estat: una filosofia que donà origen a una revolució a escala mundial. Com assenyalava el 1956 J. Y. Calvez, «la Revolució francesa de 1789 havia estat francesa pel seu origen i fou europea per les seves conseqüències: amb el marxisme sembla estar en marxa la revolució mundial».¹

Avui, un segle després de la mort de Marx, el marxisme sembla cridat a tornar a ésser el que fou en els seus inicis: un corrent filosòfic de caire crític i revolucionari; però, en definitiva, un corrent filosòfic entre altres. La revolució política que havia contribuït tan eficaçment a la seva projecció internacional, que hauria d'haver estat la seva confirmació definitiva, s'ha convertit finalment en el seu taló d'Aquil·les. Nascuda a contrapèl de les previsions de Marx en el vell i atrotinat Imperi rus i extesa després a un grup de països d'Europa oriental i de la resta del món, avui només es manté amb trets cada cop més atípics a Cuba i a la Xina. El fracàs històric del comunisme planteja la qüestió de la validesa del seu model teòric. La resposta no és fàcil, car no és lícit identificar el pensament de Marx amb la versió que hom en féu a la Unió Soviètica. Una cosa és el marxisme tal com el pensà Marx i una altra, l'anomenat *marxisme-leninisme* en el qual l'aportació original de Marx s'amalgamava de manera barroera amb les d'Engels i àdhuc les de

1. *La pensée de Karl Marx*, París, 1956. Trad. cast., *El pensamiento de Karl Marx*, Madrid, 1958; 5a ed., 1966, p. 9.

Lenin. De teoria d'una praxi revolucionària, el marxisme passà a ésser una cosmovisió dogmàtica i totalitària.

Això no vol pas dir que l'ensulsiada estrepitosa del marxisme no afecti de retruc el pensament marxista. Tot i no coincidir exactament amb ell, el marxisme-leninisme s'hi recolzava manifestament i maldava per dur-lo a la pràctica. No val a dir, doncs: «El marxisme ha mort, visqui Marx!» Això significaria que tot el que fins ara s'ha soplujat sota aquest nom: URSS, socialisme real, partits comunistes occidentals, no tenia res a veure amb Marx. I això no és veritat. La paraula *marxisme* té a veure amb Marx o ja no designa res més que un vague ideal de justícia. Però tampoc val a dir: «Marx i el marxisme són ben morts i enterrats!» Com advertia no fa gaire J. Y. Calvez, arran de l'ensulsiada contemporània de l'idealisme hom deia de Hegel que era un «gos mort». I Marx el va defensar.² Potser ha arribat també l'hora de defensar Marx d'una injusta i precipitada condemna a mort. Abans, però, cal treure a la llum els buits, els excessos i els desajusts del pensament teòric marxista. Car són ells els darrers responsables de l'ensorrada de tot el que hom havia bastit en nom seu.

Com tothom sap, Marx fou, sobretot, un pensador crític. La crítica esdevé d'alguna manera la forma específica del seu pensament. Sigui el que sigui allò que aquest toca: el dret, l'Estat, la religió, la filosofia idealista, la societat burgesa, l'economia capitalista, etc., ho fa de manera crítica. Totes les seves obres, des dels primers assaigs fins a *El capital*, porten en el títol o en el subtítol la paraula *crítica*. Aquest tret crític del pensament de Marx, el seu caràcter correctiu dels excessos i defectes del pensament i de la societat del seu temps, constitueix, segurament, la seva aportació més valuosa. D'ell arrenca l'influx que el marxisme ha exercit fins avui en tants esperits.

Tanmateix, el tarannà crític no és pas un tret original del fundador del marxisme: el compartien també els seus companys de l'esquerra hegeliana. Quan Marx s'incorporà a la filosofia, feia deu anys que Hegel havia mort. La pregunta que flotava en l'ambient era més o menys aquesta: com es pot fer encara filosofia, després que Hegel ja ho ha dit tot, ho ha dit la mar de bé i ha fet veure que la història de l'home occidental està a punt d'assolir la seva plenitud? La resposta deia: es pot fer crítica. Concretament es pot utilitzar l'eina de la dialèctica hegeliana per a soscar l'ordre existent. Efectivament, Hegel no hauria formulat l'autoconsciència d'un món racional, sinó les aspiracions racionals d'un món irracional. El principi del racionalisme hegelian: «Tot allò real és racional i tot allò racional és real» s'entén en el sentit d'allò que hauria d'ésser. Cal fer, doncs, real allò racional i racional allò real. El camí per a aconseguir-ho, és l'esforç per a canviar la consciència dels homes. El món podrà començar a fer-se racional quan un nom-

2. «Quel avenir pour le marxisme?», *Études*, núm. 373 (1990), p. 475.

bre suficient d'homes tinguin consciència de la seva irracionalitat. Marx es va dedicar amb el fervor d'un neòfit a la realització d'aquest programa de reforma de la consciència, però es va adonar també molt aviat del seu caràcter idealista. Els homes no canvien pel sol fet que canviïn les idees que tenen al cap. Al contrari, per a canviar les idees, cal canviar abans els homes. I per a canviar els homes, cal canviar el subsòl, la realitat socioeconòmica, on aquests posen llurs peus. Marx acaba de trobar la veritable dimensió del seu pensament: es tracta de transposar la crítica del pla de la teoria, de la comprensió especulativa del món, al de la praxi, per a convertir-la així en instrument de transformació de tota la realitat social existent. És el que diu la famosa tesi onzena sobre Feuerbach: «Fins ara, els filòsofs no han fet res més que interpretar el món: el que cal és transformar-lo».³

L'objecte d'aquesta praxi crítica és allò que, amb un concepte provinent de Hegel, Marx anomena *l'alienació humana*. L'home està alienat, quan no es posseeix a si mateix, quan, per a realitzar la seva existència, li cal passar per la marrada d'una institució estranya. Això és el que s'esdevé efectivament en la societat burgesa amb l'Estat, la religió, la filosofia i, en darrer terme, amb el sistema econòmic. Per això, hom distingeix en el marxisme quatre alienacions essencialment subordinades: la socioeconòmica, la política, la filosòfica i la religiosa. L'alienació socioeconòmica (règim de propietat privada i divisió consegüent de la societat en dues classes hostils) inclou l'alienació política (inversió de la relació natural entre l'Estat i la societat civil i predomini del primer sobre la segona). L'alienació política porta a la filosòfica (justificació teòrica de l'*statu quo* sociopolític i solució ideal de problemes reals). Finalment, l'alienació filosòfica arriba a l'extrem en la religiosa (consagració definitiva de la injustícia i remissió de la seva solució al més enllà). L'alienació fonamental és la socioeconòmica. Les altres tres, la política, la filosòfica i la religiosa, són derivades; d'on se segueix que n'hi ha prou amb eliminar la primera per a eliminar també de soca-rel les darreres. Tot comença per la supressió de la propietat privada. La classe social encarregada de fer-ho i d'establir una nova societat sense classes és el proletariat. Descartada així l'alienació socioeconòmica, que és l'arrel de l'autoalienació humana, totes les altres alienacions cauen pel seu propi pes. Ja no cal organitzar la societat en un estat que assegurí la dominació d'una classe sobre les altres. La gent ja no necessita l'opi de la religió per a suportar la injustícia i oblidar que és miserable, car s'ha posat fi de soca-rel a la injustícia i a la misèria humanes. La filosofia és alhora suprimida i realitzada: suprimida com a interpretació teòrica del món i realitzada com a praxi transformadora i revolucionària. Aleshores, l'home retrobarà de cop la unitat perduda amb la natura i amb els altres homes. L'enigma de la història s'haurà resolt. I la humanitat haurà aconseguit la seva meta suprema: el regne de l'home,

3. *Thesen über Feuerbach* (*Werke*, v. III), p. 6.

en frase del *Manifest del partit comunista*, una societat «on el lliure desenrotllament de cadascú sigui la condició del lliure desenrotllament de tots».⁴

Cal dir que, en el desenvolupament concret del seu pensament, Marx no procedí segons l'ordre sistemàtic suara esmentat, sinó més aviat, a l'inrevés. El punt de partença fou el dels altres companys de l'esquerra hegeliana: la crítica de la política, la religió i la filosofia del seu temps. Només a poc a poc, enfondint en el mecanisme de l'alienació, Marx s'adonà progressivament que política, religió i filosofia no eren enterament responsables de llur pròpia negativitat, que llur arrel més pregona residia en un altre lloc, en el món real amb les seves concretes relacions de producció, és a dir, en l'alienació socioeconòmica. Aquesta darrera alienació s'adverava, doncs, com l'alienació bàsica i radical, de la qual les altres tres, la política, la religiosa i la filosòfica, depenien en darrer terme. Al mateix temps, l'anàlisi del treball alienat portà Marx a veure la societat burgesa com la realització concreta de la dialèctica de l'amo i del serf. En la societat burgesa s'enfronten dos tipus d'home, representatius de dues classes socials oposades: la dels propietaris i la dels obrers no propietaris. L'obrer no propietari és el subjecte del treball alienat: com a desposseït de tota propietat, es veu obligat a vendre la seva força de treball a un altre. I això vol dir: en el règim de propietat privada l'home no es posseeix a si mateix. El seu ésser i la seva activitat són propietat d'un altre. La propietat apareix, doncs, com l'ànima de l'alienació socioeconòmica i l'arrel última de totes les altres alienacions. La conseqüència s'imposa: «L'abolició de la propietat privada, en tant que apropiació de la vida humana, és l'abolició de tota alienació, el retorn de l'home a si mateix, el qual, abandonant religió, Estat, etc., retroba la seva existència humana, o sigui, social».⁵

És ja un lloc comú de la crítica filosòfica l'al·lusió a la fèrria coherència del pensament teòric de Marx. I és clar que n'és, de coherent; però és la coherència d'un cercle! Marx avança una concepció de l'home que encaixa exactament amb el procés d'alienació i desalienació. L'home és, efectivament, per a Marx un ésser genericosocial, l'essència del qual rau en el conjunt de relacions socioeconòmiques, que li permeten satisfer solidàriament amb els altres homes les seves necessitats constitutives. D'ací se segueix que, fins que no s'identifiqui amb les seves pròpies relacions socials, l'home està alienat. I el signe més visible d'aquesta alienació és la distinció, vigent en el món burgès, entre la vida pública i la privada. Per això, la desalienació, propugnada per Marx, comporta la reabsorció completa de l'home en la societat. Aleshores, l'individu coincideix amb el seu ésser genericosocial. I es realitza el postulat marxista, segons el qual la vida individual de l'home i la seva vida social no són diferents.

4. *Manifest der Kommunistischen Partei* (*Werke*, v. IV), p. 482.

5. *Ökonomisch-philosophische Manuskripte* (*Werke*, Engängzungsbande Erster Teil), p. 537.

Examinem ara a aquesta llum el procés d'alienació i desalienació. L'intent de Marx és fer coincidir l'individu amb el seu ésser genericosocial, definit, com ja sabem, pel conjunt de relacions que s'entrecreuen en el procés de producció. L'individu assoleix el seu ésser genèric, quan s'identifica amb aquest feix de relacions socials. En canvi, hi ha alienació, quan es veu obligat a distingir-se'n, pel fet de viure en un règim de producció capitalista, que el separa de la natura i l'oposa als altres homes. L'individu es construeix aleshores una esfera privada política, filosòfica i religiosa, que oposa al conjunt de relacions socials, les quals deixen de constituir, per això mateix, el seu ésser genèric. L'alienació se suprimeix en la societat comunista, que esdevé la meta de tot el procés. En ella, l'individu coincideix finalment amb el conjunt de relacions socials i assoleix així el seu ésser genèric. L'home s'ha reconciliat amb la natura i amb els altres, ja que la realitat social amb la qual s'identifica és la natura transformada pel treball de tots i convertida en mitjà de satisfacció de les necessitats de tots. I, en conseqüència, ja no hi ha lloc per a una esfera privada que s'oposi al seu ésser genericosocial: ja no hi ha lloc per a l'oposició entre el ciutadà de l'Estat i el membre de la societat civil, ni entre el pensament i la realitat, ni entre l'experiència religiosa i la social. El cercle s'ha clos i el final coincideix amb el principi.

Ara bé, es pot cloure el cercle des de dins mateix? No hi ha en l'home factors que desborden el procés d'alienació i desalienació? De fet, si el cercle s'ha clos, ha estat a condició que l'home sigui això i només això que Marx afirma que és, el conjunt de relacions socials, en les quals s'insereix. Altrament, si l'home no era només això, si el seu ésser social i el seu ésser individual no coincidien del tot, ni l'alienació el destruiria i deshumanitzaria, ni la supressió de l'alienació el rehumanitzaria i el restituiria plenament a si mateix. Malgrat el seu indubtable i, a voltes, saludable realisme, hi ha encara en Marx una bona dosi d'idealisme. L'home amb el qual opera, no sembla ésser l'home real, amb tota la seva enorme i paradoxal complexitat: és un home abstracte, retallat, domesticat. És amb raó que Sartre definia el marxisme com un idealisme de la matèria.

En resum, si, com ara es diu, el socialisme real s'ha ensorrat, és perquè el socialisme teòric no s'aguantava del tot. És incontestable que l'home és també, almenys parcialment, això que Marx diu que és. Però resulta que l'home és també més del que diu Marx, que el seu jo més íntim, el nucli insubornable de la seva persona, no es pot reduir a un ordit de relacions socioeconòmiques, i, aleshores, és clar, a la llarga el sistema no funciona.

El que aquí està en joc és el problema cabdal de la llibertat. Marx va posseir, de vegades fins a fregar la utopia, un sentit agut de l'individu i acaricià l'ideal del desenvolupament de les seves possibilitats en totes les direccions possibles. La font de la seva inspiració no fou, doncs, la idea col·lectivista. Ell somniava més aviat en una societat que fos una «associació» lliure de treballadors. Tanmateix, la dèria de substituir el vell socialisme «utòpic» pel seu novell socialisme «científic»,

de construir una «ciència» de la societat i de l'economia que fos tan vigorosa com les ciències de la natura, l'empenyé insensiblement vers una concepció determinista. En conseqüència, Marx tendirà cada cop més a subratllar el caràcter «natural» del procés de canvi social. «En la producció social de la seva vida els homes contrauen determinades relacions, necessàries i independents de llur voluntat, que corresponen a una fase determinada de desenvolupament de llurs forces productives materials». ⁶ Tot s'esdevé, doncs, amb la fèrria necessitat d'un procés dialèctic, del qual l'individu ha d'ésser considerat socialment una criatura.

Per això, malgrat el seu individualisme i la seva resistència a acceptar la simple transposició del sistema econòmic vigent en un capitalisme d'estat, l'estatisme comunista sorgeix en darrer terme del pensament de Marx. És ell qui establí, per al moment en què arribés la revolució, la fórmula, això sí, només provisòria i temporal, de la dictadura del proletariat i recomanà, a més a més, una sèrie de mesures de naturalesa estatista: expropiació dels béns arrels, centralització dels mitjans de transport i comunicació, treball obligatori per a tothom, constitució d'exèrcits industrials... Un cop engegat aquest procés, què difícil és parar-lo! De què serveix aleshores recordar que Marx volia que la personalitat individual es desenvolupés plenament en el si del comunisme? ⁷

Resta dir uns mots sobre l'obra mestra de Marx, *El capital*. El filòsof hi culmina un camí de pensament, que el va dur, pas a pas, de la crítica de la societat a la crítica de l'economia. Quina relació hi ha entre l'anàlisi econòmica d'aquesta obra i el seu pensament de caire humanista? Marx ha relacionat sempre la instauració del comunisme i la realitat socioeconòmica. Perquè el comunisme pugui fer-se real ha d'ésser precedit d'un determinat desenvolupament de les forces productives. Això obligà Marx a beure en les fonts clàssiques de l'economia capitalista, sobretot, Adam Smith i Ricardo, però també Stuart Mill, els fisiòcrates francesos i els lliurecambistes anglesos. Però Marx propugnava un socialisme «científic» i, en conseqüència, li calia demostrar que, en un determinat moment, la propietat privada, lluny de promoure el desenvolupament de les forces productives, l'obstrueix. D'això es tracta justament en *El capital*: de predir «científicament» la mort propera del sistema, que l'autor havia avançat, des d'un punt de vista teòric, en la seva obra anterior, de mostrar que el règim econòmic capitalista està condemnat a l'autodestrucció per obra de l'element negatiu que ell mateix engendra en el seu propi si: el proletariat.

En el Marx darrer coincideixen, doncs, el filòsof i l'economista. És fals el que de vegades es diu a tall de crítica que Marx era només un filòsof i no un economista. Ell sabia d'economia com qui més en el seu temps. I la seva obra magna, *El*

6. *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (*Werke*, v. XIII), p. 8.

7. Cf. J. Y. CALVEZ, *Quel avenir pour le marxisme?*, p. 480.

capital, constitueix, dins la seva típica intenció crítica, una anàlisi aguda de l'economia capitalista. Però aquesta anàlisi no és, com volia L. Althusser, una pura anàlisi científica. És més aviat una anàlisi duta a terme en funció d'un projecte filosòfic revolucionari, que, en definitiva, segueix essent humanista: la instauració d'una societat, el valor suprem de la qual sigui l'home i no la mercaderia. I Marx es proposa mostrar que aquest projecte és viable; encara més, que és el resultat dialèctic inevitable de les lleis ineluctables de l'economia capitalista.

Tot i que Marx escull amb encert el blanc, vers el qual adreça els trets de la seva crítica: el capitalisme com un fenomen acumulatiu que funciona a favor dels qui detenten el poder econòmic, els instruments conceptuals que emprà per a dur-la a terme no són sempre encertats. Aquest és el cas de la peça central, la teoria de la plusvàlua o valor determinat per la quantitat de treball incorporat al producte, que avui, en l'àmbit de la ciència econòmica, hom considera pel cap baix frèvola i àdhuc primparada. Resulta, en efecte, impossible mesurar els diferents tipus de treball en hores de treball humà «social», sense la mediació d'una valoració comuna, com la que es dona en el mercat. No cal dir, d'altra banda, que el capitalisme que avui coneixem no coincideix exactament amb el que Marx descriu: ell hi abstreu, p. e., l'influx de la demanda i la intervenció estatal. Amb tot i això, la crítica marxiana reflecteix la inhumanitat de la societat capitalista, però mitjançant un model abstracte i inoperant des del punt de vista econòmic, el qual, si pot ésser útil per a fuetejar el capitalisme, no dona cap solució per a sortir-ne, tret, naturalment, de l'adopció d'un remei que s'ha mostrat pitjor que la malaltia.

Si de la teoria de la plusvàlua passem ara a les lleis amb les quals Marx creu poder predir l'ensulsiada inevitable del capitalisme, cal reconèixer que avui tothom les té per inconsistents o, senzillament, per falses. És clar que Marx no tingué o no pogué tenir compte de dos fenòmens, la importància dels quals, en la realitat econòmica, ha esdevingut cada cop més gran: 1) la mecanització i robotització creixents del treball; 2) el creixement de les classes intermèdies: funcionariat, serveis, etc. En qualsevol cas, pel que fa a la pretesa demostració del desenvolupament lògic del capitalisme vers la seva pròpia destrucció, «Marx es va deixar encegar pel seu desig de demostrar l'indemostrable».⁸

En Marx, doncs, la «ciència» no ho és tot. El seu pensament prové de Hegel, i n'assumeix, entre altres coses, la filosofia de la història amb tot el que tenia de progrés i de consumació immanents, de transposició de l'esperança del Regne de Déu en termes d'història del món. En Marx, el procés històric hegelianès es fa mundà fins a l'extrem i, sobretot, aspira a la seva pròpia realització. El resultat és, com diagnosticà molt aviat K. Löwith, «una història de salvació en termes d'eco-

8. E. MENÉNDEZ UREÑA, *Karl Marx economista: Lo que Marx realmente quiso decir*, Madrid, 1977, p. 234.

nomia social».⁹ De fet, Marx aconseguí conjugar dues línies de força decisives: la idea de ciència i l'exigència messiànica de salvació, que havia estat fins aleshores patrimoni exclusiu de la religió. La unió d'aquests dos factors donà lloc a una barreja desastrosa des del punt de vista teòric i explosiva des del pràctic. D'ella provingué, en efecte, que passés al primer terme allò que constituirà l'element més original del marxisme: el moment de la realització, és a dir, la idea d'un programa que cal aplicar en el món i del qual s'espera una ordenació nova de totes les coses. Aquesta aplicació serà, d'una banda, la realització de l'esperada transformació del món i, de l'altra, el naixement de l'home nou, de la humanitat redimida. La pretensió del marxisme d'ésser diferent de totes les altres filosofies és comprensible i respectable. Però el seu taló d'Aquil·les rau en el punt en què el marxisme —que barreja ciència i esperança, coneixement i desig, diagnòstic i profecia— tendeix vers la seva realització, car la seva escatologia terrenal el duu a solidificar-se en la maquinària ideològica i política de l'Estat totalitari.¹⁰

Em semblaria que és a la llum d'aquestes darreres consideracions que cal entendre el que s'esdevingué, a partir de 1985, a l'URSS i als països satèl·lit d'Europa oriental. L'intent d'explicar-ho exclusivament en clau econòmica no duu, efectivament, massa lluny. Potser sí que el detonador fou de caire econòmic: el fet que l'economia soviètica no pogués aguantar el ritme frenètic que, amb la seva cursa armamentista, li imposaren els Estats Units. Però la crisi —i no únicament l'econòmica— tenia arrels molt més fondes. En els països satèl·lit, l'ànsia irreprimible de llibertat s'associava en molts esperits a la sensació amarga d'haver estat enganyats. El ciutadà de peu ja no creia en el «sistema». S'imposava un cop de timó. Per això, hom passà insensiblement de l'economia a la política. De fet, el que s'esdevingué el 1989 fou l'abolició d'un règim polític caracteritzat pel monopoli del partit comunista en l'Estat i en la societat. Aquest monopoli no era el simple resultat d'una presa del poder, sinó un monopoli de dret fundat en la naturalesa de les coses, en la idea que el partit comunista era l'avantguarda del proletariat, la classe cridada a suprimir la divisió de classes i a instaurar una humanitat nova, reconciliada i salvada.¹¹

Arribem un cop més al mateix resultat: Marx no és aliè a l'ensorrada del comunisme. Per això, l'eclipsi actual del marxisme comporta, com a mínim, l'eclipsi d'un cert Marx, concretament del Marx pseudocientífic, profeta i utopista, que es pensava haver trobat la fórmula que li permetia comprendre a fons i, en conseqüència, transformar de soca-rel el món dels homes.

D'ací no se segueix, però, que el filòsof Karl Marx no tingui ja res a dir-nos. Descartat el Marx pseudocientífic, en resta encara un altre: el pensador crític. En

9. *El sentido de la historia*, Madrid, 1963, p. 68.

10. Cf. L. COLLETTI, «¿Qué queda del marxismo?», *El País*, 13 de març de 1983, p. 15.

11. Cf. J. Y. CALVEZ, *Quel avenir pour le marxisme?*, p. 476 i s.

aquest sentit, després de passar-lo convenientment pel sedàs, el seu pensament ens pot ensenyar moltes coses. En general, hi podem aprendre a mirar amb realisme el món dels homes, a adonar-nos de les connexions existents entre els seus diferents nivells, del pes que hi tenen les estructures de tota mena, de l'influx amagat dels factors socioeconòmics en la vida de l'esperit i en la marxa de la història. No cal dir que aquest influx no és únic, ni sempre el més decisiu. Però, quina lliçó la «d'aquesta atenció que Marx presta a les estructures econòmiques per a tots aquells que creuen ingènument que n'hi ha prou amb conrear les actituds individuals!».¹²

Hi ha intuïcions de Marx que esdevenen profundament significatives, quan hom les treu de llur context més específic. Aquest és el cas de la teoria de l'alienació, pal de paller del marxisme teòric. El no marxista hi aprèn que l'home té el perill de perdre's amb allò mateix amb què cerca guanyar-se, tant si es tracta del producte del treball i de l'enginy com de la ciència i de la tècnica. La generació actual en fa progressivament l'experiència: els mateixos èxits se'ns poden convertir en paranys. La història es mostra dialèctica, en un sentit diferent a l'optimista propugnat pel fundador del marxisme. En altres casos, cal destriar l'ensenyament de Marx de les argumentacions amb les quals aquest pretenia justificar-lo. És el que passa amb la crítica marxiana del capitalisme. Si l'anàlitzem sense prevencions i amb llibertat d'esperit hi podem aprendre una lliçó saludable: que sense el control social adequat el règim de producció capitalista esdevé un mecanisme d'acumulació en benefici dels possessors del capital. Deixat a si mateix, el capitalisme tendeix per inèrcia a augmentar la desigualtat i la conflictivitat socials.¹³ Avui, quan l'economia capitalista ha esdevingut hegemònica i té com a camp d'actuació el món sencer, fóra un error fatal no treure las conseqüències pràctiques que es desprenen d'aquesta lliçó.

Permeteu-me a tall de cloenda una darrera consideració. Els veritables pensadors no moren mai. I Karl Marx, sense ésser potser un gran pensador, ens ha llegat tanmateix un pensament crític, fort i complex, que il·lumina parcialment aquells aspectes de la realitat humana que la tradició idealista, de la qual ell parteix com a pressupòsit, havia deixat en la penombra. Avui, el marxisme ha passat de la filosofia a la història de la filosofia i ha trobat així el lloc que li escau en el món de l'esperit. Però, en qualsevol cas, no el podem deixar de banda. I no solament com a contrapunt de l'idealisme. L'estudi de Marx i del marxisme s'imposa, si més no, pel paper de primer ordre que ha jugat en la història intel·lectual, social, política i àdhuc religiosa de la primera meitat del nostre segle. Altrament, no comprendríem res. I el que és més greu: no sabríem quin és el subsòl de lluites, progressos, desenganys i, en qualsevol cas, de sang, suor i llàgrimes, sobre el qual avui posem massa tranquil·lament els nostres peus.

12. *Ibid.*, p. 482.

13. Cf. *ibid.*, p. 483 i s.

L'ORGANITZACIÓ TERRITORIAL DE CATALUNYA A FINALS DEL SEGLE XX

LLUÍS CASASSAS I SIMÓ
(Sessió del 16 de març de 1990)

Si s'analitza l'activitat científica geogràfica catalana es pot constatar un estancament a partir de 1940 fruit, sobretot, de la dispersió dels geògrafs principals: l'exili de Pau Vila, de Miquel Santaló, de Pere Blasi, de Gonçal de Reparaz, de Marc-Aureli Vila, i l'exili interior del que són exponents la ubicació de Solé i Sabarís a Granada i els silencis forçats de Josep Iglésies i tants d'altres.

És un moment que coincideix amb l'inici dels grans canvis metodològics i epistemològics a la ciència mundial, principalment cap el 1945-1950, quan s'acaba la guerra.

L'estancament general comporta un immobilisme en el camp de les idees i la consolidació del que es podria anomenar *neopossibilisme* representat pel Cercle des Géographes, amb Pierre Deffontaines.

Per raons polítiques, aquell moment és el de la lluita per la consolidació de l'obra de la Ponència de la Divisió Territorial i la seva divulgació. La «legitimació històrica» de la divisió del 36 és fruit d'aquest combat i, també, fonamentalment, de la decisió presa pel Consell de redacció de la *Geografia de Catalunya* de la casa AEDOS de prendre aquella divisió com a pauta per al seu treball.

L'estancament intel·lectual sempre porta a la rutina, i la rutina porta a l'adhesió incondicional i sense fonamentar a l'autoritat. Aleshores, la disquisició se centra en l'anàlisi de «la regió» des de punts diversos: la comarca natural, la comarca històrica, la comarca nodal i la comarca econòmica, anàlisis que sempre reposen en uns principis bàsics que són: la centralitat, l'homogeneïtat i la jerarquia, i en un fonament clar: un cert jacobisme de procedència francesa, molt propi de les classes mitjanes liberals d'aquell moment.

Cal tenir presents, a Catalunya, uns fets posteriors a 1950 que tenen una gran repercussió territorial. Aquells anys acabà la llarga postguerra; era palès el creixement de les ciutats i l'aparició dels sistemes urbans; s'efectuava una relativa difusió territorial de la indústria; es començava una nova política d'inversions que

afavoria alguns centres concrets i en negligia d'altres; cada cop era més gran la mobilitat de la mà d'obra i la diversificació de les fonts d'energia i l'esforç per l'electrificació.

Era l'etapa dels pols de creixement i de desenvolupament. A més, políticament, era l'etapa del verticalisme i de la jerarquia que, en la seva vessant territorial, consagrava la diferenciació territorial «tecnològica». Era l'hora en què es posava en relleu el valor de les economies externes.

La fi del sistema polític de la dictadura també comportà transformacions territorials que foren analitzades per economistes, arquitectes, enginyers i juristes. Cal recordar que fins al 1972 no apareixen llicenciats universitaris de geografia.

Caracteritzen aquell moment un major dinamisme i protagonisme dels sectors metropolitans; una major mobilitat per motiu de residència-treball, oci, escola, comerç, etc., i per la difusió del vehicle privat; un enfortiment dels àmbits locals de rodalia, estudiats, en primer lloc, per Rebagliato, Soler i Riber i Ricard Serra i, després, amb altres metodologies, per Lluís Casassas i Joaquim Clusa, una major exigència de participació i de control populars. Creix la necessitat de centres polítics, administratius i de serveis més propers al ciutadà i es valora més tot el que és municipal; una major necessitat d'eficàcia. No se'n té prou amb l'existència de serveis: es volen eficaços, i que funcionin cada dia. Això porta a la constatació que l'àmbit local no és adequat. Els pobles tenen poques possibilitats de realitzar tots sols les competències que els són atribuïdes per la llei, i això provoca l'aparició de la idea de mancomunitat i de solidaritat intermunicipal.

Al mateix temps, en l'àmbit nacional, es constata que calen unes unitats territorials més grans que puguin respondre a la requesta de prestació eficient dels serveis corresponents a l'activitat de l'Administració central, tant la residual de l'Administració de l'Estat com la de la Generalitat.

Es va acceptant la idea que els municipis són massa petits i massa febles i no tenen recursos suficients, i que les comarques —tal com les entenia la divisió del 36— són massa grans per actuar com a ens d'administració local i, en canvi, massa petites per ser òrgans de descentralització de la Generalitat.

A més, tot això coincideix amb el canvi experimentat en la concepció del territori, amb l'aparició de nous enfocaments: la geografia de la percepció, l'inici dels corrents radicals i humanistes, etc. El territori ja no es veu ni se sent com un organisme vertical i jeràrquic, concepció que es podria resumir dient que «la comarca és un ens que gira entorn d'un centre superior que l'organitza». Ara, en canvi, el territori se sent com un pacte entre iguals lligats per feixos de relacions de tot tipus i de base diària.

Aquest es el camí que s'ha seguit a Europa: a França, per exemple, és el moment en què es passa de la regió programa als sindicats intermunicipals d'iniciatives múltiples; a Itàlia, dels *comprensori* al seu esclat i al reconeixement dels *circondari*; és el moment de les lleis territorials belgues, westfalianes, sueques, daneses,

etc., lleis de reorganització municipal i de creació d'ens supramunicipals amb serveis mancomunats.

A Catalunya, tot i l'aprovació de les lleis de 1987, és el moment en què es posa de manifest l'augment de protagonisme dels centres menors de rodalia, dels que es pot citar, com a exemples, Sant Sadurní d'Anoia, Manlleu, Sant Celoni, Torelló, Agramunt, l'Espuga de Francolí, Calaf, Guissona, Ollana, Palafrugell, Palamós, etc., i el reconeixement legal dels de Mollerussa i de Banyoles.

Aquesta és una visió territorial nova que comença a espolsar la rutina i l'adhesió cega als models passats.

D'altra banda, el procés de discussió continua amb l'esbós de la regionalització. Des de la geografia hom es pregunta: és que calen ens intermedis?, quants n'hi ha d'haver?, quins han d'ésser?, per fer què es volen aquestes entitats territorials?

Amb un cert humor, es podria concloure aquesta exposició dient que la tradició territorialista de la geografia catalana té assegurada feina, amb la regionalització, per omplir bona part del segle que comença.

TENDÈNCIES DE L'EVOLUCIÓ FUTURA EN MATÈRIA DE COMUNICACIÓ PERIODÍSTICA

JOSEP M. CASASÚS I GURÍ
(Sessió del 7 de maig de 1990)

El sistema general de les comunicacions socials dels primers anys del segle XXI estarà dominat, encara, pel creixement indeturable dels mitjans audiovisuals, recolzats en una tecnologia constantment renovada, les prestacions de la qual no coneixeran, pràcticament, límits de cap mena.

Estic convençut que una de les innovacions que produiran un impacte social més punyent en els propers anys serà la comercialització de l'holografia cinètica: és a dir, la reproducció d'imatges en tres dimensions i en moviment.

Aquesta és, des de fa anys, una de les meves referències predilectes quan cal jugar a fer profecies. L'actual influència pregonada de la televisió convencional, malgrat el seu darrer esforç per apropar-se als avantatges del cinema (l'avenç de l'anomenada *alta definició*), quedarà esmorteïda a causa de l'embranchada d'una tecnologia que reproduirà a les llars, en tres dimensions, personatges absents, configurats per les interferències produïdes en la superposició de feixos de raigs làser.

Hi ha, cada cop més, un terreny adobat perquè arrelin aquestes coses. A diversos països d'Europa es venen ara uns ninots de plàstic, fets a mida humana, que omplen la casa de persones fredes, buides, immobles i silencioses. En aquests ninots, moltes persones solitàries troben el conhort d'una companyia artificial. Res no podrà satisfer tant demà aquestes mancances casolanes com unes figures en tres dimensions que, sense ser presents en el sentit tradicional del concepte, es mouran i parlaran al costat de nosaltres.

L'eixam de mitjans audiovisuals a escala mundial, en aquest futur immediat, produirà una saturació tan densa d'impactes que desfermarà efectes automàtics d'entropia intel·lectual generalitzada. L'excés d'informacions simultànies provocarà reaccions de rebuig i de neutralització de la percepció humana pel que fa, concretament, a la capacitat receptiva racional dels consumidors de mitjans de comunicació de massa, és a dir, pel que fa a la capacitat per a copsar plenament l'abast dels esdeveniments i llur importància.

Calia fer d'antuvi aquestes reflexions sobre aspectes generals de la comunicació de massa de l'avenir, però allò que em pertoca més a mi, és assenyalar quines tendències predominen avui dins aquell tros d'aquest camp de les ciències socials que m'és més proper com a professor i com a investigador. Em refereixo al periodisme entès com a funció professional; als diaris, en concret; i a l'evolució de la prosa periodística, particularment en els nous mitjans informàtics de comunicació que utilitzen text.

Cap a la darrereria dels anys setanta del segle XX es va encetar una nova etapa en la història del periodisme modern. És l'etapa que alguns anomenem del «periodisme social», i que d'altres identifiquen com l'etapa del «periodisme de serveis», o del «periodisme del benestar social» o de «la qualitat de vida». És una etapa caracteritzada, entre d'altres, pels següents trets generals: consolidació de les idees professionals universalistes; increment de l'atenció professional vers qüestions d'interès humà, de lleure, de salut, de medi ambient i de vida quotidiana; aprofundiment en les tècniques professionals del periodisme de precisió i del periodisme d'avaluació; desplegament de gèneres periodístics de l'etapa anterior, tals com l'anàlisi i l'informe; aparició de nous gèneres, com són la notícia de situació, l'infogràfic o la informació visual; configuració d'un nou model de diari encara novençà: l'anomenat *diari de serveis*.

Hi ha una remarca important que cal fer respecte a aquest darrer tret del sentit de l'evolució del periodisme contemporani. El canvi de model hegemònic de diari —canvi que ara es produeix— és un dels més radicals dels darrers temps. Aquest model, representat, encara d'una manera incipient, per l'*USA Today*, s'allunya sensiblement tant de la concepció hemerogràfica materialitzada en models com *The Times* o *The New York Times* —dos models clàssics de diari informatiu interpretatiu— com de *The Sun*, *Bild Zeitung* o *The Daily Express*, models genuïns de diari popular sensacionalista.

La nova mena de diari que anuncia l'*USA Today* es configura, però, com totes les coses humanes, a partir de convergències i d'influències múltiples. Els diaris, amb llur presentació i amb llur contingut, i la conjuminació de tots aquests factors congriats amb la sensibilitat de l'època i amb les necessitats objectives i subjectives dels lectors, són el resultat d'una elaboració complexa. Per aquesta raó, en els primers temps de conformació d'un model s'hi palesen solucions híbrides. Posaré només un exemple significatiu: l'*USA Today* va contractar els més brillants redactors de *The Wall Street Journal* per a fornir la seva secció d'economia, mentre que els mateixos *The Wall Street Journal*, *The New York Times* o *The Washington Post* incorporaren ja infogràfics —el gènere més característic de la contemporaneïtat— a llurs seccions; i, fins i tot, a la primera plana de les edicions de molts dies.

La construcció del nou model de diari de serveis es recolza, principalment, en el profund canvi tecnològic que es produeix en aquests moments, i es resol

amb aportacions derivades de les noves idees en matèria de gèneres, tècniques i objectius periodístics.

Els canvis en el model hegemònic de diari i en la manera d'entendre el periodisme tenen sempre una base materialista i industrial. Des de feia un segle no s'havia observat una mutació tan radical en la tecnologia i en la infraestructura de la premsa com aquesta que ara albirem. A la segona meitat del segle XIX, el desenvolupament gairebé paral·lel de la telegrafia, el ferrocarril, la rotativa tipogràfica, la linotípia, el teletip i el fotogratat, va propiciar la germinació, del gran periodisme informatiu que ha predominat, de fet, fins ara.

Totes aquelles novetats tècniques afavoriren una concepció moderna del periodisme, una concepció que entenia aquesta activitat com un negoci de venda de notícies recents i d'anuncis de publicitat immediata, i no pas únicament com una eina ideològica, o com una arma política o religiosa, tal com s'havia entès fins aleshores a les diverses cultures lletrades.

La rapidesa, fins aleshores inèdita, en la transmissió d'informació i en la composició de textos, i la capacitat per a assolir grans tiratges, bastien una revolució sense precedents en la història de la cultura. Per a trobar un quadre pretèrit amb els mateixos trets, hauríem de recular fins a la mateixa invenció de la impremta.

Moltes de les vacil·lacions de la premsa catalana d'aquell tombant de segle, creditora d'una bona part dels èxits del nostre redreçament polític i cultural, però mancada d'esma per a emprendre sòlides operacions de modernització, són ben representatives d'aquell període decisiu de la història de la comunicació.

Cent anys després, som contemporanis d'un canvi de les mateixes magnituds. El tractament informatitzat de textos, les rotatives d'*offset-color* de la darrera generació, la transmissió i l'emmagatzematge electrònics de fotografies, i els gràfics realitzats amb ordinador, generen un capgirell en un sector que, com és el de la premsa, operava encara amb criteris de feia cent anys.

D'altra banda, el desplegament de noves tecnologies de la informació, com el teletext, el videoperiòdic i el periodisme electrònic interactiu, tenen també un valor propi de nous mitjans alternatius, alhora que influiran també en la configuració del nou model hegemònic de diari, tal com ho van fer, si més no a escala mundial, la ràdio i la televisió en els decennis dels anys trenta i dels anys quaranta del segle XX. La perspectiva analítica actual ens ha permès de concloure que la competència de la ràdio i de la televisió va decantar els diaris vers un tractament més interpretatiu dels esdeveniments d'actualitat, ablanint l'afilada duresa dels continguts purament informatius o purament ideològics dels diaris de les anteriors èpoques. Els nous mitjans telemàtics del nostre moment modificaran també el periodisme que s'ha fet fins ara.

La tècnica de la redacció periodística, per exemple, haurà d'adaptar-se a les prestacions i a les exigències de la nova tecnologia electrònica, tant pel que fa a

aquella que hom emprà en els mitjans convencionals (els diaris impresos damunt paper), com en el cas d'aquella que utilitza les línies telefòniques o els canals de televisió (els diaris difosos per telemàtica).

Arreu del món hi ha avui una estancació patològica dels índexs de lectura. Els estudiants no llegeixen ara en la mesura que ho feien els de generacions anteriors, i entre la gent gran es detecta també una enervació de l'exercici de la lectura. D'altra banda, els lectors de diari no són tampoc un conjunt de públic lector «pur». Aquells qui llegeixen diaris són alhora oients i espectadors de programes informatius de la ràdio i de la televisió. De la mateixa manera, els no-lectors de diari no s'interessen pas, massa sovint, pels programes informatius dels mitjans audiovisuals. Els no-lectors, quan veuen televisió, prefereixen, paradoxalment, en general, la programació de ficció o d'esplai.

L'adaptació del periodisme escrit al nou ecosistema comunicatiu imposat pel cinema, la ràdio i la televisió, ha assolit mantenir el segment de mercat de la premsa, però no ha pogut fer-lo créixer al mateix ritme que el dels altres mitjans. La consolidació del model de diari informatiu interpretatiu entre la Segona Guerra Mundial i els anys de la crisi econòmica del petroli (1973) ha estat insuficient. La tàctica utilitzada en aquell període fou la d'accentuar les tècniques del periodisme interpretatiu, la de la valoració, la de l'anàlisi, la dels textos llargs i elaborats, la del periodisme d'investigació, la del periodisme d'aparent profunditat. Ara esdevé necessari recórrer també a d'altres tàctiques o a un canvi d'estratègia. Sense bandejar del tot el periodisme d'explicació, les noves tendències en redacció periodística tracten de presentar productes nous, fàcils de pair, històries amenes ben escrites, gràfics informatius, atracció visual, continguts d'interès real per a la majoria de gent.

Els teòrics i els investigadors experimentals en periodística cerquem nous ressorts que augmentin la llegibilitat dels textos, els quals hauran d'excel·lir per la seva força semàntica inequívoca, atractiva i entenedora. Explicar bé una història, desplegar-la completament, i fer-ho amb períodes clars i breus, torna a ser un rept per als professionals del periodisme de la contemporaneïtat.

Una de les hipòtesis de futur amb la qual treballa actualment en el meu camp de recerca recolza en la convicció que la prosa periodística del segle XXI haurà de tenir el suport en la gràcia d'estil, en la serenitat del to i en la precisió de les dades. Els lectors, atabalats pel gavadal d'imatges que caurà damunt nostre, cada cop més, a mesura que avancin les properes anyades, cercaran en el text periodístic l'efecte sedant, el contrapunt abellidor, una lícita i noble cobejança. La prosa periodística del segle nou haurà d'acomplir les funcions d'un recer, d'un descans, d'un somni, d'un plaer que serà gairebé intrombable.

Al meu entendre, s'erren aquells qui creuen que el llenguatge escrit de la comunicació electrònica (llegit a les pantalles d'ordinador o de televisió emprades com a terminals telemàtiques) exigeix frases dures, afilades, directes, tallants, es-

cairades o violentes, ingredients d'un estil automàtic i irreflexiu que té la seva línia estètica equivalent en la música de la modernitat. Entenc, contràriament, que aquest estil pertany al segle que ara s'escola, el segle que aviat haurem d'anomenar «segle passat»; és l'estil del primer Paul Morand, de Gertrude Stein, de Jean Cocteau, d'alguns articles dels nostres Josep Maria Junoy o Francesc Trabal, lligat a la música del jazz i, després, del rock i de llurs derivats, del dodecatonisme, de Satie i de la pintura abstracta. Tot plegat formarà part de la història. Caldrà anar més endavant. L'evolució actual ens mena a satisfer exigències que s'hauran de resoldre amb una precisió i un rigor del llenguatge més grans, amb l'erudició sobria, i amb la concisió semàntica basada en condensadors carregats de significat. Hi haurà un predomini del gust i de la gràcia de l'adjectivació, de la saviesa dels mots. A partir d'aquests recursos —que requeriran un ensenyament periodístic nou, atent a la informació de servei i d'anticipació, més que no pas als esdeveniments del dia— es desplegarà un periodisme científic d'amena precisió, un periodisme social d'avaluació, i una prosa de consum diari que caldrà que sigui rica i imaginativa. El devesall d'imatges i els excessos del nostre segle convertiran la lectura quotidiana en un gaudi extraordinari, equivalent al que hom sent ara quan troba un llibre que interessa o quan contempla una peça valuosa, una rarsa artística, una obra d'art.

La llibertat d'experimentació en redacció narrativa i descriptiva que s'ha desenvolupat durant el segle XX va permetre que Raymond Queneau descobrís en el seu taller que aquella persona que escriu d'acord amb un cert nombre de regles que coneix molt bé és més lliure que aquella altra persona que escriu allò que li passa pel cap i que esdevé esclava d'unes regles que ignora. El retorn de la retòrica a l'ensenyament superior de les cultures romàniques —matèria que mai no ha estat absent dels plans d'estudi periodístics d'Alemanya i dels Estats Units— no és aliè a aquestes descobertes. Un segle després de foragitar aquesta disciplina amb més de dos mil anys d'història, disciplina que es considerava arcaica i clerical, la llibertat d'experimentació ha contribuït a concloure que és millor ser esclau dels preceptes que esclau de la ignorància.

En els anys decisius del tombant de segle que ara s'inicia hi haurà, doncs, una desclosa extraordinària de tota mena de mitjans de comunicació social. Es multiplicaran els que es basen en la infraestructura audiovisual, però el diari de paper ocuparà encara un lloc principal. Sorgiran iniciatives a petita escala territorial i humana, tant pel que fa a periòdics com als altres mitjans, però hi haurà una expansió desfrenada dels sistemes de comunicació transnacional a escala planetària. Tots aquests factors alteraran l'actual correlació de forces internacionals en un moment crític per a la nostra cultura i la nostra identitat nacionals.

Com fa front a aquests reptes l'actual recerca catalana especialitzada en aquestes matèries? Ho podrem explicar amb més detall en altres sessions acadèmiques com aquesta, sobretot quan s'incorpori el doctor Miquel de Moragas als

nostres treballs. Avui, però, us avançaré que predominen ara, al nostre país, dues grans línies de recerca: una en el camp de la teoria i la política comunicatives, i l'altra en el camp de l'expressió periodística i de la cultura professional.

La primera línia orienta els seus estudis i propostes en la mateixa direcció que ho fan altres països de la comunitat europea, particularment si són cultures minoritàries o nacions sense estat. Aquesta línia malda per oferir a les institucions catalanes un projecte estratègic de política nacional de comunicació que coadjuvi en la projecció exterior de la nostra identitat col·lectiva, i que compensi la manca d'un aparell d'estat. La participació eficaç en els circuits de la comunicació externa és l'única arma de les nacions sense serveis diplomàtics i sense serveis de seguretat.

L'altra línia, en certa manera complementària de l'anterior, és la dels estudis de periodística vinculats alhora a la història del periodisme i als progressos actuals en el camp de la redacció professional. La professió periodística catalana, òrfena com era de mestres, privada del relleu generacional normal, amb una tradició excel·lent que va estroncar la guerra, ha començat suara a recolzar-se en una tasca acadèmica que brega per recuperar el tarannà d'innovació i de rigor que va caracteritzar la periodística de la Catalunya dels anys trenta, tarannà que el periodisme compartia amb l'arquitectura, la música i la pedagogia catalanes d'aquell temps.

Pouar en la nostra pròpia història ens aporta, en aquest cas, valors tècnics de redacció que relliguen amb el sentit de les tendències actuals en matèria de comunicació periodística, als quals m'he referit al començament. El coneixement d'experiències positives del nostre passat, que eren certament avançades a la seva època, ens lleva la servitud d'anar a raure al manlleu dels exemples forans que encara enlluernen, però que esdevingueren aclaparadors en el llarg camí que férem en l'obscuritat.

LA SOCIETAT URBANA I EL RÈGIM DE BÉNS DEL MATRIMONI

JOSEP M. PUIG SALELLAS
(Sessió del 6 de juliol de 1990)

El dret civil que es reflecteix a la Compilació, més encara el que s'hi reflectia el 1960, era un dret profundament arrelat a les necessitats d'una societat d'economia bàsicament agrària. Era evident, com a exemple emblemàtic, i no cal insistir-hi, que el nostre dret de successions, amb la combinació de la institució pactada d'hereu, la llegítima curta, la substitució fideïcomissària *si sine liberis decesserit* i l'usdefruit de regència, quatre suports fonamentals del sistema, tenia com a objectiu bàsic el manteniment compacte del patrimoni familiar immobiliari, integrat bàsicament per finques rústiques, i, precisament, en l'àmbit de la mateixa família. En definitiva, en una societat amb una circulació monetària escassa, amb una activitat mercantil de curt abast, si exceptuem els contractes marítims, i amb una indústria de caire artesanal, el prestigi social descansava en la propietat immobiliària i, especialment, en la propietat agrària.

El canvi ha estat espectacular. Com a punt de referència, és suficient considerar que d'una població activa agrària de l'ordre del 50 % a començaments de segle, es baixa al 6 i, com és natural, en aquest marc, el procés d'urbanització ha estat importantíssim. D'altra banda, és un procés que ve emfatitzat per un segon procés, ara de concentració, al voltant de Barcelona, amb el consegüent efecte multiplicador que causa aquesta polarització. Les xifres són eloqüents.

L'any 1930, Catalunya, amb una població total de 2.790.100 habitants, té dinou poblacions de més de 10.000 ànimes i Barcelona ha quasi doblat la població des de 1900 (de 524.137 habitants ha passat a 1.005.525). D'aquell total d'habitants, 1.482.255, o allò que és igual, el 53,12 % del total, vivien en el territori que, en la divisió territorial de 1936, hom anomenà Regió Pirmera. La proporció, com és prou sabut, s'incrementa, i en l'actualització del cens de 1981, practicada el 1986, Catalunya té un total de 5.956.429 habitants, dels quals 4.075.331, un 63,41 %, viuen en aquell territori de la Regió Primera i 2.435.775, un 40,89 %, a la comarca del Barcelonès. A part d'això, ultra Barcelona, hi ha

vuit poblacions amb més de 100.000 habitants, set passen de 50.000 i altres seixanta-cinc queden entre 10.000 i 50.000 habitants. La urbanització, però també la polarització d'aquesta urbanització, són evidents.

Com és lògic, tot aquest canvi sociològic ha influït poderosament en les actituds jurídiques dels ciutadans i, com és natural, el canvi també ha estat evident en el marc del dret civil, que, si bé és un dret silenciós, poc apreciable externament, és, en canvi, un dret emanat directament de la realitat de cada dia i, per tant, profundament inserit en ella. Aleshores, és normal que el canvi hagi estat important en el marc del dret que anomenem dret de família.

És evident, per exemple, que la urbanització ha produït un nou plantejament de les relacions de la parella i hom ha passat d'una concepció social que havia mitificat el matrimoni, fent-lo indissoluble, a la situació contrària. La incidència d'aquest fet, no només en l'àmbit del matrimoni, sinó també en el de les fil·liacions, és evident, i és perfectament constatable com, en l'un i en l'altre, les actituds socials de 1990 no tenen res a veure amb les de cinquanta anys enrere. D'altra banda, sense moure'ns del mateix àmbit familiar, fins a quin punt el control de la natalitat, que no té res a veure amb la realitat d'aquelles prolífiques famílies rurals, no ha estat una de les causes de la nova dinàmica de les adopcions? És també cert que la nova societat urbana ha propiciat un altre fet evident: la reducció de l'àmbit familiar, que, al final, quan els fills s'emancipen econòmicament, queda reduït a la parella. Les conseqüències de tot això, per exemple, en matèria de successió són importants: qüestionament de la llegítima, progrés de la crida del vidu a la successió intestada, desaparició de la substitució fideïcomissària, etc.

Però, més enllà d'aquests canvis, que es projecten sobre la concepció, diuem clàssica, de les institucions pròpies del dret familiar, sense alterar-les substancialment, sinó, simplement, donant-les una nova perspectiva, el procés urbanitzador, combinat a vegades amb els progressos científics, ha propiciat l'aparició d'aspectes nous en aquelles relacions. Cal situar aquí la importància assolida per la problemàtica de la parella estable, que ja no pot ser vista com un fet gairebé patològic, o la de la procreació assistida, on els mitjans a l'abast del jurista no sempre s'avenen amb les exigències d'un progrés tecnològic imparable. Tot això per no parlar, per exemple, de les peculiaritats que es deriven de les situacions de deficiència mental diferents de l'estricta incapacitat, que posen en primer terme tot un problema de graduació de la capacitat del subjecte, que, a vegades, per raons psicològiques molt respectables, fa exigible un esforç jurídic a l'hora de regular el respecte complement jurídic de la capacitat. Fins a quin punt aquest aspecte no fa reaparèixer en un primer pla una figura gairebé desapareguda que, en uns altres àmbits havia ressuscitat la Compilació?; em refereixo, evidentment, a la curatela.

Com és lògic, tot aquest canvi en les actituds dels ciutadans té el corresponent reflex en l'àmbit documental, on la pràctica diària ens confirmaria, si fes falta, la seva realitat. Sense moure'ns de l'estricta àmbit familiar, crec que cal fer referència aquí, sense la menor pretensió exhaustiva, a aspectes prou concrets, com ara: la generalització de les compres a mitges entre marit i muller, a vegades, en algunes comarques de Catalunya, acompanyades del pacte de supervivència; la substitució de la transmissió hereditària en sentit descendent, de pares a fills, per la transmissió horitzontal, entre cònjuges, que planteja el problema del manteniment de la llegítima dels descendents, car la idea successòria resta en bona part substituïda per la de comunicació patrimonial; la paulatina desaparició de la figura de l'hereu, amb la corresponent distribució del patrimoni entre els fills, que crec que és un nou argument per a replantejar, ara ja amb un abast més general, la subsistència de la llegítima; i, com a reflex gairebé gràfic de tota aquesta dinàmica, un fet certament indicatiu: la desaparició de la regulació capitular del matrimoni.

Els números són eloqüents. L'any 1920, que és el primer en el qual el document apareix individualitzat en l'estadística notarial i quan la població total és de 2.344.697 habitants, s'atorgaren 2.696 capítols matrimonials a Catalunya. Doncs bé, el 1987, quan la població catalana ha experimentat l'increment que tothom coneix, el nombre de capítols ha descendit a 488. Si pensem, a més, que d'aquest nombre segurament una gran part reflecteix o una situació de crisi matrimonial o, simplement, el desig de passar d'un règim de comunitat a un altre de separació, lluny, doncs, del document tradicional, el canvi encara esdevé més notable. I aquesta última consideració em sembla evident, si pensem que, en contra de l'estadística antiga, quan els capítols s'atorgaven principalment a les comarques de Lleida i de Girona, ara, la situació és ben diversa. El major nombre de capítols es dona a les comarques barcelonines (365), mentre Lleida baixa a 21 i Girona a 42.

En contraposició, el testament, document molt més propi d'aquesta societat urbana, experimenta una notable expansió. En 1900 se n'hi atorguen un total de 12.553, i es passa a 72.645 el 1987, multiplicant-se gairebé per sis, quan la població catalana s'ha multiplicat només per tres. És curiós, en canvi, que, fora de Catalunya, la urbanització produeix una situació que, pel fet de ser esperable, no és menys digna de ser subratllada: l'increment de l'atorgament, precisament, del document capitular a fi d'evitar el sistema legal de comunitat i assolir el règim de separació, que, sens dubte, s'avé molt més als plantejaments d'una societat moderna, quan marit i muller treballen i tenen mitjans propis de subsistència. En efecte, si prenem com a pauta les poblacions més importants de l'Estat, tret de Barcelona, veurem que a la província de Madrid s'atorguen 4.865 capítols el 1987, (3.858, cinc anys abans, el 1982, amb un increment, doncs, del 35,70 %); a la de València, 2.251 (enfrent de 1.705 en 1982; increment del 32,02 %); a la de Se-

villa, 816 (enfront de 550 en 1982; increment del 48,36 %); i 702 a la de Biscaia (584 en 1982, o sigui, un augment del 20,20 %). Per contrast, les mateixes dades serien per a Barcelona 397 i 365, amb un retrocés petit, però cert.

* * *

Com és natural, el legislador no s'ha mantingut ignorant d'aquest procés. De fet, la reforma del dret català de família, que podríem qualificar de tradicional, comença amb el Decret legislatiu català 1/1984, del 18 de juliol, pel qual s'aprova el text refós de la Compilació del dret civil de Catalunya. El seu abast en aquest àmbit és prou conegut.

El motiu fonamental de la disposició, ultra la integració de la Compilació al sistema jurídic català en sentit propi i més enllà de la traducció del seu text inicial, redactat en espanyol, és l'adequació a la Constitució de 1978 i, més concretament, en allò que fa referència a les matèries pròpies del dret de família, als articles 14 i 32, que consagren, respectivament, la igualtat per raó de sexe i la no-alteració de la plena capacitat jurídica per raó de matrimoni.

Calia reformar, doncs, els articles del text inicial que s'oposaven als nous plantejaments i, concretament, d'acord amb aquell article 14, calia suprimir la presumpció muciana de l'article 23 i l'aplicació dels criteris de l'autèntica *Si qua mulier* i del S. C. Vel·lejà pels articles 321 i 322, tots ells de la Compilació. En relació amb l'article 32 de la Constitució, en canvi, era necessari suprimir els inconvenients que es derivaren de l'article 20 per a les donacions entre cònjuges.

Però, com és prou conegut, el decret legislatiu anà més enllà d'aquesta estricta constitucionalització i, per exemple, s'ocupà de reflectir, en diferents preceptes de la Compilació, els efectes del divorci, reintroduït en el nostre sistema legislatiu per la Llei estatal 30/1981, del 7 de juliol. En aquest sentit, l'article 10 s'ocupa ara d'establir quins són aquells efectes en els capítols matrimonials; l'article 21, els que es produeixen en la revocació de donacions; l'article 35, en la restitució dotal; el 62, en el pacte de supervivència; i el 148, en la quarta vidual, institució que també és objectiu de modificació d'acord amb aquell article 14 de la Constitució: es transforma en un dret per a ambdós consorts, un cop vidus, tot deixant de ser un dret només de la dona, com denotava l'antiga denominació de quarta marital.

En realitat, més enllà de l'esmentat àmbit matrimonial, la reforma de 1984 abastà també l'àmbit de les filiacions, per bé que de manera massa esquemàtica. En aquella línia reformista, concretament, suprimí, sempre d'acord amb aquell article 14 de la Constitució, la diferenciació dels fills per raó del seu origen, fet que es reflecteix en els nous articles 4 i 5 de la Compilació, de redacció, certament, poc satisfactòria.

Però és ara que l'esforç més important d'actualització d'una matèria tan sen-

sible com el dret de família és a punt de començar, si es concreten els avantprojectes que té elaborats i que està elaborant el Departament de Justícia. En realitat, hom podria entendre que, partint de la relació existent entre el dret de família i el dret de successions, la potenciació ja produïda dels drets successoris intestats del vidu constitueix ja la primera manifestació d'aquell esforç. En efecte, la Llei catalana 9/1987, del 25 de maig, de successió intestada, incrementa, notablement, aquells drets. Concretament, si ens atenim al preàmbul, «Pel que fa als diversos ordres successoris, es millora la posició del cònjuge vidu, de manera que aquest gaudirà d'un dret d'usdefruit universal (art. 11) en concurrència amb els descendents, i és cridat si falten aquests, abans que els pares i els ascendents (art. 13)».

Al marge, però, d'aquest text, si ens atenim al marc estricte del dret familiar, és evident que l'esperada reforma s'endegarà amb els textos actualment en estudi.

* * *

Naturalment, en matèria de règim econòmic matrimonial, la gran pregunta és si cal o no mantenir el sistema de separació de béns. La primera puntualització que cal fer és la següent: no és cert que el sistema tradicional català hagi estat històricament el de la separació de béns. Generalitzant potser d'una manera excessiva, podríem partir de la base que, en un sector de Catalunya, que correspondria més o menys a allò que s'anomena «la Catalunya Vella», si hi havia patrimoni, molt o poc, els matrimonis es celebraven amb pacte capitular i, per tant, amb dot. El sistema, doncs, era el dotal. A la Catalunya Nova, més concretament a les comarques tarragonines, en canvi, assolien un pes important alguns règims de comunitat, ja fos aquesta parcial, com era el cas del Camp de Tarragona, amb l'associació a compres i millores, ja universal, com s'esdevenia en el dret de Tortosa amb l'agermanament. Però, és evident que, desapareguts pràcticament com hem vist del mapa jurídic català els capítols matrimonials, el panorama és un altre, i sí que pot afirmar-se avui sense error que el sistema econòmic matrimonial actual és el de separació absoluta. Cal mantenir-lo?

La primera observació que faria és la següent: em sembla evident que la societat catalana es troba ben instal·lada, conscientment o no (però, qui és conscient de les situacions jurídiques que podríem qualificar d'elementals?), en el règim de separació de béns i m'atreviria a afegir que, en general, el sistema funciona correctament. Aleshores, cal preguntar-se fredament, més enllà de construccions estrictament doctrinals, si és prudent impulsar un canvi a un règim de comunitat. Ningú no discuteix que el legislador de dret civil ha de tenir com a punt de referència constant la realitat social de cada dia, de forma que la introducció de modificacions en el sistema només pot fonamentar-se en una necessitat deduïda de l'observació atenta d'aquesta mateixa realitat, procurant sempre objectivar al màxim nivell possible el discurs i, sobretot, no elevant l'excepció a categoria general. Sobre

aquesta base, jo no crec que aquella necessitat de canvi sigui socialment sentida en general.

Al final, és l'eterna discussió entre llibertat i seguretat. O escollim un sistema d'àmplia llibertat, partint de la base que hom sabrà utilitzar prudentment els mecanismes correctors que ofereix aquesta mateixa llibertat, especialment si aquesta és completada amb alguns elements correctius addicionals, recollits en la llei o, en sentit contrari, no confiant en aquella conducta responsable, preferim optar per un sistema de seguretat que, més enllà de l'autonomia de la voluntat, atribueixi la tasca de correcció fonamentalment a la llei.

Crec que avui, en la realitat jurídica de Catalunya, els ciutadans adopten de manera espontània actituds que són suficients per a defensar el manteniment del règim de separació. Durant el matrimoni, els mecanismes voluntaris de correcció es manifesten a través de les titularitats compartides, especialment vistes en les al·ludides compres a mitges de béns immobles o de valors i en els dipòsits indistints en els establiments de crèdit, i, a la dissolució d'aquell per mort d'un dels cònjuges, la correcció és evident amb la generalització, també al·ludida, de la institució d'hereu recíproca, si la successió es governa testamentàriament. En cas contrari, la llei, com hem vist igualment, ha potenciat de manera important la posició del vidu amb l'usdefruit universal i la crida com a hereu, en defecte de descendents.

Sense gaire esforç, el sistema corrector *ex lege* podria completar-se, encara una mica més, amb la supressió de la llegítima dels descendents en el cas d'institució d'hereu a favor del cònjuge, si aquesta institució abasta de fet tot el patrimoni relict, aspecte que, certament, no s'ha tingut en compte en la recentíssima reforma de la institució. Restarien, aleshores, dos aspectes sense protecció: la successió testada sense esment del cònjuge i les situacions de crisi matrimonial.

Crec que aquella omissió testamentària s'ha d'assumir com una conseqüència inevitable del règim d'autonomia de la voluntat i, més concretament, de la llibertat de testar. D'altra banda, no podem oblidar l'existència, amb tota la seva relativitat, de la quarta vidual. Però l'argument que a mi em resulta decisiu és el següent: el principi de bona fe, fonamental en l'àmbit del dret civil, ens du a pensar, com a regla general, que si el marit o la dona opten pel silenci i no deixen res al seu consort al testament, el fet es produeix per una raó seriosa, objectiva, que caldrà respectar, i no per una intenció blasmable.

I dic això pensant en una experiència que resulta de la pràctica professional: no és infreqüent el cas del matrimoni que, havent fet inicialment, de joves, un testament amb institució recíproca, després, quan els consorts ja arriben a una certa edat i han pogut comprovar la bona disponibilitat dels fills, opten per una institució en favor d'aquests, a vegades sense ni tan sols reserva d'usdefruit, a fi d'evitar la doble tributació per impost de successions. El cas es dona especialment quan un i altre consort disposen de béns propis suficients perquè cada un d'ells

pugui veure amb serenitat la situació de viduïtat, sense necessitat d'acumular el patrimoni del premort. Quina raó hi ha aleshores per imposar un dret de llegítima a favor del vidu, amb tots els aspectes distorsionadors, el fiscal inclòs, que això comporta?

Resten, naturalment, els casos de crisi matrimonial.

* * *

Es tracta, certament, d'un problema delicat, la solució del qual, que sempre serà relativa, és funció, en bona part, de l'opció que es prefereixi a l'hora de resoldre la disjunció acabada de plantejar. És inqüestionable que un règim econòmic matrimonial de comunitat, o àdhuc de participació, mitiga notablement el problema que planteja la situació econòmica del cònjuge més necessitat. En canvi, quan el sistema de separació es posa en contacte amb les situacions de crisi matrimonial, és evident que el contrast es posa en relleu amb tota la seva cruesa, una cruesa, a vegades, sociològicament dramàtica. I els juristes, naturalment, no poden restar insensibles davant d'aquest fet.

Aleshores, aquells que manifestem les nostres preferències pel manteniment del règim de separació hem d'admetre, ens agradi o no, que el sistema pot esdevenir injust si s'aplica a aquelles situacions de crisi fins a les últimes conseqüències. Cal, doncs, acudir novament a l'establiment de mecanismes que tractin d'emmarcar la llibertat inicial, mecanismes que necessàriament hauran de venir de la mà de la llei, perquè, si en la dissolució del matrimoni per causa de mort, el sistema resta suficientment compensat, en el cas de la successió testada, amb la institució recíproca d'hereu i, en la intestada, amb la potenciació dels drets del vidu, és evident que en els casos de crisi ni cal esperar aquella institució ni es donaran, per defunció, els drets viduals.

És a dir, aquell cònjuge econòmicament necessitat no pot esperar del seu consort, a part d'aquells que li concedeixi la llei, més que els drets econòmics que resultin de la negociació d'un conveni regulador fet en situació d'inferioritat. És necessari, doncs, corregir aquesta situació deficient, i això només és possible obrint una esclatxa en el sistema de separació, de forma que, vençant per raó d'equitat tots els escrúpols doctrinals que hom pugui sentir, sigui possible l'assoliment d'una certa situació d'equilibri sobre la base de penetrar en el patrimoni privatiu del cònjuge més poderós econòmicament, més enllà del concepte estricte de pensió compensatòria. Certament, aquesta falca introduïda en la puresa del sistema pot produir, com a efecte reflex, l'aparició de situacions d'incidència potser excessiva; però, desequilibri per desequilibri, crec que cal inclinar-se per la protecció de l'interès més feble, malgrat les dissonàncies que en puguin resultar. Hi ha moments en l'exercici quotidià del dret que palesen de manera notòria (si feia falta) que no és en absolut una ciència exacta; aleshores les alternatives s'han de re-

soldre a partir de plantejaments gairebé empírics, amb tots els inconvenients que aquest mètode (si és que la denominació és possible) pugui comportar.

Crec que aquesta és la posició que es reflecteix en l'Avantprojecte de llei de relacions patrimonials entre cònjuges que té elaborat el Departament de Justícia. Però entrar en el seu comentari seria estendre massa la durada d'aquesta comunicació, que ja resulta excessivament dilatada.

LA CURA DELS TRINXERAIRES A CATALUNYA EN EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE ACTUAL

LLUÍS FOLCH I CAMARASA
(Sessió del 17 de setembre de 1990)

En la meva dissertació em referiré als trinxeraires i, en general, als nois i les noies moralment abandonats.

A la darrerria del segle passat, a les grans ciutats, hi havia molts trinxeraires; eren nois vagabunds, sense ofici ni benefici, que vivien sols, sovint sense família coneguda i que per a sobreviure havien de demanar caritat o robar el que podien. Eren nois ganduls, dròpols, que anaven molt bruts, espellifats, i que portaven gorres i vestits fora de mida. Pràcticament tots eren nois, car les noies trobaven més fàcilment llocs d'acollida o de protecció.

Tot aquest grup de nois va començar a preocupar la societat del final del segle coincidint amb el clima cultural creat, entre altres coses, per un nou concepte de l'infant i per la necessitat de la seva protecció. Tal com els diré més endavant, la Junta Provincial de Protecció a la Infància i Repressió de la Mendicitat de Barcelona, al final del 1912, quan encara no feia un any que havia estat reconstituïda, havia posat fi pràcticament al problema dels trinxeraires del carrer. N'hi havia recollits 1.775, i la *Memòria* (1911-1912) ho explica dient: «habiendo alcanzado la obra de recogida y amparo de *trinxeraires* un éxito mayor del esperado, puesto que las calles se veían ya limpias de aquella plaga de chiquillos harapientos que parecía haber tomado carta de naturaleza en Barcelona...».

Parlarem de l'Obra de la Protecció als Infants i als Adolescents fins al 1931, realitzada per uns homes que eren vocació pura, regits per intuïcions —fins i tot genials— més que per una altra cosa, que varen crear unes teories i unes activitats pràctiques, que, entre els anys 1926 i 1931, foren considerades, pels experts que les varen conèixer, les més avançades del món. Això és el que em va fer proposar aquest tema per a ser exposat a la consideració de vostès en la meva intervenció preceptiva a la Secció. Com vostès podran veure, no podré fer res més, per raó del temps de què dispo, sinó allò que, en l'argot de quan jo era estudiant, en dèiem un *programa il·luminat*, car una comprensió ben profitosa del que aquells homes

varen fer hauria de començar per situar els fets en el temps, en el context cultural, polític, social, econòmic, religiós, etc., del moment i, especialment, exposar el nou concepte d'infant i d'infantesa que tant va influir en totes les ciències de l'infant: en la pediatria, la puericultura, la psiquiatria infantil, així com en la nova consideració jurídica, en la vida del treball i en la vida escolar.

Catalunya, al final del segle passat, era en plena ebullició en tots els camps i en totes les activitats, i tots els homes compromesos treballaven junts i, a partir d'un cert moment, esperonats per Prat de la Riba. Cal pensar que les activitats de protecció dels infants no són sinó un aspecte del ressorgiment de Catalunya després de la Restauració borbònica. M'hauria agradat de poder recordar els homes importants de tot aquest període de quaranta anys (1890-1931), així com aspectes que van des de la cultura fins a l'excursionisme o al paisatgisme, passant per la política, la llengua, la ciència, la vida de família, l'església, etc., tot plegat en el context i en el clima on es varen produir els fets de la protecció de l'infant, que, com veurem, va ser obra bàsicament de tres homes: Ramon Albó i Martí, Mn. Josep Pedragosa i Monclús i Lluís Folch i Torres.

Indubtablement, una de les coses més importants que van succeir els darrers anys del segle passat va ser el gir copernicà que va sofrir el concepte d'infant i d'infantesa. Al principi del nostre segle, l'infant va passar de ser considerat un perillós esbós d'home a ser contemplat com un «cadell d'home», i per això es converteix en la màxima preocupació de les famílies, de la societat, de l'escola, d'una política de protecció, etc.

Fins llavors, l'infant havia estat considerat un ésser defectuós, que vivia en un constant risc de desviació a causa del pecat original, víctima de les passions, etc., per la qual cosa calia que fos constantment vigilat i necessàriament tractat amb duresa. Un conegut jansenista de París, fundador de la Congregació de l'Oratori, deia que «l'estat infantil era l'estat més vil i abjecte de la natura humana després de la mort i del qual hom havia d'alliberar-se». Fins i tot Descartes es mostrava sever amb els infants. És cert que a partir del segle XVII trobem els primers indicis d'un canvi d'actitud, però cal esperar fins al segle XVIII perquè Rousseau publiqui *Émile*, si bé posteriorment hi ha altres antecedents importants dels quals ara no podem parlar. El cert és que l'any 1901, Ellen Key, una sueca que tenia en aquell temps molt de predicament, va poder publicar un llibre titulat *El segle del nen*. I així va començar el segle, si bé cal dir que la prioritat de l'infant sobre moltes altres coses va durar solament fins a la Guerra europea del 1914, car a partir d'aquest fet hi va haver altres preocupacions que requeriren també una atenció preferent.

Tanmateix, ja teníem l'infant com a centre de preocupació en el món de l'educació, en la família, en l'escola. Cal dir, però, que la Llei penal, a partir dels deu anys, encara el considerava culpable si el jutge creia que havia actuat «con discernimiento».

La primera disposició legal que protegeix els infants en el treball no apareix fins a l'any 1872. És l'any 1890, en ocasió d'una visita que Ramon Albó va fer a la presó amb el catedràtic de Dret Penal i els seus companys de curs, quan aquests senyors descobreixen un fet que els va semblar monstruós com era que xicots d'entre deu i divuit anys fossin empresonats com a mesura preventiva o per a complir condemna, barrejats amb homes grans ociosos, i exposats, a causa de la promiscuitat, a tota mena de mals exemples, informacions i fets corruptors. És en aquest moment quan comença l'obra pràctica de protecció del menor a Barcelona dirigida a aquells menors pels quals es preocupen Albó i els seus companys, portant-los roba de vestir, espadnyes i, quan era possible, redimint-los les penes amb diners. Però encara feien més quan els infants sortien de la presó, preocupant-se de tornar-los a llurs famílies, si en tenien, o ingressant-los en un asil o correccional, si així convenia. Molts d'aquests vailets eren solament trinxeraires i eren detinguts perquè els trobaven dormint en algun portal o bé perquè hom els acusava de «vida immoral». D'aquesta manera, es convertien en quinzejaris amb tot el que això representava.

Albó va exposar el que feien ell i els seus amics al Congrés Catòlic de Tarragona l'any 1895. El 1897, animat per Pere Armengol i Cornet, constitueix el Patronat de Nens i Adolescents Abandonats i Presos. El Patronat es dedicava a instruir moralment els reclusos menors, a millorar la vida a la presó i a donar protecció moral i material al llibert. El 1888, Albó fou nomenat vocal de la Junta de Presons i obtingué de l'Administració la separació dels menors empresonats en tres seccions diferents i separades segons l'edat i segons que fossin o no reincidents. El departament dels més joves (de deu a quinze anys) fou confiat a dues filles de la Caritat. A la nit tenien un encarregat que dormia al mateix departament, i de dia tenien un mestre i un petit taller. L'any 1896 Albó publicà la seva tesi doctoral sobre *Los sistemas penitenciarios* i el mateix any va ser nomenat, malgrat que encara era solter, vocal de la Casa de Reforma Toribio Duran, càrrec que va conservar fins a la mort. Aquí hi portaven, si hi havia plaça, els menors que estaven en presó preventiva. Això fou un èxit de la Junta de Presons de Barcelona.

Albó fou diputat provincial i a les Corts (1908). Prat de la Riba li confià el Departament d'Economia i Beneficència de la Diputació. Presentà a París una comunicació al Congrés Internacional de Lliberts, en el *rapport* del qual es qualificà de «model» la seva tasca a Barcelona. També va ser secretari de la Junta Constructora de la Presó Cèl·lula (Model) acabada el 1904, i intervingué amb un parlament a l'acte inaugural. Per tot el que he dit i per altres coses, no és gens estrany que en constituir-se la Junta Provincial de Protecció a la Infància es pensés en ell, i així el governador civil l'en va designar secretari, alhora que hom li confiava la vocalia de la secció tercera, Mendicitat i Vagància.

L'any 1904, fou promulga la Llei de protecció a la infància, però el Reglament no aparegué fins al 1908 quan hom procedí a constituir la Junta Provincial

de Protecció a la Infància i Repressió de la Mendicitat, a la qual fou invitat a participar un segon personatge important de l'Obra: Mn. Josep Pedragosa i Monclús.

Parlem-ne, tot i que, com en el cas de Ramon Albó, només en podré dir algunes coses. També es un home tot vocació, un sacerdot que renuncia a llocs de privilegi i demana fer de capellà a la presó Model de Barcelona que ha estat inaugurada fa poc temps. Malgrat que no és del Cos de Presons, ho aconsegueix, i la seva activitat a la presó des del començament és del tot original i molt positiva. Parla amb tots els presos i els coneix a tots, s'introdueix a les cel·les, sap com acostar-s'hi, es fa útil i n'ajuda les famílies. Es preocupa molt especialment dels joves, sobretot d'aquells que encara no tenen «una estructura antisocial». També ho fa pels quinzeneris i per aquells que en sortir de la presó no tenen on anar i no tenen qui els aculli, per la qual cosa tornaran a ingressar a la presó al cap d'unes setmanes o, fins i tot, només alguns dies. Es pregunta què es podria fer, coneix quelcom de Kilpatrick i pensa en una Casa de Família, amb l'estímul de la llibertat «vigilada», i no dubta a oferir al llibert la seva pròpia llar. En aquest moment, neix la Casa de Família de Mn. Pedragosa, situada al carrer de la Portaferriosa. Mn. Pedragosa va fer moltes coses, però estigué essencialment vinculat a la Casa de Família, que durant molts anys va ser la nineta dels ulls dels barcelonins. Quasi sempre envoltada de dificultats de tota mena, la Casa de Família va existir fins que un bombardeig, l'any 1938, la va desmuntar materialment. Naturalment, no tots els nois als quals Pedragosa ofería la Casa responien bé. Però molts li deuen el que avui són. A la Casa feien l'aprenentatge d'un ofici i també hi trobaven consell, ajuda i suport. Posteriorment, va anar a raure a la plaça de la Mercè. El problema era mantenir-la. La Casa era oberta a tothom, s'hi feien campionats d'escacs i diverses activitats esportives, hi havia una secció escènica, hi passaven sovint personatges de la cultura, etc.

Abans de la constitució de la Junta de Protecció, els que no havien estat o no podien ser internats a la Casa de Correcció no tenien altre refugi sinó l'acollida que l'Ajuntament els ofería als patronats i a la mateixa Junta, l'Asil del Parc, on l'estada era sempre molt provisional. Però així que es reconstituí la Junta l'any 1911, l'Ajuntament de Barcelona els va oferir l'exconvent de les Mínimes, del carrer del Carme, i la Junta hi va crear l'Alberg Provisional amb el Centre d'Observació. Allí mateix fou portada la Casa de Família de Mn. Pedragosa, de la qual la Junta se servia. La nova Junta va confiar a Mn. Pedragosa la direcció de l'Alberg i del Centre d'Observació, fins que l'any 1913 Pedragosa passà a ser vocal, càrrec incompatible amb la direcció de l'Alberg, el qual va haver d'abandonar. Però aquell mateix any, l'Ajuntament reclamà l'exconvent de les Mínimes, cosa que obligà la Junta a pensar on havien d'anar els serveis. Un intent no reeixit de cedir la Casa de Família a la Junta fa que, quan arriba el moment de deixar lliures els edificis del carrer del Carme, la Casa de Família és traslladada al carrer de Sant Simplicí (Regomir i Correu Vell) fins que, com ja he dit, un bombardeig la destrueix l'any 1938.

Mn. Pedragosa va fer moltes altres coses. Fou comissari de Beneficència de l'Ajuntament de Barcelona fins que va enfrontar-se amb l'alcalde. Era beneficiat de la parròquia dels Sants Just i Pastor. Fundador del Patronat de Lliberts, aprofità el temps que la Junta va quedar suspesa per a ampliar-lo, tot fent-lo extensiu als infants. Així, hom l'anomenà Patronat de Lliberts i de la Infància Abandonada, nom que necessitava per a poder rebre ajudes.

No tinc temps de tractar un aspecte delicat i important de la vida de la Protecció, com són les desgraciades relacions de Mn. Pedragosa amb persones influents de l'època. Cal fer esment, però, de les greus dificultats que va tenir amb el governador civil i amb l'alcalde de Barcelona que li van costar els càrrecs, i de l'eterna picabaralla amb Ramon Albó i els seus col·laboradors. Aquesta actitud el portà a realitzar accions difícilment justificables.

La Junta tenia com a objectius protegir els infants amb els mitjans que la llei facilitava, proposant mesures de puericultura i d'higiene de l'alletament, cuidant la nutrició i l'educació i, d'una manera molt concreta, d'acord amb els decrets del 24 de febrer de 1912 i del 8 de juny de 1912, fer desaparèixer els captaires i els vagabunds dels carrers i aconseguir llur reinserció social.

La Junta, ja en una primera etapa (la de recollida dels trinxeraires), havia organitzat amb molt d'èxit menjadors per a dones embarassades o lactants i per a infants de menys de tres anys, i menjadors escolars. Un cop reconstituïda la Junta, els projectes foren nombrosos, com per exemple, ocupar-se dels infants «semia-bandonats» creant els parcs infantils amb la finalitat d'assistir els fills mentre els pares treballaven. Però la majoria d'esforços es van dirigir a crear el Grup Benèfic, és a dir, la institució central de l'Obra, amb els serveis d'acolliment, observació i classificació, i amb els annexos d'educatori per a diversos tipus de nois i noies, escoles, tallers i llocs d'esbarjo, una Casa de Família, el Parc Infantil, seccions d'aïllament per a malalts de tinya tonsurant o de tracoma, etc.

Però la realització de tot això i d'altres serveis coincideix amb la intervenció a l'Obra de la Protecció d'un tercer personatge important: Lluís Folch i Torres.

De menys temps dispenso encara per a parlar de Folch i Torres. Procedia del camp del periodisme, de la història i de la crítica de l'art. S'havia format a *La Veu de Catalunya* i fou crític d'art del *Diario de Barcelona*, del qual va ser director una curta temporada. Era professor d'estètica i d'història de l'art de l'Escola de Belles Arts de Llotja. Fou un enamorat de la seva professió i col·laborà en altres publicacions periòdiques. Havia après l'ofici a *La Veu de Catalunya*, amb Casellas, i havia de ser un bon pedagog, car utilitzava procediments propis de l'Escola Nova. No cal dir que la seva activitat com a crític n'havia aguditzat la capacitat d'observació, cosa que, segons un biògraf, li va servir de molt en la seva posterior professió d'educador especialitzat.

L'any 1908, Prat de la Riba va enviar Folch i Torres a Madrid per tal de fundar i dirigir l'agència d'informació Premsa Catalana Associada per tal de tenir una infor-

mació adequada, sensible al moment polític, realista i al servei de tota la premsa local. Durant aquella època hom posà en marxa les juntes provincials de Protecció a la Infància. Folch publica sovint cròniques sobre els problemes de tants infants i adolescents abandonats. En tornar a Barcelona, l'any 1910, la Junta li demana la col·laboració, i l'any 1911 li encarrega que n'organitzi les oficines de les quals el nomenen cap. Deia que això «li va assegurar uns ingressos que li van permetre de casar-se». Cada cop més interessat pels problemes de protecció que sorgien contínuament, hom li encarrega, en deixar-la Mn. Pedragosa, la direcció de l'Alberg i el Departament d'Observació, la qual cosa el va obligar a preparar-se per a les noves responsabilitats i a dedicar-hi pràcticament totes les hores del dia. Prepara la creació del Grup Benèfic, fa la memòria i col·labora amb l'arquitecte, el marquès de Sagnier.

Folch porta l'obra de la institució al capdavant del món. Viu amb la seva família en el mateix Grup i forma els col·laboradors d'acord amb els seus criteris. És de Folch i Torres la frase «la delinqüència infantil s'arregla a cops... de petons». Crea el primer laboratori de psicologia per tal d'estudiar certs aspectes dels nois i noies. El pare Ferran M. Palmés i Joaquim Carreras i Artau escriuen que es l'inovador a Espanya de les tècniques psicològiques aplicades a l'infant moralment abandonat. Els seus qüestionaris per a la informació sobre el noi són un model d'intuïció psicològica. Disposa els *curricula* per a fer un ensenyament segons les necessitats de cadascú. Cal destacar l'organització dels tallers al servei d'un aprenentatge veritable, amb els inèdits tallers de la fusta, del ferro, de les arts gràfiques i, sobretot, dels artesans de la construcció, que no existien enlloc; l'originalitat del Parc Infantil obert des d'abans del primer torn de les fàbriques, des d'on portaven els infants a les escoles del barri; la guarderia «per a infants de pit» —la primera veritablement científica i amb escola de pares—, oberta en funció de l'horari de les fàbriques; la Casa de Família i, des del mateix grup, la distribució i el seguiment dels menors, segons les necessitats, a les diverses seccions de l'educatori, a les granges agrícoles o a altres institucions col·laboradores; etc.

Caldria descriure el perquè i el com de cada cosa, el perquè es feia, com es feia i quin resultat donava. Hauríem de parlar del tipus de relació personal entre els educands i llurs educadors; de l'educació moral i religiosa; de la celebració de les festes; de les «cançons amb gestos»; de les representacions teatrals; dels esports; de les sortides; del material psicològic i didàctic. Caldria parlar sobretot de les classes que anomenaven «de pedagogia experimental», on assistien els nois amb dificultats d'aprenentatge; dels agrupaments o seccions; i, no cal dir-ho, dels fracassos escolars en general, i de com Folch va fer possible l'assistència en règim d'internat dels vagabunds contagiosos a causa de la tinya tonsurant o de la tracoma, que ningú o volia, i això constituïa una patent que els permetia de seguir al carrer, perquè la ronda tenia ordre de no detenir-los.

Voldria intentar d'explicar com el periodista, crític d'art i professor d'història de l'art es va convertir, segons Alfred Strauss, en el millor educador d'Europa dels anys trenta, i per què Ferrari deia d'ell que era «intuïtiu genial».

Ventura Gassol digué de Folch i Torres que «fou un pedagog molt injustament oblidat, creador d'un sistema de reeducació dels infants delinqüents o criats i educats en ambients nocius» i «que no se li ha fet justícia».

Alexandre Galí diu, entre altres coses, de Folch i Torres: «Quina mena d'afinitat singular hi havia entre aquell franc-tirador nat, d'ull vigilant, amatent d'esperit, d'actuació sempre tensa, a voltes duta al roig viu com si visqués espiritualment a "salt de mata", i les desferres humanes i socials amb què havia de tractar? A quina mena de frontera excepcionalment propícia es trobava Lluís Folch i Torres per a poder servir de pont i de lligada entre el món d'on procedia i el que el punt de guaita de la Protecció a la Infància li posava davant els ulls? Un fet sembla innegable, i és que Folch i Torres es va enamorar del trinxeraire, del delinqüent menor, de l'anormal. Se'n va enamorar perquè es va escaure a conèixer-lo, el sabia veure per dins i, per tant, el sabia manejar i fer-se'l seu. D'una manera semblant havia d'estimar Velázquez els seus nans, els seus imbecils, els seus embriacs. Calia veure en Folch quan tenia el malaurat davant, com l'agafava i l'afalagava talment com un domador o ensinistrador afalaga les seves bestioles». Més endavant Alexandre Galí diu: «En l'arbre de la pedagogia catalana del segle XX, l'obra dels homes de la Protecció de Menors... constitueix una senyora branca». I si bé Galí es pregunta fins on el treball d'aquests homes era tributari dels grans creadors dels assaigs pedagògics del començament del segle, Galí acaba dient que creu que «els homes de la Protecció de Menors es movien per ells mateixos». Estic d'acord amb Galí quan diu que aquests homes «eren obedients a la mateixa escamesa de saba racial que havia donat naixença als altres brots, també amb independència els uns dels altres i per això tots presentaven un comú denominador, l'interès per les realitzacions vives abans de cap altra cosa, de submissió i adaptació als fets pràctics, als desigs d'informació per la legitimació moral i tècnica de la pròpia feina, i, sobretot, de franc acolliment dels mètodes de respecte als drets de la naturalesa humana, tan en consonància amb l'esperit tan profundament i cristianament democràtic de la terra».

* * *

I per avui ja n'hi ha prou. Em donaré per satisfet si he aconseguit de fer-los present que l'obra de la Protecció dels Menors en el primer terç del segle actual va ésser deguda bàsicament a la vocació i genialitat de tres homes que van fer un bé immens a cadascun d'aquells infants. I si, a més a més, han descobert que l'Obra va ésser l'admiració de tots els experts del món, això em farà encara més feliç. El que va succeir era un aspecte del creixement de Catalunya, el fruit de la «saba ra-

cial», com diu Galí, d'aquells homes que com tots els altres varen complir llur missió per diferents camins, però espiritualment costat per costat. Era un aspecte més d'un «fer país», però treballant precisament amb la matèria primera més noble de la pàtria: els nostres infants!

ELS ESPAIS GEOGRÀFICS EN TEMPS DE RAMON MUNTANER

MARC-AURELI VILA
(Sessió del 16 de novembre de 1990)

Ramon Muntaner (1265-1336) menà una vida plena de continguts, durant la qual els Països Catalans li foren constants espais geogràfics de referència en el seu anar i venir per la Mediterrània. Muntaner nasqué i morí en terres dels Països Catalans —Peralada al Principat, Eivissa a les Pitiüses—; i tingué residència formal en tots els aspectes, en cada un d'aquests països. La seva propietat rural de Xirivella, al País Valencià, li fou lloc de repòs que aprofità per escriure la seva *Crònica*. Va deixar aquest món als setanta-un anys; una edat molt avançada en aquells temps.

Muntaner fou viatger per la geografia de la Mediterrània, que és com dir que fou un viatger internacional. Veié diversitat de terres i les visqué d'acord amb llurs continguts geogràfic i humà. Conegué la Catalunya del nord dels Pirineus, l'illa de Sicília i la Calàbria. Es mogué, i no gens com a turista, pels Balcans; i residí a la península de *Gelibolu*, que voreja per l'oest l'estret dels Dardanels. Senyorejà l'illa africana de Gerba, que s'alça frec a frec del litoral de Tunísia.

A través de la *Crònica* de Muntaner es pot arribar a percebre, en una mesura acceptable, el nivell de coneixements geogràfics que havien assolit les persones instruïdes dels Països Catalans. En certa manera i la seva *Crònica*, Muntaner els va fer de portaveu. Sabem per aquest cronista la cota a què havia arribat la població de l'època, pel que feia a la mentalització dels espais pròxims i dels espais llunyans de la geografia de la Mediterrània; i tot això en el tombant del segle XIII i primers decennis del segle XIV. La lectura de la *Crònica* de Muntaner —i semblantment, les dels altres grans cronistes que historiaren els Països Catalans a la baixa edat mitjana— ens facilita l'estudi de les cartes de navegar d'aquells segles; uns treballs cartogràfics dels quals foren mestres els mallorquins, els catalans del Principat i els pisans.

Amb un atreviment certament agosarat que esperem que se'ns perdoni, fem la tentativa d'establir un paral·lelisme entre la noció que dels espais geogràfics de-

via tenir Ramon Muntaner i amb ell la gent del seu temps, i la que en tenim nosaltres a les acaballes del segle XX.

Hem encasellat en cinc especificacions els coneixements fruit de l'observació i de l'anàlisi que es podia i es pot tenir dels àmbits de la Terra; i pel que fa als temps contemporanis, també de l'Univers.

Vet ací les especificacions:

A) Espais geogràfics interrelacionats per llurs valors culturals i històrics i amb una parla com a vincle d'identificació nacional. Tant en temps de Muntaner com en els actuals, n'eren exemple els Països Catalans. D'aquests Països, Muntaner en tenia un coneixement geogràfic força complet.

B) Espais geogràfics adjacents als nacionals amb estructures culturals i socials dissemblants. En temps de Muntaner, ho eren els territoris no catalans cristians de la península Ibèrica; com també ho eren la França i la Gascunya. En els temps actuals, aquest concepte d'espais geogràfics adjacents s'aplica, vist des dels Països Catalans, a tot Europa.

C) Espais geogràfics allunyats dels nacionals amb els quals, emperò, es mantenen o es poden mantenir relacions polítiques, econòmiques i culturals. En temps de Muntaner, eren les terres directament relacionades amb la mar Mediterrània; en els temps d'ara, la totalitat del planeta Terra.

D) Espais geogràfics dels quals es tenen referències més o menys verídiques, i amb els quals, ocasionalment, s'ha tingut relacions directes o indirectes. En temps de Muntaner, aquesta definició es podia aplicar a les terres del nord i del nord-est d'Europa, a les de l'Àsia relacionades amb l'oceà Índic i amb els mars de la Xina; com també les interiors de la part septentrional d'Àfrica. Actualment, podem aplicar un criteri semblant amb referència al sistema solar i als espais de l'Univers sota observació; o sigui, que ens separem del camp específic de la geografia.

E) Espais ignots. En temps de Muntaner ho eren tots els territoris i mars del planeta Terra, dels quals no es tenia ni tan sols una vaga idea a través d'unes hipòtesis raonades. En els temps que vivim, aquesta especificació comprèn els espais de l'Univers que els astrònoms tracten de penetrar a través d'una visió electrònica, en substitució de les imatges proporcionades pels més grans telescopis.

A la *Crònica* de Muntaner es fa esment d'un seguit d'espais geogràfics. Per esperit de recerca, i no per simple curiositat, s'ha pres nota del nombre de vegades que diversos espais s'esmenten en el text per tal d'obtenir unes xifres que es puguin prendre per indicis o assenyalaments de la importància que assolien cada un d'aquests espais en l'intel·lecte de Muntaner i en la ment dels qui, com ell, pertanyien al sector més pensant de l'època. El resultat obtingut s'ha tractat d'encaixar-lo, de manera temptativa, en l'encasellat que s'ha presentat.

Les referències que apareixen a la *Crònica* de Muntaner referents a territoris

relacionats amb la Mediterrània, poden ésser directes o indirectes. Quan es fa esment d'un determinat port marítim, s'ha d'entendre que es fa referència indirecta al seu *hinterland*, al seu rerepaís. És molt difícil de trobar un port que no feinegi en funció de l'economia d'unes terres de l'interior. L'esment que es fa de Gènova a la *Crònica*, i es tracta d'un cas entre d'altres, s'ha de relacionar amb les terres i les economies de les planes llombardes i piemonteses situades al nord dels Apenins Lígurs. Quan es parla d'Alcoll —l'actual port de Col·lo, a Algèria— es diu, i de manera prou directa, que era el port de la rica contrada d'altiplans amb centre econòmic a Constantina.

Els espais geogràfics que constitueixen els Països Catalans i que, conjuntament amb el regne d'Aragó i en temps de Muntaner integraven un poder polític supranacional institucionalitzat en la Corona catalanoaragonesa, mereixeren a la *Crònica* nombroses referències, que per al regne d'Aragó arriben a 72. Les terres dels Països Catalans hi apareixen d'acord amb les xifres que s'esmenten: Catalunya, 103 vegades; les Balears, 57 vegades (Mallorca, 34; Menorca, 11; Eivissa, 9, i Cabrera, 3). El regne de València és esmentat 53 cops. La Catalunya continental, la dels comtats, 36 vegades: el Rosselló, 18; el Conflent, 9; i la Cerdanya, 9. En total, els territoris dels Països Catalans assoleixen 249 referències. Aquests països corresponien, i segueixen corresponent, a l'especificació A de l'encasellat.

La denominació *Espanya* per a referir-se a la totalitat de la península Ibèrica, surt 18 vegades a la *Crònica* de Muntaner. D'aquesta xifra, 13 hi són per a ponderar alguna persona o alguna realitat, bo i dient que cap altra de la seva qualitat o semblança, es podia trobar a tot Espanya; a tota la península Ibèrica. Avui dia, aquesta dèria de comparar, sovint amb caràcter ponderatiu, se sol aplicar referint-se a tot Europa i és així que es diu que la fusió de dues «caixes» catalanes ha creat la segona gran «caixa» de tot Europa; o bé, es compara el nombre de catalano parlants amb les xifres que es refereixen a altres llengües europees; o també, pel que fa als aeroports, es compara el moviment en passatgers o en vols dels Països Catalans amb d'altres aeroports del continent europeu. Cal dir que el terme *Europa* no apareix, en cap moment, a la *Crònica* de Muntaner.

En determinat lloc de l'obra que es comenta, es fa referència a Espanya, a la península Ibèrica, com la gran regió geogràfica, de la qual el rei de Castella pretenia esdevenir emperador: «Mas del rei de Castella vos he aitant dir que hi era anat (al Consili de Lleó del Loire), per ço com cuidava ésser emperador d'Espanya, que anc res no hi pot recaptar, ans se n'hac entornat en sos regnes». Es tracta d'un de tants antecedents de la constant apetència annexionista que ha singularitzat l'actuació i l'actitud polítiques polaritzades en l'epicentre peninsular. En aquest cas, el concepte Espanya, la península Ibèrica, corresponia a l'especificació B de l'encasellat.

A la *Crònica*, es fa referència a determinats grans territoris partint de dues concepcions geogràfiques distintes: el d'una gran regió física o bé el d'unes terres

amb una personalitat política i econòmica ben definides. Entre els territoris que es mencionen d'acord amb la geografia física, hi ha les penínsules; emperò el terme *península* no apareix en cap moment, perquè es tracta d'un terme geofísic, l'ús popular del qual no correspon a l'època de Muntaner. Altra cosa era quan es tractava de les illes. El vocable *península* és un terme culte, avui plenament popular, que s'originà, com és prou sabut, d'*insula*, 'illa', amb l'afegit *paene*, 'quasi'.

El promontori de Peníscola es troba al litoral del País Valencià. Muntaner s'hi refereix un parell de vegades. Per etimologia, aquest topònim correspon a *península*. Tanmateix, i d'acord amb la geomorfologia, es tracta simplement d'un *tombolo*; un penyal insular unit a la ribera marítima per un corredor arenós originat per la persistent dinàmica del mar.

S'ha fet referència a *Espanya* com a sinònim de *península Ibèrica*; doncs bé, a la *Crònica* de Muntaner surt alguna referència a Espanya que prou sembla que s'aparti del concepte peninsular. En al·ludir Muntaner a un itinerari per mar d'un templer de nom frare Roger, o sigui Roger de Flor, indica que recorregué «la ribera de Pisa, e de Gènova, e de Proença, e Catalunya, e Espanya e Barbaria». Amb el nom de Catalunya, Muntaner també comprenia les terres del regne de València repoblat amb catalans. Pel que fa al terme Espanya i en aquest cas, era aplicat a les costes d'unes terres peninsulars governades pels sarraïns. La geografia humana, a través de la *Crònica*, adoptava denominacions captades de la geografia física.

La península de Calàbria amb la simple denominació de Calàbria apareix a la *Crònica* 62 vegades; li fa companyia l'illa de Sicília, amb l'escarrit nom de Sicília, o amb el de regne de Sicília, amb un total de 106 referències. Bé és veritat que aquesta profusió de referències, pel que fa a aquests dos territoris, responia a la importància política que assoliren Calàbria i Sicília en vida de Muntaner. Una sola vegada es fa referència a Itàlia, entenent com a tal la península Itàlica.

Gal·lípoli, avui *Gelibolu*, era el nom de la península que, relacionada amb els Balcans, domina l'estret dels Dardanels. La localitat de la qual prové el topònim peninsular és citada 15 vegades a la *Crònica*, per raons d'eminent caràcter polític-militar. Per l'estret dels Dardanels, la mar Mediterrània es comunica amb la mar Negra; i donava pas, des de molt abans del temps de Muntaner, a un intens moviment mercantil amb l'interior d'Àsia.

Altres territoris són mencionats d'acord amb la política internacional dels temps de Muntaner. Alemanya apareix a la *Crònica* 10 vegades; Castella, 25; Provença, 21; França, 27; Gascunya, 10 i Llombardia, 8. Tots aquests territoris, amb activitats polítiques més o menys sobiranes, corresponien a terres conegudes d'estructures socioeconòmiques i aspectes culturals diferents dels que corresponien als Països Catalans. A la relació anterior, s'hi han d'afegir les terres de Barbària que són esmentades 25 vegades i que avui coneixem amb la denominació *el Magrib* o *el Magreb*.

Aquests territoris corresponen a l'especificació C de l'encasellat.

Anglaterra només hi és esmentada dues vegades. Per a la gent dels Països Catalans del temps de Muntaner, es tractava d'un regne amb el qual els contactes eren molt esporàdics. Aquest regne corresponia a l'especificació D de l'encasellat.

Tot el que hem expressat es pot incloure en la geohistòria. Acceptem, del tot convençuts, que per tal de desenvolupar la temàtica tan breument exposada, s'haurien de treballar les altres *Cròniques* medievals, les diverses fonts documentals relatives a la baixa edat mitjana i la cartografia de l'època.

TÒPICS, LLOCS COMUNS I RAONAMENT JURÍDIC

LLUÍS FIGA FAURA
(Sessió del 14 de gener de 1991)

Segons ens aclariren, ja fa vint-i-cinc anys Gilabert Ryle (*Plato's progress*, Cambridge, 1966) i Paul Moreaux (*La joute dialectique d'après le huitième livre des topiques*, Oxford, 1968), la joventut atenesa fou extraordinàriament afeccionada al que podem anomenar «partida dialèctica»; un joc en el qual qualsevol afirmació era discutida de manera més o menys reglamentada, que permetia al contradictori de fer al contrincant tota mena de preguntes que aquest només podia contestar amb un *sí* o un *no*, o bé demanant aclariments o distincions. La finalitat del joc consistia a fer caure el contrincant en contradicció, és a dir, a fer-li reconèixer el contrari del que inicialment havia afirmat.

D'aquest joc, en trobem nombroses mostres en els diàlegs de Plató. Fins i tot, per exemple, en el diàleg *Gòrgies*, trobem la resistència de Gòrgies, finalment vençuda per Sòcrates, a entrar en el joc. Que aquest esport portés gairebé sempre a conseqüències negatives —és a dir, a posar en relleu que el contrincant no sabia el que era la justícia, la bondat, la ciència, etc.— pot donar-se per segur. I Sòcrates, que en els diàlegs platònics demostra ésser un mestre en el maneig dels instruments dialèctics, també demostra que qui l'acusà de corruptor de la joventut no anava del tot desencaminat.

Plató —i més tard Hipòcrates— no s'està de blasmar aquest joc, ni de retreure el vici dels joves que «com a gossos peteners» s'encaren sense cap respecte amb la gent gran i assenyada a la qual fan caure en el ridícul.

Aristòtil fou més equànime: en lloc de qualificar la conducta d'aquells joves, es proposà d'examinar-la científicament. D'aquest examen sortí la seva obra *Topikón*, en la qual examina tots i cadascun dels arguments emprats en aquells jocs dialèctics; n'enumera i examina 337, que reparteix en els quatre grups de tòpics: de la *definició*, del *gènere*, del *propri* i de l'*accident*. Aquests arguments o tòpics no són altra cosa sinó els esquemes abstractes de raonament emprats en les discussions; per exemple, «el tot és més gran que la part», «el que es predica del gènere també

es predica de l'espècie», «una cosa no pot ésser alhora ella i el seu contrari», etc.

La característica essencial dels tòpics és que només poden tenir força en una discussió, *si el contrincant els accepta*. Naturalment que aquest ha de *jugar net* d'acord amb les regles que el mateix Aristòtil resumeix en el llibre VIII de la seva obra.

En una obra posterior, la *Techne rhetorikè*, el mateix Aristòtil cregué poder aplicar la tècnica dels tòpics a l'oratória, però aviat es convencé de la impossibilitat de l'intent. Si és essencial per a la seva eficàcia que el tòpic esgrimit sigui acceptat pel contrincant, en l'oratória no hi ha, normalment, ni contrincant ni diàleg sinó tan sols un auditori indeterminat; com a conseqüència, només poden ésser utilitzats aquells tòpics, l'acceptació dels quals per l'auditori es dona per descomprada. I com que aquest no estarà massa disposat a acceptar, ni preparat per a entendre tòpics —és a dir, arguments abstractes—, no hi ha altre remei sinó servir-se de recursos emocionals i de tòpics concrets de fort contingut emocional, és a dir, de tòpics retòrics. Per exemple, «és dolç i honorable morir per la pàtria», «és just honorar els Déus», etc.

La tòpica d'Aristòtil no tingué massa èxit, potser perquè es cregué que havia estat superada pels seus analítics. El fet és que només en coneixem un parell de comentaris: el de Teofrast i el d'Alexandre d'Àfrodísia. La mateixa escola estoica, tan preocupada per problemes lògics, la passà en silenci. El que sí que tingué èxit fou la retòrica aristotèlica. En donen mostra la *Rhetorica ad Alexandrum* i, ja en el món romà, la *Rhetorica ad Herenium*, i, sobretot, Ciceró amb les seves *De inventione* i *Topica*.

La primera és un enorme catàleg de quelcom que rudimentàriament ja es troba en l'obra d'Aristòtil. Em refereixo als *llocs comuns* (*loci communes*), expressió que no es refereix (com en els tòpics) a proposicions o esquemes de raonament que han d'ésser acceptats expressament o tàcitament per aquell o aquells a qui van dirigits (el contrincant, en una discussió, o un auditori, en una oració), sinó a paraules o conceptes que, amb finalitats mnemotècniques, persegueixen enumerar tots els punts de vista des dels quals una matèria pot ésser examinada.

Així, per exemple, si es tracta de preparar una peça oratòria que tingui per objecte tractar bé o malament un personatge, els possibles punts de vista (que Ciceró enumera i explica) són:

natura (sexe, raça, lloc de naixença, família, edat, qualitats físiques i mentals)

manera de viure (mestres, estudis, amistats, professió, vida domèstica)

fortuna (riquesa, èxit, descendència, mort)

hàbits (caràcter, capacitat, habilitats, coneixements)

sentiments

interessos

propòsits

fets (passats, presents i futurs)

dites (passades, presents i futures)

Amb aquests llocs —i això és l'important— s'esgota tot el que es pot dir d'una persona.

Si aquesta és la característica essencial de les llistes de llocs comuns, és evident que es pot fer la llista de tot allò que pot ésser objecte d'argumentació: vull dir que amb la convenient llista de llocs comuns es poden classificar els tòpics o arguments de què parlava Aristòtil; i això és, precisament, el que fa Ciceró en la seva obra anomenada *Topica*: enumerar, amb finalitat merament mnemotècnica, tots els llocs comuns que poden encapçalar grups de tòpics i els puguin classificar; i enumera els llocs comuns següents: definició, divisió, etimologia, conjugats, gènere, espècie, similitud, diferència, contraris, adjunts, conseqüents, antecedents, contradictoris, causes, efectes i comparació amb les coses majors, iguals o menors.

Llavors, es pot parlar dels diferents tòpics que fan referència a la definició, dels diferents tòpics que es refereixen a la divisió, dels diferents tòpics que es refereixen a l'etimologia, etc. Malauradament, això porta en el temps a parlar del tòpic de la definició, del tòpic de la divisió, del tòpic de l'etimologia, etc. i a confondre els tòpics (esquemes de raonament) amb els llocs comuns (mitjans de classificació dels tòpics). Però en realitat, com digué Joan Lluís Vives, (*Instrument de la Probabilitat*, pròleg) els llocs comuns «són com les etiquetes que posen en els flascons els farmacèutics i droguers que adverteixen del que conté cada un d'ells per tal de no haver de remoure'ls tots quan només se'n necessita un».

Ciceró no digué que els *loci communes* fossin arguments, sinó *sedes argumentorum*, llocs on cal buscar els arguments, és a dir, els tòpics. Des de Ciceró fins a Boeci ja no es parla de tòpics en el sentit aristotèlic, sinó, solament, de llocs comuns: Fortunacià, Victori, Julius Victor, Marcia Capella i tants d'altres no fan altra cosa sinó corregir o completar les llistes ciceronianes de llocs comuns. Fou Boeci qui tornà a posar les coses en clar. En la seva obra *De Differentiis topicis* separa clarament els llocs comuns dels tòpics, tant en les definicions com en els exemples.

«Si algú dubta de si els moros tenen armes» —diu— «se'ls pot argüir que no en tenen perquè no coneixen el ferro». Tòpic emprat: *si manca la matèria, manca allò que es fa amb ella*; lloc comú: *causa material*.

I no s'esta de dir que Aristòtil tractà dels tòpics, però no dels llocs comuns, i que Ciceró tractà dels llocs comuns, però no dels tòpics.

A partir de Boeci, i principalment als segles XIII i següents, hi ha una revifalla de l'estudi dels tòpics com a part de la lògica. Garlandus Compotista, Pere Abelard, Guillem de Sherwood, Lambert d'Auxerre, Roger Bacon, Boeci de Dàcia, Gil de Roma, Simó de Faversham, etc. i per davant de tots, Pere Hispànic, limiten el seu estudi als tòpics abstractes que obeeixin a la definició de Boeci: «propositiones maximae atque universales et vel per se necessariae vel per se probabiles ac notae», és a dir, als *tòpics dialèctics* diferents d'aquells que no són abstractes, sinó concrets i acceptables per un auditori, és a dir, els *tòpics retòrics*.

Durant tota aquesta evolució, al costat de la teoria general dels tòpics i dels llocs comuns, es desenvolupen teories que podem anomenar regionals: a part del desig expressat pel canceller Bacon de constituir una tòpica per a les ciències naturals, hi ha una tòpica teològica —encapçalada amb l'obra de Melchor Cano *De locis theologicis*— i, també, i és el que aquí més interessa, una tòpica jurídica representada principalment per:

Stephanus de Federicis. *Tractatus or interpretatione*. Colònia, 1577.

Joan Oldenorphius. *Topicorum legalium*. Lió, 1555.

Nevizanus. *Silva Nupcialis*.

Barbosa. *De locis communibus*. Lió, 1640.

Grimaldi Moffa. *De methodo ac ratione studendi in iure*.

Apel. *De studio iuris ac legum*.

Joan Rebertería. *Topicon*. París, 1575.

Enric Rahla. *Topica*. Frankfurt, 1641.

Joan Tomàs Freigius. *De loggica iurisconsultorum*. Basilea, 1590.

Hegendorphinus. *De studio iuris*. Basilea, 1545.

Everhardus. *Loci argumentorum legales*. Venècia, 1544.

De les quals, sens dubte, la d'Everhardus és la que tingué més èxit, encara que l'obra més completa i treballada sigui la d'Oldenorphius.

Totes elles, però, obeeixen a la tònica renaixentista de Valla, Agrícola i Ramus; és a dir: s'entreenen a establir una llista de llocs comuns, donant exemples presos del *Corpus Iuris Civilis* de supòsits en els quals hom argumenta amb algun tòpic del grup comprès en el lloc comú que s'estudia.

Alhora, lentament, es recopilen veritables tòpics jurídics: «la llei posterior deroga l'anterior», «qui pot el més pot el menys», «ningú no pot transmetre a altri més del que té», etc. que, amb el temps, seran enunciats com a «principis generals del dret».

* * *

Fet aquest abreujat esquema històric del naixement i l'evolució dels tòpics i dels llocs comuns, cal recordar que jo els vaig dir que l'estudi d'aquesta matèria era necessari per tal de poder entrar en el que és el problema fonamental —per no dir únic— del dret: el raonament jurídic.

Quina relació hi ha entre aquest tipus de raonament i els tòpics i llocs comuns? En primer lloc, cal distingir entre el raonament i la comunicació dels resultats del raonament: el catedràtic en la seva lliçó magistral, el jurista en lliurar un dictamen, el lletrat en informar davant un tribunal, o el jutge en redactar els fonaments de la seva decisió en la sentència que es farà pública no pretenen altra cosa

sinó *convèncer* altri —si pot ésser, tothom— de la correcció i justesa dels resultats a què han arribat amb llur raonament. Hi ha, doncs, en l'activitat del jurista dos «moments»: el del raonament solitari pròpiament dit o *deliberació*, i el de la *comunicació* dels resultats d'aquest raonament. Aquesta comunicació —com ja he dit— pretén convèncer i persuadir, i això pot aconseguir-se amb mitjans totalment diferents dels emprats en el raonament o deliberació; vull dir, senzillament, que si es tracta de convèncer i de persuadir ens trobem de ple en el camp de la retòrica on, evidentment, és lícit emprar, per a finalitats mnemotècniques, tota mena de llocs comuns i, amb finalitats tant argumentatives com emocionals, tota mena de tòpics, tant abstractes com concrets.

I, què passa amb el raonament o deliberació previs a llur comunicació o exteriorització? En primer lloc, cal deixar clar que, en el raonament o deliberació jurídics, no hi l'anomenada lògica deductiva: aquesta només pot aplicar les seves tres lleis fonamentals d'identitat, no contradicció i terç exclòs, a un grup de postulats o principis que siguin *independents* (és a dir, no deduïbles els uns dels altres), i *coherents*, és a dir no directament ni indirectament contradictoris. Per exemple, ja és prou coneguda, per la dita de Goethe, la contradicció entre justícia i ordre, igualment dignes de protecció. El mateix passa amb la llibertat i la seguretat ciutadana i amb tots els altres valors que es troben reconeguts i —sempre limitadament, mai absolutament— protegits per l'ordenament jurídic. I si aquest es basa en un conjunt *no coherent* de principis, és prou coneguda la conclusió: d'un tal conjunt se'n pot deduir qualsevol cosa. Circumstància aquesta que fa que en el món jurídic no sigui possible obtenir resultats admissibles amb l'únic recurs de la lògica deductiva.

Aquesta és la raó per la qual molts han pensat que al dret —i al jurista— no li queda altre recurs sinó la tòpica. I no han mancat els autors que, des de segles, han mantingut aquesta opinió. Isòcrates digué:

Parlar com cal és la millor demostració de prudència; i la paraula verídica correcta i justa és imatge de l'ànima noble i veraç. Amb ella discutim amb els altres els afers dubtosos i investiguem, tots sols, els afers desconeguts *perquè els arguments que emprem per a convèncer un altre amb les nostres paraules són els mateixos que aquells dels quals ens servim per a deliberar.*

Modernament, Perelman (*Traité de l'argumentation*, 1958) escriu:

Ens sembla interessant considerar la deliberació com a espècie particular d'argumentació. L'acord amb un mateix no és sinó un cas particular d'acord amb els altres. Per tant, serà l'anàlisi de l'argumentació dirigida a altres la que ens farà comprendre millor la deliberació amb un mateix, i no al revés. Només l'argumentació —de la qual la deliberació és un cas particular— permet de comprendre les nostres decisions.

Gadamer (*Philosophical hermeneutics*) escriu:

On, si no és en la retòrica, es pot examinar teòricament la interpretació? Convèncer i persuadir, sense ésser capaç de provar. Aquests són tant l'objecte com els límits del comprendre i de l'interpretar, de la mateixa manera que són l'objecte i la mida de l'art de l'oratòria.

Finalment, G. B. Madison (*The hermeneutics of postmodernity*, 1988) escriu:

Hi ha una lògica de l'argumentació a la llum de la qual es poden prendre decisions racionals. La interpretació ha d'ésser considerada una espècie de raonament pràctic d'argumentació persuasiva. No és cap a la ciència sinó cap a la retòrica on la interpretació ha de mirar per a la seva fonamentació tant teòrica com metodològica.

* * *

No puc estar d'acord amb l'opinió d'aquests importants personatges. Si la retòrica se serveix fonamentalment dels tòpics i res no pot ésser qualificat de tòpic si no és acceptat per aquells a qui es vol convèncer —o si no se suposa que aquell o aquells l'acceptaran—, no sembla que l'acceptació per mi del tòpic que jo mateix em proposo pugui donar cap garantia d'encert; si no fos cas que em proposés —i aconseguís— un total desdoblament de la pròpia personalitat.

L'instrument —o el mètode— de què se serveix el jurista, i de què ens servim tots en la major part de les mil i una decisions que prenem al llarg de les vint-i-quatre hores del dia, ha estat qualificat pels autors de parla anglesa de *good reasons approach* o mètode de les bones raons.

Davant un problema particular, l'objectiu del jurista —per exemple, el jutge— és el d'arribar a saber quina norma jurídica és aplicable a un supòsit de fet determinat. Per tal d'aconseguir-ho, el jutge ha de comptar que l'ordenament jurídic regula uns quants —no massa— models de comportament o de situació. El jutge, per tant, ha d'*interpretar* el supòsit de fet que cal sotmetre a la norma, remarcant-ne els aspectes que siguin rellevants per tal d'encabir-lo en algun dels models legalment regulats. Això ho farà *interpretant*, al mateix temps que el supòsit de fet, el contingut de l'ordenament jurídic. I, per arribar a una interpretació que tingui la pretensió de «correcte», *sospesarà* les raons que donen suport a cada una de les possibles interpretacions. La decisió que prengui tindrà, com a fonament, les raons de major pes.

Això és el raonament jurídic: d'una banda *interpretació* del supòsit de fet i de les possibles normes aplicables, és a dir, *hermenèutica*; d'altra banda, exposició al públic i fonamentació del resultat aconseguït, o el que és el mateix, *retòrica*. I mai, seguretat d'haver trobat la solució encertada.

LA INTEGRACIÓ DELS IMMIGRANTS A CATALUNYA

CARLOTA SOLÉ
(Sessió del 8 de març de 1991)

1. Introducció

Els moviments migratoris de població, a l'interior o cap a l'exterior del nostre país, han estat estudiats per demògrafs, historiadors, geògrafs o sociòlegs [1]. L'emigració a l'estranger [2] i el tema del retorn dels emigrants [3], a més dels múltiples problemes que han afectat la vida de tants espanyols que emigraren en decennis passats, han estat igualment objecte de recomptes estadístics i d'anàlisi sociològica. Recentment, el tema de la immigració interior i des d'altres països i continents (CEE, Àfrica, Àsia) es planteja amb urgència.

En l'àmbit de Catalunya, els moviments migratoris [4] han estat analitzats des de diverses perspectives [5]. Els últims anys dels cinquanta i la primera meitat dels anys seixanta suposen un període de preocupació i reflexió per part de molts intel·lectuals, estudiosos i professionals sobre aquests temes. La veu de Jordi Pujol s'alça l'any 1958 amb la proposta d'assimilar els nouvinguts en l'interès d'engrandir Catalunya. Altres veus, des d'angles diferents, plantegen els problemes als quals s'enfronten els immigrants en la vida quotidiana. Aquest és el cas de l'obra de Candel [6], divulgadora durant molts anys del tema de la immigració a Catalunya [7]. En aquesta època, l'Església catòlica [8] i d'altres institucions laiques [9], discuteixen i intercanvien punts de vista sobre «el gran negoci» de la immigració per a Catalunya, com digué Jordi Nadal [10], o bé, sobre desequilibris regionals, ecològics i socials, als quals respon [11].

Després de deu anys de maduració en la preocupació sobre el tema, torna a plantejar-se, coincidint amb l'estrena de la jove democràcia espanyola, a partir del 1975. Sorgeixen nous relats sobre les condicions de vida dels immigrants i llurs opinions sobre la societat en la qual s'han instal·lat [12]. Es reediten escrits amb velles i noves intencions polítiques [13]. La voluntat col·lectiva que els immigrants s'assimilïn és analitzada per historiadors com ara Maluquer i Sostres [14], els quals uti-

litzen els índexs d'ús del català i de matrimonis mixtos en la comarca del Barcelonès. Intel·lectuals i estudiosos es reuneixen de nou per discutir, amb més gran coneixement de causa, el tema dels immigrants en relació amb la reconstrucció nacional de Catalunya [15]. Des d'una posició diferenciada, es tracta aquesta relació des de la banda de professionals de diverses àrees [16]. El debat se centra, preferentment, sobre la qüestió de la llengua i la cultura catalanes. El Congrés de Cultura Catalana celebrat del novembre de 1976 al desembre de 1977, és un bon exemple de l'intent d'apropar la «cultura catalana» al poble i de la «voluntat de retrobament de la (nostra) identitat nacional» [17]. Des d'una perspectiva estrictament sociològica, la cultura es vincula a l'estructura social de Catalunya, a la composició de classes i grups socials i a les relacions entre ells, en l'àmbit nacional polític [18]. Al principi dels anys vuitanta, els efectes de la crisi econòmica de l'últim quinquenni del decenni anterior semblen repercutir en la visió sobre la crisi de la cultura catalana, en un esforç autocrític constructiu d'una consciència nacional [19].

2. Criteris d'integració sociocultural

Les migracions tenen un paper rellevant en les variacions, les transformacions i els canvis en la composició demogràfica, social i, ensems, cultural i política d'una societat. Dins l'ampli tema de les migracions, l'aspecte de la integració de comunitats lingüístiques i minories ètniques culturals en el si de les societats industrials urbanes, ha estat tractat per autors com ara Petersen, Kubat, Hoffmann-Nowotny, Swanson [20] i d'altres. Llurs anàlisis són aplicables al cas de Catalunya, com a societat receptora d'immigració interior espanyola, en un context de forts desequilibris regionals i recentment receptora d'immigrants procedents d'Àfrica, Àsia i altres.

En les coordenades de l'etnicitat i migració, d'una banda, i de l'altra, en la concepció clàssica d'assimilació i el concepte d'integració, se situa el problema de la integració sociocultural dels immigrants a Catalunya, en la primera i segona generacions. En una societat industrialitzada, en expansió econòmica, es produirà penetració i mobilitat en l'estructura ocupacional i, conseqüentment, la participació de la població immigrada en organitzacions que defensin llurs interessos (sindicats, associacions) i els insereixi en una de les classes socials (o grups d'interessos) fonamentals.

Així, una de les reflexions generalment acceptades és que la industrialització d'un país va seguida de migracions des de les zones rurals cap als centres industrials. Si aquests centres es troben situats en una àrea delimitada històricament, lingüísticament i culturalment, una de les conseqüències de la immigració de persones de diferents procedència cultural i llengua és que als problemes d'haver d'amotllar-se al treball industrial s'afegeixen els que es deriven de la necessitat d'a-

daptar-se als nous costums i formes de vida, d'adoptar nous valors i símbols, i de participar en institucions culturals i polítiques.

Es tracta de veure si la inserció dels immigrants en una de les tres classes socials fonamentals de la societat catalana, que es manifesta a través de llur participació en sindicats, partits polítics, en la lluita per les reivindicacions d'una millor vida en el barri, en el vot a partits polítics, etc. condueix o no a llur identificació amb la cultura (és a dir, tradicions, formes de vida, símbols, normes, lleis, etc., que es desprenen d'un *modus* d'organitzar-se, produir i viure, en el sentit antropològic d'aquest concepte) [21]. En segon lloc, es tracta d'analitzar si la inserció dels immigrants en una determinada classe social condueix o no a llur identificació amb una nació (és a dir, una unitat de població o grup, els membres dels quals comparteixen una mateixa identitat que els distingeix d'altres grups). Aquesta identitat és producte de trets distintius com ara: un territori comú, un o diversos elements de cultura, i entre aquests, la llengua com a més manifest; a més d'existir un sentit de solidaritat entre els membres de la població, que esdevé més important i rellevant que els vincles ètnics racials [22].

En una societat industrialitzada, la penetració i la mobilitat en l'estructura ocupacional, a més de la participació en organitzacions representatives dels interessos de classe o grup social, són indicadores del procés d'inserció de classe per part de la població immigrada, en defensar, amb independència del lloc d'origen, les connotacions que comporti. Ara bé, no sempre defensar les reivindicacions de classe pot significar lluitar per les reivindicacions d'ordre nacional cultural. Tot i que es reivindiqui l'àmbit nacional polític, pot ben ésser que no s'evitin els problemes ètnics o lingüístics. Ambdós tipus de lluita poden no coincidir ni en la direcció ni en el ritme. La premissa de la qual partim és que el procés d'integració fluctuarà constantment entre la integració social (és a dir, en la societat industrialitzada, a través de la inserció de classe) i la integració nacional cultural. Aquesta última es reflectirà en la voluntat dels immigrants de reivindicar com a propi l'àmbit, l'entorn en el si del qual siguin i se sentin ciutadans de ple dret, ensem amb els coprotagonistes d'un projecte polític col·lectiu. Conèixer la llengua i parlar-la serà la fita final d'un procés sociocultural més pregon, independentment del procés psicològic d'identificació amb una terra, una societat i una nació. És en aquest sentit, que partim de la base que la integració sociocultural és un procés més ampli i determinant que el de l'assimilació lingüística o el d'imitació de trets culturals; en segon lloc, considerem que n'és el precedent. És a dir, parlar en català serà la manifestació més palesa del procés previ d'integració a l'estructura social i la vida política de la societat receptora.

El procés d'integració sociocultural presenta, però, tot un camí ple de dificultats a resoldre. Moltes vegades, les societats receptores de població immigrada desenvolupen en llur si la idea de selectivitat dels immigrants que s'instal·len en llur territori. En principi, aquesta idea pot implicar abandonar la perspectiva d'u-

na assimilació forçada i, àdhuc, significa una concepció més àmplia que la pura assimilació lingüística o imitació de trets culturals. La concepció d'integració implica que els immigrants s'apropin, en llur situació objectiva de classe en l'estructura social i llur autoidentificació subjectiva amb la societat receptora, a la situació i posició socials dels autòctons. Ara bé, pel mateix raonament, pot significar que els immigrants reclamin la consideració o el reconeixement de llurs característiques etnicoculturals alhora que accepten la forma de vida, les institucions i els símbols de la societat receptora. Si aquest reconeixement es materialitza i institucionalitza, pot dur a un conflicte amb les institucions ja arrelades en la societat o bé, al contrari, pot produir un consens sobre les diferències existents.

Els períodes de crisi econòmica no són precisament els més benefactors d'un procés real d'integració, ja que és més costós de mantenir la igualtat social entre immigrants i autòctons, en no poder-se garantir la plena ocupació, per qualsevol qualificació i formació professional o tècnica. Aquest fet agreuja els potencials conflictes intraclasse i interclasse que esdevenen reforçats per la dimensió ètnica com a criteri discriminador en comportar diferents nivells d'oportunitats prèvies d'educació i entrenament per a una i altra subpoblació. En èpoques de crisi econòmica es poden desenvolupar en el si de la subpoblació autòctona reaccions contràries i conflictives envers els immigrants. Així, es poden produir situacions i actituds de discriminació, segregació, prejudicis negatius, estereotips, xenofòbia, nacionalisme xovinista i negatiu, etc. Per part de la subpoblació immigrada, pot produir-se la reacció davant aquestes pressions, que serà contraproduent al procés d'integració sociocultural. Molts immigrants rebutjaran integrar-se a causa de la discriminació; altres preferiran, però, assimilar ràpidament els requisits que es veuen forçats a acceptar a fi d'assegurar llur possibilitat de mantenir-se en llur situació i posició social, o bé la de promocionar-se ocupacionalment o socialment.

Un altre efecte és la repercussió diferencial de la crisi en els diversos segments o categories de l'estructura ocupacional de la societat receptora. Es poden trobar elements d'integració entre els immigrants que s'instal·len d'una forma més permanent, és a dir, decideixen no retornar al lloc d'origen, pel fet de trobar més oportunitats efectives de promoció individual en la societat receptora. En aquest sentit, es pot parlar de la conjunció dels processos d'integració i assimilació. La majoria dels immigrants de la primera generació, que són els analitzats, en gran proporció, en el nostre estudi, se senten i es troben parcialment integrats. És en el procés d'inscripció de classe o en l'estructura ocupacional on més forta i clara es produeix llur integració, mentre que difícilment es podria parlar de procés d'aculturació o acomodació i acceptació de les condicions de vida, formes de vida, costums, valors i símbols de la societat receptora.

Els immigrants de la primera generació viuen entre dos sistemes referencials, però en aquest cas es tracta més d'una qüestió generacional, i alhora social, que no

pas estructural. La crisi afecta aquesta situació per a la primera i la segona generació d'immigrants quant a engrandir el *gap* o distància entre les classes alta i baixa o bé, en altres termes, els diferents estrats ocupacionals, en els quals s'ubiquen els immigrants. Els situats en els estrats, o classes, més alts poden resoldre obstacles i dificultats del procés d'integració d'una manera més ràpida i consistent, assimilant pautes de conducta normals de la societat receptora. Els immigrants situats en els estrats o classes inferiors es troben amb resistències psicològiques i ambientals més grans. Una situació de crisi i inestabilitat contribueix a causar les majors dificultats a la majoria d'immigrants que planegen instal·lar-se permanentment en una societat. Es poden trobar en una situació de marginalitat, contrària a llurs esforços per integrar-se, però insoluble a nivell individual. Això resulta en la integració parcial dels immigrants en una situació de crisi, com la dels últims anys setanta i primers dels anys vuitanta.

Aquestes consideracions són aplicables al cas de Catalunya, on el problema de la integració sociocultural es planteja centrat en la qüestió de la llengua i la normalització d'aquesta en l'aprenentatge i la utilització. Un cop garantit l'ensenyament de la llengua catalana a les escoles, ensems que queda garantit un contingut de l'ensenyament d'acord amb les necessitats del mercat de treball de la vida industrial i urbana d'una societat avançada com la catalana, la llengua deixarà d'ésser el problema immediat. La projecció de Catalunya envers Europa fa palesa la necessitat d'ampliar el ventall de possibilitats de desenvolupament econòmic, cultural i social de la nostra societat. Aquesta possibilitat d'expansió obre les portes a la resolució del problema de la integració dels immigrants en un futur no massa llunyà. Ara per ara, els temes immediats continuen, però, plantejant-se en relació amb la normalització dels immigrants en l'estructura ocupacional i social.

3. Propostes i conclusions

Catalunya ha estat històricament un centre d'atracció i confluència de gent de diversa procedència geogràfica. Moltes vegades, ha aturat el viatge de tants emigrants en una terra de pas cap a Europa. Els fluxos de població i els bescanvis culturals l'han enriquida com a societat i han reforçat, al llarg dels segles, el doble sentiment i paper hospitalari, i ensems recelós, de perdre el sentit d'identitat social, cultural i lingüística.

Tradicionalment, la immigració en massa a Catalunya ha procedit d'altres terres d'Espanya. La immigració interior s'ha produït en onades periòdiques paral·leles a la construcció d'obres d'infraestructura urbana o d'expansió econòmica general. Aquest és el cas dels anys seixanta, i més concretament els anys 1962 i 1963, en els quals l'arribada d'andalusos, extremeños o gallecs fou explosiva des del punt de vista demogràfic i donà lloc més endavant a problemes importants

(d'especulació del sòl, habitatge, discriminació laboral a causa d'una menor formació professional, integració sociocultural, etc.) per resoldre.

Recentment, però, la immigració interior es complementa amb la lleugerament creixent immigració exterior. Tot i que l'expressió «immigrant» sigui encara atribuïda semànticament i d'una manera exclusiva a les persones procedents d'altres indrets d'Espanya i instal·lades a Catalunya, no es pot obviar la realitat de la immigració procedent de països de l'anomenat «Tercer Món». Aquests immigrants estrangers s'han instal·lat des de llur arribada a la ciutat de Barcelona i les comarques més properes i en menor proporció a les terres de Lleida, Tarragona i Girona. La immigració d'africans de color (Gàmbia, Senegal, Camerun, Guinea Bissau, Nigèria), marroquins, libanesos, pakistanesos, filipins, entre els grups més nombrosos, s'ha produït d'una forma més palesa els últims deu anys, tot existint en proporcions exigües en decennis anteriors.

Espanya ha deixat d'ésser ara un país d'emigració per començar a ésser un país d'immigració, però Catalunya sempre ha estat una societat receptora d'immigrants. En general, aquesta tradició històrica ha fet que, essent terra de pas, no es produís un rebuig manifest als treballadors del Tercer Món quan arribaren al principi del decenni dels vuitanta. A mesura que avançava el decenni i s'incrementava el nombre de centrafricans, marroquins o asiàtics, augmentaren les tensions que, l'any 1990, es manifestaren en conflictes racials, mostra d'actituds xenòfobes, a diverses comarques, municipis i indrets de Catalunya. Paral·lelament, es produeix un reforçament de l'associacionisme entre aquests col·lectius, una major conscienciació per part de la població autòctona de la presència d'aquestes persones i un intent per part de les institucions públiques i privades de solucionar els problemes d'aquests col·lectius.

Els immigrants interiors han assolit graus considerables de mobilitat en l'estructura ocupacional i escala social. Els estrangers del Tercer Món ocupen capes més baixes de l'estructura ocupacional, treballant majoritàriament en els sectors de l'agricultura, la construcció i els serveis poc qualificats. Hi ha diferència entre els diversos col·lectius d'immigrants del Tercer Món a Catalunya pel que fa a llur situació laboral. Malgrat tenir un nivell d'estudis relativament més elevat (primària acabada), els centrafricans s'ocupen en proporció més elevada de l'agricultura que no pas els marroquins i els asiàtics. Aquests dos últims col·lectius es dediquen a activitats del sector de serveis, segons les dades de l'enquesta realitzada l'any 1987 pel CITE. Les possibilitats de trobar una feina estable són també molt minses. En un alt percentatge (vuitanta per cent) els enquestats obtingueren un primer lloc de treball en condicions d'eventualitat i d'economia submergida que han pogut mantenir durant tres o quatre anys. La temporalitat i el canvi de feina fa que molts immigrants centrafricans realitzin diverses tasques complementàries pel que fa als ingressos (menys de quaranta mil pessetes, en general) que poden rebre. Els asiàtics utilitzen ajuda familiar en proporcions molt més elevades que els

centrafricans, els quals arriben sols, sense família, i tenen més problemes per al reagrupament familiar. Aquestes circumstàncies agreugen les condicions de vida d'aquests col·lectius, que senten progressivament el rebuig de la població autòctona, temerosa de la possible competència pel lloc de treball i de la diferència de cultures i formes de vida.

Així, la combinació de la immigració interior amb l'exterior configura Barcelona, com a capital de Catalunya, com a ciutat progressivament multiracial, jerarquitzada per barris segons la classe social i conflictiva pel que fa a l'aglomeració de problemes socials de marginació dels seus habitants. Encerclada en unes fronteres difícils de traspasar (el mar, la muntanya, dos rius), la convivència de la població autòctona i immigrada ha estat condicionada per l'existència d'una llengua i cultura pròpies de les quals Barcelona, com a capital de Catalunya, esdevenia capdavantera en llurs manifestacions ciutadanes en el marc de l'Estat espanyol, del qual tant immigrants com autòctons són ciutadans de ple dret. Altrament, els estrangers immigrants ací no posseeixen els drets de vot i de participar en les institucions de govern. Llur situació es veu agreujada per les limitacions polítiques de tot estranger a qualsevol país cap on emigri fins a regularitzar la seva situació.

Tal com hem assenyalat [23], la premissa de la qual partim es el procés d'integració social a través de la inserció de classe, i la integració nacional cultural que reflectirà la voluntat dels immigrants de reivindicar com a propi l'àmbit, l'entorn en el qual siguin i se sentin ciutadans de ple dret i coprotagonistes d'un projecte polític col·lectiu. Conèixer la llengua i parlar-la serà la fita final d'un procés socio-cultural més pregon, amb independència del procés psicològic d'identificació amb una terra, societat i nació.

L'acceptació de la llengua i cultura presents a Catalunya, es presenta com a problema per als immigrants i estrangers, amb més o menys virulència segons els tipus d'activitat i ocupació que tinguin. Per exemple, al sector dels serveis, en una ciutat de les dimensions de la capital catalana, s'hi ocupen moltes persones en comparació del sector de la indústria, que s'ha desplaçat a d'altres municipis de l'àrea metropolitana. El sector dels serveis requereix el coneixement de les dues llengües oficials a Catalunya, la qual cosa situa en evident situació de competència els treballadors autòctons i immigrants (o estrangers en menor proporció) entre ells i els uns contra els altres. En altres sectors productius, on l'ús de les mans és prioritari a la utilització de la llengua com a instrument de treball, el coneixement d'ambdues llengües (català i castellà) no és requisit indispensable.

És així que els immigrants, és a dir, les persones procedents d'altres zones d'Espanya, s'avenen a llur integració sociocultural i lingüística en el sentit més ampli que ha estat definit i no merament com a procés d'assimilació lingüística o d'imitació de trets culturals de la societat o comunitat receptora. Les raons d'aquesta voluntat es troben arrelades en les expectatives de penetració i mobilitat en l'estructura ocupacional. Aquestes raons afecten objectivament de la mateixa ma-

nera la minoria de treballadors estrangers residents a Catalunya. En funció de llur activitat, per ara inclosa generalment en el codi d'ocupacions dels sectors econòmics primari i secundari, sentiran en major o menor intensitat la necessitat d'integració sociocultural i lingüística.

La comunitat receptora, però, pot desenvolupar mecanismes selectius en l'acolliment de les persones, estrangeres o no, que s'instal·lin en el seu si. Aquest fet agreuja els potencials conflictes intraclasse i interclasse que esdevenen reforçats per la dimensió ètnica com a criteri discriminador en comportar diferents nivells d'oportunitats prèvies d'educació i entrenament professional en comparació amb la població autòctona. Com en altres societats receptores d'immigració, a Catalunya hi ha diferenciacions per segments o categories de l'estructura ocupacional informalment vinculats i coberts per grups ètnics diferents que, essent minoritaris en el conjunt de la població de Catalunya, s'han d'entrecreuar amb la variable «classe social» [29]. Com altres comunitats receptores de població immigrada, Catalunya permet el desenvolupament d'entitats culturals (d'esbargiment, d'educació, etc.) que representen i canalitzen els interessos dels immigrants, sense que s'institucionalitzin i s'organitzin políticament.

Aquest fet reforça la necessitat dels immigrants de decantar-se per les institucions ja existents en els àmbits econòmic, cultural, social i d'altres. Hi ha també una raó pragmàtica que explica la inexistència, per ara, de conflicte obert en la convivència de les dues subpoblacions, autòctona i no autòctona, en la societat catalana. Atesa l'estructura ocupacional existent en el moment actual, a cap immigrant en concret l'interessa enfrontar-se a d'altres immigrants o als autòctons per qüestions lingüístiques o culturals. Conèixer mínimament la llengua catalana i acceptar els costums i símbols i institucions no farà sinó augmentar les seves possibilitats individuals de competir en el mercat de treball i de participar en la vida social i cultural de la ciutat.

De la mateixa manera, a cap immigrant, estranger o no, no l'interessarà organitzar-se en una acció coordinada amb altres persones immigrants per tal d'obtenir un hipotètic avantatge social o cultural en el reconeixement de llur entitat ètnica o cultural. El càlcul racional de llurs possibilitats d'integració sociocultural els durà a acceptar els condicionaments culturals i lingüístics dominants en aquest moment a la comunitat catalana. El conflicte romandrà generacional en el sentit que els immigrants de primera generació viuen en dos sistemes referencials, el de la societat d'origen i el de la societat receptora; mentre que els de segona generació viuen entre dos altres sistemes referencials, no tant estructuralment parlant, com generacional. El procés social i cultural d'integració de la immigració a les terres catalanes presenta, evidentment, problemes que es resolen actualment, tot evitant situacions greus de discriminació en funció de la llengua o la raça.

Referències

- [1] El tema de les migracions ha estat estudiat des de diverses perspectives i tractaments diferents (econòmic, sociològic, demogràfic, estadístic, economètric, matemàtic, etc.).

Pel que fa als moviments migratoris a Espanya, vegeu:

- ARAMBURU CAMPOY, F. «Los movimientos migratorios en Barcelona y su comarca». *Anales de sociología* [Barcelona], núm. 1 (1966), p. 118-131.
- BOLÒS, M. «La inmigración en Barcelona en los últimos decenios». *Estudios Geográficos* [Barcelona], CSIC, núm. 75, 1969.
- CAMPO, S. *Cambios sociales y formas de vida*. Barcelona: Ariel, 1973, p. 334-356.
- CAPEL, H. «Los estudios acerca de las migraciones interiores en España». *Revista de geografía* [Barcelona], vol. I, núm. 1 (juliol-desembre 1967).
- CARDELÚS, J.; OROVAL, J. M.; PASCUAL, A. «La población en Cataluña». *Materiales* [Barcelona], núm. 8 (març-abril 1978), p. 71-102.
- CARDELÚS, J.; PASCUAL, A. *Movimientos migratorios y organización social*. Barcelona: Península, 1979.
- CAZORLA, J. «Los movimientos migratorios como factor de la estructura socio-económica andaluza». *Moneda y Crédito* [Madrid], núm. 94 (1965).
- GARCÍA BARBANCHO, A. *Las migraciones interiores españolas, estudio cuantitativo*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1967.
- *Las migraciones interiores españolas en 1961-1970*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1975.
- IGLÉSIES FORT, J. *Avance sobre el movimiento y la distribución comarcal de la población de Catalunya entre 1960 y 1970* [Memoria de la Real Academia y Artes de Barcelona]. Barcelona, 1973.
- INE. *Panorámica demográfica (análisis, estructura y proyecciones de la población española)*. Madrid, 1976, p. 143-153.
- MALUQUER I SOSTRES, J. «La inmigración y los desequilibrios regionales». A: *Conversaciones sobre inmigración*. Barcelona: Patronato Municipal de la Vivienda, 1966, p. 59-64.
- MIQUEL, A. de. «Movilidad social y geográfica de España». A: *Anales de moral social y económica*. Vol. B. Madrid: Valle de los Caídos, 1965.
- *La pirámide social española*. Barcelona: Ariel, 1977.
- MUNS, J. «El crecimiento demográfico e industrial de la ciudad de Barcelona». *Información comercial española* [Madrid], núm. 342 (1962).
- PÉREZ DÍAZ, V. *Emigración y cambio social (procesos migratorios y vida rural en Castilla)*. Barcelona: Ariel, 1971.
- RECOLONS, LL. *La població de Catalunya. Distribució territorial i demogràfica 1900-1970*. Barcelona: Laia, 1974.
- SANTILLANA, I. *Determinantes económicos de las migraciones internas: España 1960-1973* [Symposium UAB, Dep. Teoría Econòmica, 1980].
- VILA VALENTÍ, J.; BOLÒS, J. «Las migraciones y las densidades e índices migratorios». A: *Geographica*. Saragossa, 1960, p. 89-97.

Els problemes que acompanyen la integració dels immigrants en l'estructura ocupacional d'una societat industrial han estat tractats, per exemple, per:

- ALBERONI, F.; BAGLIONE, G. *L'integrazione dell'immigrato nella società industriale*. Bolonya: Il Mulino, 1965.
- BÖHNING, W. R. *The migrations of workers in the United Kingdom and the European Community*. Londres: Oxford University Press, 1972.
- CASTLES, S.; KOSACK, G. *Immigrant workers and class structure in western Europe*. Londres; Nova York; Toronto: Oxford University Press, 1973.
- FREEMAN, G. P. *Immigrant labor and racial conflict in industrial societies* [The French and British Experience, 1945-1975]. Princeton; Nova Jersey: Princeton University Press, 1979.
- HOLMES, C. [ed.]. *Immigrants and minorities in British society*. Londres: George Allen and Unwin, 1978.
- MARTIN, J. L. *The migrant presence*. Londres; Boston; Sidney: George Allen and Unwin, 1978.
- MOORE, R. «Migrants and the class structure of western Europe». A: SCASE, R. [ed.]. *Industrial society: class cleavage and control*. Londres: George Allen Unwin, 1977.
- PINILLA DE LAS HERAS, E. *Immigració i mobilitat social a Catalunya*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 1976, 5 fasc.
- REX, J.; TOMLISON, S. *Colonial immigrants in a British city, a class analysis*. Londres; Boston: Rutledge and Kegan Paul, 1979.
- WESTERGARD, J.; RESLER, H. *Class in a capitalist society*. Londres: Heinemann, 1975.

La qüestió del retorn dels immigrants ha estat estudiada, entre d'altres, per:

- CARDELÚS, J.; OROVAL, J. M.; PASCUAL, A. «El difícil retorno». *Cuadernos para el Diálogo* [Madrid], XL (maig 1974).
- CASTILLO, J. «Los emigrantes: la hora del retorno». *Papeles de Economía Española* [Madrid], núm. 4 (1980), p. 69-101,
— *La emigración española en la encrucijada. Estudio empírico de la emigración de retorno*. Madrid: CIS, 1981.
- CAZORLA, J.; GREGORY, D. D.; NETO, J. P. «El retorno de los emigrantes al sur de Iberia». *Papers* [Barcelona], núm. 11 (1979).
- CERASE, F. P. *L'emigraziones di ritorno. Innovazione o reazione? L'esperienza dell'emigrazione di ritorno dagli Stati Uniti d'America*. Roma: Instituto di statistica e ricerca sociale, C. Gini, 1971.
- COUCEIRO, E. «El retorno de emigrantes y su problemática». A: *Conversaciones sobre inmigración*. Barcelona: Patronato Municipal de la Vivienda, 1966, p. 33-46.
- GARMENDIA, J. A. [comp.]. *La emigración española en la encrucijada. Marco general de la emigración de retorno*. Madrid: CIS, 1981.
- GREGORY, D. D. *La odisea andaluza. Una emigración hacia Europa*. Madrid: Tecnos, 1978.

- MARSAL, J. F.; MANDILOVITCH, M. *Retorno de inmigrantes españoles de la Argentina*. Buenos Aires: Ed. del Instituto, 1967.
- Os retornados da area do Alto Tamega e a sua reintegração social*. Porto: Ministério da Administração Interna, Comissão de Planeamento da Região do Norte, setembre 1977.
- PASCUAL, A. *El retorno de los emigrantes. ¿Conflicto o integración?* Barcelona: Nova Terra, 1970.
- REYNERI, E. «Emigration and sending area: The case of Sicily». *Research paper*, S, European Congress of Rural Sociology, Còrdova, abril 1979.
- [2] DÍAZ-PLAJA, G. «La condición de emigrante». *Cuadernos para el Diálogo*, [Madrid], 1974.
- GARCÍA FERNÁNDEZ, J. *La emigración exterior de España*. Barcelona: Ariel, 1965.
- MARTÍNEZ CACHERO, L. A. *La emigración española a examen*. Madrid: ASE, 1969.
- RUBIO, J. *La emigración española a Francia*. Barcelona: Ariel, 1974.
- SÁNCHEZ LÓPEZ, F. *Emigración española a Europa*. Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1969.
- SOREL, A. *Cuarto mundo. Emigración española en Europa*. Bilbao: Zero SA, 1974.
- [3] PASCUAL, A.; i altres. «El difícil retorno». *Cuadernos para el diálogo* [Madrid], XL (maig 1974).
- [4] ARAMBURU, F. «Los movimientos migratorios en Barcelona y su comarca». *Anales de sociología* [Barcelona], núm. 1, 1966.
- [5] BOLÓS, M. de. «La inmigración en Barcelona durante los dos últimos decenios». *Estudios geográficos*, núm. 75 (1959).
- CASTRO CHICO, E. «Población de Granada e inmigración granadina en Barcelona». *Anales de Sociología* [Barcelona], núm. 1, 1966.
- MARTÍNEZ MARÍ, J. M. *La inmigració a Barcelona*. Barcelona: R. Dalmau, 1964.
- NUALART, J. «La inmigración en Barcelona». A: *Problemas de la emigración española*. Madrid: Rialp, 1959.
- PÉREZ DÍAZ, V. «Los inmigrantes en Cataluña». *Información Comercial Española*, maig 1965.
- VANDELLÓS, J. A. *La inmigració a Catalunya*. Barcelona, 1933.
- [6] CANDEL, F. *Los otros catalanes*. Barcelona: Península, 1965; Barcelona: Ed. 62, 1964.
- [7] CANDEL, F. *Algo más sobre los otros catalanes*. Barcelona: Caralt, 1977 [1973].
- [8] *Qüestions de Vida Cristiana* [Abadia de Montserrat], núm. 31 (1966).
- [9] *Conversaciones sobre la inmigración*. Barcelona: Patronato Municipal de la Vivienda, 1966.

- [10] NADAL, J. «La población». A: *Información Comercial Española* (1962).
- [11] CAMPO, S. del. «Los procesos ecológicos y sociales en la inmigración a Barcelona». A: *Conversaciones sobre inmigración interior*. Barcelona: Patronato Municipal de la Vivienda, 1965.
MALUQUER I SOSTRES, J. *L'assimilation des immigrés en Catalogne*. Ginebra: Librairie Droz, 1973.
- [12] MONTES MARMOLEJO, P. *Memorias andaluzas*. Barcelona: Laia, 1980.
- [13] PUJOL, J. *La immigració: problema i esperança de Catalunya*. Barcelona: Nova Terra, 1976.
- [14] MALUQUER I SOSTRES, J. *L'assimilation des immigrés en Catalogne*. Ginebra: Librairie Droz, 1963.
- [15] AINAUD, J. M. *et al. Immigració i reconstrucció nacional de Catalunya*. Barcelona: Blume: Fundació Jaume Bofill, 1980.
- [16] *Quaderns d'Alliberament*. Barcelona: La Magrana, núm. 2-3, 1978.
- [17] *Congrés de Cultura Catalana*. Barcelona, 1978, 4 vol.
SERRANO, J. *Signes, llengua i cultura*. Barcelona: Eds. 62, 1980.
- [18] SOLÉ, C. «La identificación de los inmigrantes con la cultura catalana». A: *Revista española de Investigaciones Sociológicas*. Madrid, 1980.
- [19] CASTELLET, J. M. *Per un debat sobre la cultura catalana*. Barcelona: Eds. 62, 1983.
VILAR, P.; i altres. *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, 1983.
- [20] KRITZ, M. M.; KEELY, Ch. B.; TOMASI, S. M. *Global trends in migration*. Nova York: Center for Migration Studies, 1982.
- [21] SOLÉ, C. *Catalunya: Societat receptora d'immigrants*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1987.
- [22] MIGUÉLEZ, F.; SOLÉ, C. *Classes socials i poder polític a Catalunya*. Barcelona: PPU, 1987.
- [23] SOLÉ, C. *Catalunya: Societat receptora d'immigrants*, 1987, p. 18.

LES LLIÇONS DE MAASTRICHT

JOAQUIM MUNS

(Sessió del 18 de desembre de 1992)

1. Introducció

El Tractat de la Unió Europea (TUE), o Tractat de Maastricht, representa certament l'intent més profund d'acceleració de la integració europea. Com tot procés ambiciós i de gran abast, ha topat amb enormes dificultats de tota mena: tècniques, polítiques i, fins i tot, culturals. En aquest treball, no examinarem tot aquest ampli ventall de problemes, car volem cenyir-nos a les dificultats que, d'una o altra manera, haurien pogut ser evitades o, almenys, minimitzades si s'hagués actuat, a nivell polític, d'una manera més conforme a l'experiència i la maduresa política dels pobles d'Europa.

Aquest article presenta, per tant, una visió crítica del procés de «venda» del Tractat de Maastricht a l'opinió pública europea. Aquesta actitud no s'hauria d'entendre com un rebuig a allò que Maastricht significa ni com una posició encoberta contrària a l'aprofundiment de la integració europea a partir del nucli de les Comunitats Europees. Per contra, significa el desig d'assegurar que aquella integració progressi superant actuacions i punts de vista que s'allunyen excessivament de la realitat social i històrica d'Europa.

Dit això, entenc que no és suficient justificar un article sobre la base que les coses fetes no han estat prou ben fetes. Hi ha, a més a més, una filosofia implícita que, com la de qualsevol autor, és discutible, però que s'ha d'explicitar perquè el lector entengui molts dels extrems crítics que es reflecteixen en el treball. En aquest sentit s'orienten, per tant, les dues hipòtesis fonamentals de l'autor.

Primer. Per molt que s'hagi tecnificat, l'economia és un fenomen d'arrel cultural. Amb això es vol dir que l'estructura econòmica d'un país en un moment determinat és la sedimentació de segles d'actuació dels múltiples agents econòmics i no econòmics del país i de fora d'ell en la mesura en què l'afecten. Al capdavant, si l'economia no s'entén així, resulta difícil saber quin paper fa el mercat o, almenys,

per què se li dóna tanta importància. Aquesta deriva, efectivament, no solament de la capacitat d'encaixar les pretensions de les unitats econòmiques en un moment determinat del temps, sinó també de fer-ho al llarg d'aquest. La «mà invisible» no és solament estàtica, sinó també dinàmica. El mercat és, doncs, el gran agent de sedimentació històrica de l'economia entesa com a fenomen cultural.

Segon. Si el que acabem de dir és correcte —i crec que ho és—, qualsevol actuació que modifiqui bruscament aquest sistema històric de sedimentació econòmica per mitjà d'actuacions basades en esquemes conceptuals necessita ser compresa i assimilada pels ciutadans de manera àmplia i sense reticències. Dit d'una altra manera, un tractat com el de Maastricht no només canvia les dades econòmiques (i les polítiques i socials, tot i que en una proporció més petita), sinó que, a més a més, varia la forma de «fer economia» de les nostres societats.

Per tant, el Tractat de Maastricht té una implicació molt profunda per als europeus. El nacionalisme s'ha presentat moltes vegades com una forma pertorbadora d'enfocar les relacions entre grups humans per la seva insistència a mantenir les diferències. El *no* danès, segons els crítics, procediria d'aquesta síndrome. No hi ha dubte que el nacionalisme en les seves formes extremes (i no considero que el danès ho sigui) pot causar problemes, però s'ha d'entendre que també és «una manera de fer les coses» confirmada per la història.

Ha arribat un moment en què Europa ha considerat que, per a aconseguir els objectius de benestar i per tal d'assumir en el món el paper que li pertoca, ha de «fer les coses» d'una altra manera. En conseqüència, cadascun dels països ha de transformar també la seva manera de fer-les.

Les fórmules que ignoren aquesta realitat no poden triomfar. Els tècnics discutiran els mil i un problemes que engloba el Tractat de Maastricht, i els polítics parlaran fins a la sacietat del principi de subsidiarietat. Però al ciutadà europeu no se li escapa que el Tractat de Maastricht va molt més enllà i que l'afecta d'una manera tan profunda que ni els polítics ni els tècnics s'atreveixen a tocar d'una manera oberta. El ciutadà europeu té la intuïció que se li canvia la manera de «fer les coses», de viure la seva història i el passat sense dir-li-ho clarament. L'haver confrontat aquesta intuïció amb ambigüetats ha estat, com veurem, un dels errors més importants de la ja per si mateixa difícil «venda» de Maastricht a l'opinió pública europea.

2. Els antecedents de la Unió Europea

El fracassat projecte d'unió europea de defensa, que s'encallà a l'Assemblea francesa el 1954, es discutí, els anys 1952-53, al mateix temps que un tractat per a una Unió Política Europea (UPE). El seu objectiu era crear una nova comunitat europea que englobés els poders de la CECA, els de la Comunitat Europea de De-

fensa, les relacions exteriors i la política econòmica. El fet que el tractat de defensa no superés l'escull parlamentari francès significà també la mort de la UPE.¹

En el Tractat de Roma no hi ha cap referència concreta a la unió europea com a tal, però en el preàmbul es diu que els països membre estan «resolts a posar les bases d'una unió cada vegada més estreta entre els pobles europeus». Les possibilitats obertes per aquesta declaració del preàmbul del Tractat de Roma volien ser aprofitades pels federalistes per a progressar en la línia d'una col·laboració comunitària més gran en el camp polític. Però la força de la posició gaullista, partidària d'una cooperació interestatal més que d'una fusió, tal com va quedar patent en els dos plans Fouchet de 1961-1962, va impedir que les idees de la unió europea progressessin d'una manera apreciable en el decenni dels seixanta.

S'ha d'esperar a la cimera de l'Haia de 1969 per a constatar la reobertura del tema de la cooperació política, que era naturalment la base sobre la qual s'hauria de fer descansar qualsevol progrés de la unió europea. En aquella conferència, els caps d'estat i de govern encarregaren als seus ministres d'Afers Estrangers que «estudiessin la millor manera de realitzar progressos en el camp de la unificació política». Com a resultat d'aquest mandat, l'octubre del 1970 s'adoptà a Luxemburg l'anomenat *Informe Davignon*. En aquest document, els països comunitaris proposen un desenvolupament de la cooperació política per a «donar forma a la voluntat d'unió política que no ha cesat d'inspirar el progrés de les Comunitats Europees».² Dintre d'aquest marc, l'única obligació és modesta: els estats membre es comprometen a consultar-se abans que sigui adoptada per part d'un d'ells una posició sobre una qüestió política internacional. Encara que tímid, és indubtablement un primer pas en una ruta que serà llarga.

La cimera de París d'octubre del 1972 representa un nou pas en la direcció de la cooperació política en demanar als ministres d'Afers Estrangers que presentin un segon informe sobre aquest tema. El nou document fou aprovat a Copenhaguen el juliol del 1973 i el seu abast és semblant al de l'Informe Davignon, encara que proposa l'establiment de prioritats en el conjunt dels països membre, així com la definició de posicions comunes a mitjà i a llarg termini com a possibles marcs de referència de les actuacions dels països membre.

El que cal subratllar de la cimera de París des del punt de vista que aquí més ens interessa és que els nou caps d'estat i de govern presents manifesten llur intenció de transformar les seves relacions en una unió europea abans del final del decenni. Aquesta declaració no va poder materialitzar-se en esquemes concrets i quan es va arribar a la reunió del Consell Europeu de l'Haia, el 1976, l'única cosa

1. Sobre la UPE, vegeu A. H. ROBERTSON, «The European Political Union», a *British Yearbook of International Law*, 1952, p. 383-401.

2. Per a un estudi més detallat de la cooperació política, vegeu Louis CARTOU, a *Communautés Européennes*, 9a ed., París, Dalloz, pàg. 152 i seg.

que es va poder aconseguir fou una demanda adreçada als ministres d'Afers Estrangers perquè presentessin un informe anual «sobre els progressos susceptibles de traduir a la realitat la concepció comuna de la unió europea». És fins aquí on havien arribat els esforços del primer ministre belga Tindemans, encarregat de donar forma a l'exhortació de la cimera de París sobre el tema de la unió europea.

L'etapa següent es desenvolupa a començaments del decenni dels anys vuitanta. Concretament, el novembre de 1981, els ministres d'Afers Estrangers Colombo i Genscher, d'Itàlia i d'Alemanya, respectivament, proposen als seus col·legues comunitaris un projecte d'«acta europea» amb tres objectius: *a)* ampliar la cooperació política; *b)* ampliar les funcions comunitàries a altres camps, com la defensa i la cultura; i *c)* reforçar els lligams estructurals entre les institucions comunitàries.

Una versió notablement reduïda en les seves ambicions de les propostes Colombo-Genscher fou adoptada al Consell Europeu de Stuttgart, del juny de 1983, amb el títol, certament inflat, de «Declaració Solemne sobre la Unió Europea». Les modificacions sobre les propostes inicials són importants. Per exemple, al Pla Colombo-Genscher, un país membre que adduís un interès vital per a no sumar-se a una decisió política comuna havia de justificar aquest extrem per escrit. A la declaració de Stuttgart n'hi ha prou amb recórrer a l'abstenció per a mostrar l'actitud contrària a una posició comuna per part d'un país membre.

Paral·lelament a les propostes dels ministres Colombo i Genscher —que, com hem vist, foren recollides en una versió més modesta a la cimera de Stuttgart— es produeix una iniciativa del Parlament Europeu que, a part del seu mèrit intrínsec, havia de tenir una transcendència molt considerable més tard. Efectivament, l'any 1980, el diputat italià Spinelli proposa la creació d'un comitè del Parlament Europeu que s'encarregui de redactar un projecte de Tractat de la Unió Europea. Després d'un llarg i complicat procés de gestació, el Parlament Europeu aprovà aquest Tractat el 14 de febrer de 1984.

En molts aspectes, aquest Tractat recorda el text de Maastricht. Per exemple: la coexistència d'una integració econòmica de naturalesa federal amb una col·laboració política interestatal. Altres idees d'aquest projecte que veiem reaparèixer a Maastricht són la investidura de la Comissió per part del Parlament Europeu i una ampliació del procés de codecisió entre aquest i el Consell. També la combinació del vot majoritari i de la regla de la unanimitat, així com la possibilitat, en alguns camps, de passar del segon al primer, recorden els acords de Maastricht.

Aquest repte del Parlament Europeu representava unes propostes excessivament agosarades perquè les poguessin acceptar els governs dels països membre. És clar, però, que aquests havien de reaccionar d'alguna manera. La reacció es produeix a la cimera de Fontainebleau, de juny de 1984, en la qual es crea un comitè que ha de presentar suggeriments sobre els procediments per a millorar el funcionament de la cooperació europea, tant en el camp econòmic com en el polític.

Com a conseqüència d'aquesta iniciativa, s'arribaria, el febrer de 1986, a la signatura de l'Acta Única Europea, la qual entraria en vigor el primer de juliol de 1987. No és aquí el lloc d'examinar amb profunditat aquest important document legal de les Comunitats Europees,³ però sí cal destacar-ne tres aspectes fonamentals.

En primer lloc, reconduïx tot el procés de desenvolupament dels projectes comunitaris en el sentit de completar el Mercat Comú. D'aquesta manera, la prioritat econòmica queda reforçada i la filosofia integradora en aquest sector, afiançada.

En segon lloc, la cooperació política, que ocupa el títol tercer del text, passa per primer cop a ser part constitutiva del Tractat de Roma. Està clar que ho fa des d'una òptica modesta, ja que, llevat de la creació d'un secretariat, tota la resta en aquest camp no és res més que la recopilació d'allò que ja s'havia aconseguit més o menys en aquest terreny. De totes maneres, la cooperació política adquireix carta de naturalesa amb l'Acta Única.

En tercer lloc, l'article primer de l'Acta Única deixa molt clar que «les Comunitats Europees i la Cooperació Política Europea tenen com a objectiu contribuir conjuntament a fer progressar de manera concreta la unió europea». Aquesta passa a ser, doncs, el mòbil específic de tot el que aporta i significa l'Acta Única.

La Comunitat Europea no s'anava a conformar amb l'acabament del Mercat Comú, i així és com a la cimera de Hannover, els dies 27 i 28 de juny de 1988, els caps d'estat i de govern encarregaren a un comitè encapçalat pel president de la Comissió, Jacques Delors, la tasca de preparar una proposta concreta per a avançar cap a una Unió Econòmica i Monetària (UEM).

La resposta d'aquesta sol·licitud fou l'anomenat *Informe Delors*, que conté un pla de progrés cap a la UEM en tres etapes. A les cimeres de Madrid i d'Estrasburg, del 1989, el projecte de la UEM fou acceptat i es va establir una data —desembre de 1990— per a una conferència intergovernamental per a la seva adopció. Quan semblava, doncs, que el progrés de les Comunitats Europees seria de naturalesa estrictament econòmica, el canceller Kohl i el president Mitterrand, l'abril de 1990, llancen un nou repte: incorporar la unió política a la UEM. La cimera de Dublín, de juny de 1990, accepta la proposta francoalemanya i hom decideix que el desembre de 1990 tindran lloc dues conferències de forma simultània; la de la UEM i la de la Unió Política.

D'aquesta manera, s'obria novament la porta a allò que havia estat la base de la unió europea en els intents anteriors: la combinació dels aspectes econòmics amb els polítics. Allò que restava per veure era si, com en el passat, ambdós ele-

3. Per a un estudi detallat de l'Acta Única Europea, vegeu Carles A. GASÓLIBA, *L'Acta Única Europea*, Barcelona, Tibidabo, 1989.

ments anaven a progressar a diferent ritme o si, per contra, ho farien per primera vegada de manera harmònica.

Els resultats són ben sabuts. Maastricht incorpora un projecte definitiu i complet d'UEM, però manté, per a la col·laboració en matèria de política exterior i de seguretat, el format intergovernamental del passat. Afegeix un nou camp de col·laboració: el de policia i justícia, però novament en forma de cooperació inter-estatal. Aquests tres pilars, fosos en un tractat, són l'essència dels acords de Maastricht, o Tractat de la Unió Europea.

3. Les lliçons del factor «oportunitat»

El primer fet que destaca de la crònica anterior és que la unió europea no és, contràriament a allò que creuen molts, una idea que devem a Maastricht. Ben al contrari, existeix pràcticament des de l'inici del Mercat Comú i, en certa manera, està en forma de germen en aquest.

Una conclusió que poden extraure d'aquest llarg procés és que mai els països han estat a l'alçada dels compromisos que han adquirit en la vessant política de la unió europea i, per tant, en la consecució d'aquesta. Mai han anat, en aquest terreny, més enllà de les declaracions d'intencions o, en el millor dels casos, d'acords subjectes a un grau molt elevat de discrecionalitat.

Una altra conclusió important és que els moments estelars del llançament del procés de cooperació política i, consegüentment, d'unio europea que l'engloba, han coincidit amb moments poc propicis des del punt de vista conjuntural. Els esforços de 1972-1973 se superposen a la primera crisi del petroli, la qual cosa explicaria que la cimera de l'Haia de 1976 pogués aconseguir poc en el terreny de la unió europea, com hem vist anteriorment.

La situació és semblant a començaments del decenni dels vuitanta, moment en què es superposen els efectes de la segona crisi de l'energia i l'explosió de la crisi d'endeutament, sense esmentar la conjuntura deprimida que els acompanya. En aquestes circumstàncies es desenvolupa la cimera de Stuttgart, que, com hem indicat, es veu obligada a retallar un cop més les seves aspiracions pel que fa a la unió europea.

Això ha portat molts analistes a considerar que la Comunitat Europea té una propensió innata a proposar sortides cap endavant quan s'apropen els problemes o aquests ja són presents. Seria com una espècie de reacció reflexa que intentaria compensar l'indubtable efecte centrífug que les dificultats conjunturals produeixen a la Comunitat. Davant el perill de disgregació, seria necessari afirmar nous objectius que compensessin el desànim produït per les eventuais dificultats.

El perill és que aquesta mateixa síndrome s'hagi produït un cop més amb el Tractat de la Unió Europea de Maastricht. Efectivament, la proposta francoale-

manya d'abril de 1990 té clarament l'objectiu de buscar el reforçament de la Comunitat Europea davant el repte que per a aquesta representa la nova situació de l'Europa de l'est i les aspiracions d'entrada a la Comunitat dels països de l'EFTA. Des d'aquest punt de vista, les dificultats no serien aquest cop de caire econòmic, sinó polític. La manera de reaccionar respondria, però, a la mateixa síndrome: accelerar la marxa davant els nous problemes seriosos.

Si la motivació és, en aquest cas, política, es produeix al mateix temps un altre fenomen conegut: les aspiracions comunitàries s'avancen, com si la pressentissin, a una crisi econòmica, que és la que estem vivint des de la segona meitat del 1990. Per tant, un cop més, el procés de posta en funcionament d'un tractat d'unió europea —el de Maastricht— coincideix amb una conjuntura econòmica desfavorable.

Si les experiències anteriors han de servir d'alguna cosa, podríem arribar a la conclusió que aquesta coincidència és un molt mal presagi. En les ocasions precedents, s'ha demostrat la dificultat insalvable d'articular una voluntat política vigorosa en circumstàncies adverses i s'ha produït, com a resultat de tot això, un consegüent descens del nivell d'aspiracions.

No és gens estrany. Les dificultats repleguen els països comunitaris sobre si mateixos. Els mecanismes de cooperació no han arribat a la maduresa suficient per a permetre d'afrontar en comú perturbacions de gran entitat. A més a més, aquestes posen de relleu les importants diferències estructurals que hi ha entre un país i un altre, i obliguen, fins i tot amb la millor voluntat, a adoptar solucions diferents, sinó divergents. Certament, les grans crisis econòmiques internacionals dels anys setanta i vuitanta han estat negatives per al progrés de la integració en el si de la Comunitat Europea.

Viurem amb el Tractat de Maastricht una nova versió d'aquest problema? Els primers indicis apunten clarament cap a aquesta possibilitat. La difícil conjuntura econòmica que vivim des del començament del decenni dels noranta està creant dificultats de diferent intensitat i naturalesa en els diferents països de la Comunitat. Alemanya compta amb el problema addicional del pes de la reunificació. I per acabar d'agreujar aquest panorama, les condicions de convergència dels acords de Maastricht representen una exigència restrictiva, és a dir, anticíclica, en el moment menys oportú.⁴

Si el passat serveix d'alguna cosa pel que fa al factor «oportunitat», hauríem

4. El Fons Monetari Internacional ha mesurat l'efecte dels criteris de convergència sobre els països membre de la Comunitat, i sobre aquesta com un tot, en dos supòsits. El primer, més favorable, considera que es produeix una reacció favorable dels mercats, atès que aquests esperen que les mesures estructurals que es prenguin facin innecessària una realineació de les paritats del sistema monetari europeu. En aquest cas, l'efecte negatiu anual mitjà sobre el creixement econòmic de la Comunitat en el període 1992-1996 és de 0,4 punts. En el segon, que contempla una reacció desfavorable dels mercats, l'impacte advers és el doble, és a dir, de 0,8 punts.

d'arribar a la conclusió que els moviments d'acceleració de la integració europea en moments adversos han servit de molt poc per a la consecució de l'objectiu buscat; és més, la veritat és que han injectat més aviat un sentiment de pessimisme i de frustració, que no sempre ha estat fàcil de remuntar. Les bones intencions i les declaracions grandiloqüents mai no han tingut la virtualitat, com segurament esperaven els seus autors, de substituir la voluntat política.

Com dèiem al començament d'aquest treball, el Tractat de Maastricht té unes implicacions molt profundes; el seu contingut va més enllà d'una simple ampliació de responsabilitat de tal i tal òrgan comunitari. En aquest context, crec que és totalment contraproduent d'accelerar un procés —per si complex i delicat— en les difícils circumstàncies econòmiques actuals. És més, el gran risc és que molts ciutadans europeus vegin en aquelles presses i en el desig vehement d'accelerar la ratificació del Tractat de Maastricht una cortina de fum que utilitzin els polítics per a desviar l'atenció dels problemes de cada dia. I que dins d'aquesta mateixa lògica, es vegi Maastricht com una coartada per a aconseguir sacrificis, que, malgrat ésser necessaris, no agraden a ningú.

4. La mala «venda» política del Tractat de Maastricht

Al començament d'aquest treball he indicat que la seva finalitat fonamental era la crítica a la manera insatisfactòria de com s'havia «venut» el Tractat de Maastricht a l'opinió pública europea. Fonamentalment, és un problema polític i és des d'aquesta òptica que volem enfocar aquestes crítiques.

El repàs històric que hem fet de l'ideal de la Unió Europea ens ha d'ajudar a comprendre molts dels motius d'aquesta mala «venda». En realitat, hem vist que el progrés d'aquest objectiu no deriva d'un procés de maduració que sigui el resultat d'un diàleg permanent entre els polítics i els ciutadans sobre aquesta temàtica. Contràriament, es tracta, molts cops, d'esclats d'idealisme —per a usar una expressió gràfica— destinats a animar l'opinió pública en moments de dificultats.

Dit d'una altra manera, si la Unió Europea fos el fruit d'un diàleg continuat, el problema de la «venda» no es plantejaria amb les mateixes característiques. Aquest neix, virulent, de la necessitat d'impactar en una opinió pública que, en gran part, roman aliena als veritables problemes de la construcció europea i que, quan aquests li són presentats, es fa, normalment, des d'una perspectiva propagandística poc adequada per a estimular reaccions madures.

Des d'aquest punt de vista, Maastricht ha impactat sobre una opinió pública que, per primera vegada, s'ha adonat de la importància que el seu veredicté té per a les qüestions relatives a la integració comunitària. I és —cosa greu— quan es produeix aquest fenomen que es posen en relleu les grans dificultats amb què ensopeguen els governants comunitaris que volen difondre un missatge convincent.

És en aquest moment que els governs han incorregut en una primera temptació de resultats més aviat negatius. Efectivament, han volgut presentar els acords de Maastricht com a motors de l'ocupació i del creixement econòmics. Des del començament, s'ha produït una veritable campanya per a destacar els grans beneficis econòmics que comportaria, sobretot, la Unió Econòmica i Monetària. La Comissió de les Comunitats ha actuat de vehicle particularment actiu en aquest sentit.⁵

Posteriorment, s'ha vist que no només aquests resultats són incerts en si mateixos, sinó també que la convergència exigida pels acords de Maastricht és, almenys a curt i mitjà termini, depressiva sobre la conjuntura interna de la majoria de països. S'hauria pogut esmenar en part l'impacte psicològic negatiu de les exigències de Maastricht insistint en què l'ajustament fiscal que necessiten els països comunitaris és independent d'aquelles. Això, però, hauria estat tant com reconèixer que ens presentàvem a les portes de la UEM amb un llegat inapropiat derivat de polítiques errònies practicades pels governs comunitaris. Ha estat més còmode per a molts d'ells fer de Maastricht el pretext per als ajustaments que, de totes maneres, s'havien de fer.

D'aquesta manera, Maastricht ha passat a ser, per a molts, sinònim de sacrificis i d'austeritat. No ens ha d'estranyar que, com a conseqüència d'això, siguin precisament els segments dotats de menys poder econòmic (obrers, camperols) els que s'hagin oposat majoritàriament al Tractat de Maastricht a França, amb ocasió del referèndum del 20 de setembre de 1992. La lliçó més important en relació amb aquesta presentació del Tractat de la Unió Europea és que no es pot utilitzar un mateix text legal per a fer dues coses contràries: presentar-ho, per una part, com esperança de futur i, al mateix temps, com a fuet per a estimular les economies. És evident que les penalitats associades amb la segona interpretació acabaran amb les il·lusions que podria despertar la primera d'elles.

És més, aquesta doble utilització del Tractat acaba desembocant en una sospita per part de molta gent: que Maastricht s'està utilitzant, tal com hem dit abans, com a cortina de fum per a amagar o almenys per a distreure l'atenció dels problemes del moment. Sembla que quant més grans són aquests, més es parla de Maastricht. La lliçó en aquest cas és clara: segurament s'ha fet poca cosa per a trametre el sentiment que Maastricht no vol dir un oblit de l'interès i de la prioritat de la urgent problemàtica interna que totes les nacions comunitàries tenen avui.

Un altre greu error de «venda» del Tractat de Maastricht a l'opinió pública ha estat el rebuig per part dels governs d'un debat obert sobre aquest document.

5. Recordem, en particular, l'obra de la Comissió titulada *One Market, One Money*, d'octubre de 1990. Anteriorment, l'informe Cecchini sobre el cost de la no-Europa ja havia destacat, en una presentació clarament maximalista, els avantatges econòmics de la UEM.

S'ha parlat molt d'informar al públic i, a tal efecte, s'han muntat campanyes per a donar a conèixer el seu contingut als ciutadans. Però una cosa és informar i una altra molt diferent debatre. S'ha donat la impressió que la temàtica era de tal nivell i tan complexa que la gent es perdria si s'entrés en debats.

Des d'aquest punt de vista, podríem comparar el Tractat de Maastricht amb una peça de porcellana fina que només es pot mirar, però no es pot tocar. Crec que aquesta actitud de «jo ja sé el que li convé a vostè» i, per tant, «vostè confii en mi en aquest assumpte» és inacceptable a l'Europa de finals del segle XX. És aquesta mateixa actitud la que porta a un rebuig frontal en molts països de celebrar referèndums sobre l'acceptació o no del Tractat.

No hi ha cap mena de dubte que els governs que s'oposen a aquest tràmit, com l'anglès i l'alemany, no poden ser qualificats de poc democràtics. No és aquest el problema. El que passa és que tenen por del veredict de les urnes. Temen també que un tema tan complex com el de Maastricht no sigui apropiat per a una simple pregunta de *sí* o *no*. Temen, finalment, que els debats degenerin en enfrontaments dins de cada país i que el que hauria de ser un projecte il·lusionador es transformi en un motiu de discòrdia. Tots aquests són arguments comprensibles, però en el fons inacceptables. Si es té en compte que el Tractat de Maastricht suposa una important cessió de sobirania, resulta difícil negar als ciutadans d'un país el dret de pronunciar-se directament sobre el tema. No hi ha dubte que aquest rebuig dels referèndums ha creat recel en alguns països i, al mateix temps, una reacció negativa.

Una altra manifestació d'aquesta síndrome de «peça de porcellana fina» del Tractat de Maastricht és la tenacitat amb la qual els polítics refusen tota mena de debats tècnics sobre el text acordat a la ciutat holandesa el desembre de 1991. Afirment una vegada i una altra que no hi haurà canvis ni per imperatius polítics ni per raons tècniques. Amb això, Maastricht sembla més caure en la categoria de les caramboles històriques que en la més racional dels textos que es poden perfeccionar.

També ha estat un important error polític de «venda» de Maastricht a l'opinió pública plantejar la seva vigència en termes maniqueus. Els defensors del Tractat l'han lloat fins a presentar-lo com la salvació d'Europa. Els opositors, per contra, l'han descrit com el verí que contribuirà a la seva futura ruïna política i econòmica. Òbviament, l'única cosa que s'ha aconseguit amb aquesta mena de presentació és elevar la discussió sobre la conveniència o no de Maastricht a l'esfera de la «fe religiosa». No en va, alguns han dit que l'ambient que a França va precedir al referèndum del 20 de setembre de 1992 era el més semblant al d'una guerra de religió.

Òbviament, ni una presentació bucòlica ni una altra de tipus catastrofista són correctes. Europa pot viure i prosperar amb Maastricht o sense. Presentar les coses d'una altra forma és, sens dubte, contraproductiu, a la vegada que simplifica fins a fer una caricatura del tema. No crec que aquest maniqueisme, per tant, hagi fet cap favor a la causa de Maastricht.

Però, possiblement, l'error de presentació que està aixecant més suspicàcies entre la població europea, o almenys de certs països, és la contradicció en què cauen alguns defensors del Tractat de Maastricht. Això es va veure molt clarament en el famós debat televisat del president Mitterrand que va precedir el referèndum celebrat a França. Per una part, el president no va parar de subratllar la gran contribució del Tractat de la Unió Europea al futur d'Europa, és a dir, el seu gran abast per a incidir en la realitat del continent. Però, al mateix temps, va insistir amb igual vehemència que la cessió de sobirania nacional, fins i tot en el terreny monetari, era mínima o no es produïa.

Cal simpatitzar amb el desig presidencial de no espantar els nacionalistes. Però la frontera entre no espantar i enganyar era en aquest cas tan tènue que hom té la impressió que en aquest cas es va traspasar. Efectivament, el Tractat de Maastricht suposa una molt important cessió de sobirania, que no es pot minimitzar. Què més cessió de sobirania que renunciar al privilegi històric d'encunyar la pròpia moneda? El gran perill de tirar endavant Maastricht amb arguments que minimitzin la veritat o que, simplement, l'amaguin, és que, a la llarga, aquests poden tornar-se contra els que els utilitzaren, i els ciutadans poden sentir-se enganyats. En aquest cas, la reacció negativa podria ser desproporcionada als defectes que incorpora el Tractat de la Unió Europea i traduir-se en una allau d'insatisfacció que portés a la seva fi, i això no tant pel seu contingut com pel tracte rebut dels polítics.

Soprèn que en aquesta fase avançada del procés d'integració europea s'hagi comès un altre error: l'economicista. La Comunitat Europea ha estat, efectivament, una i altra vegada acusada d'un excessiu èmfasi en els aspectes econòmics en detriment dels altres. L'acusació de «mercantilista» i altres de la mateixa naturalesa han estat freqüents. Semblaria que aquesta lliçó hagués pogut ser apresada en el moment de presentar Maastricht a l'opinió pública. No ha estat així. El Tractat de la Unió Europea ha estat «venut» quasi exclusivament pels seus avantatges econòmics. Ja ho hem dit anteriorment quan ens hem referit a la tasca de la Comissió en aquest sentit. Els polítics s'estan adonant tard que malgrat que se'ls critica molt pel seu materialisme, els ciutadans europeus també valoren molt altres elements de la seva història que no són econòmics, com, simplement, el fet diferencial.

Fou sense cap mena de dubte el resultat del referèndum danès del 3 de juny de 1992 el que va alertar d'una manera urgent sobre aquest problema. Posteriorment, s'hi ha volgut fer front mitjançant el reforçament del concepte de subsidiarietat contingut en el mateix Tractat de Maastricht, i la consegüent reducció de les atribucions de la burocràcia de Brussel·les.

El problema és, possiblement, més profund. Es tracta de saber fins a on pot arribar la integració europea sense enfrontar-se obertament amb el factor diferencial. Naturalment, els plànols de la integració europea poden projectar-se tan

lluny com es vulgui, però encara s'ha de veure si poden travessar la barrera que cada estat considera infranquejable com a garantia del manteniment de la seva personalitat. El problema que ha posat de relleu Maastricht no és tant que uns països tinguin aquesta barrera i altres no, com podria semblar en una anàlisi superficial. El problema és que uns països la tenen més avançada que altres, és a dir, molt més a prop de la realitat actual del Mercat Comú.

Hem de concloure dient que els grans problemes de Maastricht no rauen tant en el Tractat, òbviament perfectible, com en la manera errònia amb què s'ha enfocat la seva «venda» per part dels responsables de transmetre la idea i fer-la arribar a bon port, fonamentalment, els polítics i la Comissió de Brussel·les. Hi ha una manca molt greu de mesura, realisme i prudència. Es refusa el diàleg amb el públic i, quan existeix, està ple de mitges veritats. S'ha de témer que per aquest camí el Tractat de la Unió Europea no arribarà lluny i si ho fa, que costi molt més del desitjable.

MAASTRICHT, ENCARA

CARLES A. GASÒLIBA
(Sessió del 25 de gener de 1993)

En pocs mesos, un any, hem passat de l'europtimisme a l'euroincertitud, i aniria més enllà, fins i tot a l'euroconfusió, provocada per la manca d'expectatives clares, per la recessió econòmica i les seves conseqüències socials, per l'absència d'una posició sòlida en la política internacional, per la pèrdua de lideratge, i pels dubtes i les diferents opcions que es presenten en relació amb la configuració futura de la Comunitat Europea.

Crec que és significatiu de recordar que en el moment present, la presidència de la Comunitat Europea l'exerceix el govern d'un país que no va ratificar Maastricht, i que està en funcions mentre espera una nova coalició que hauria de substituir el que n'ha tingut la responsabilitat durant els darrers deu anys. El marasme financer encetat el setembre de 1992 ha posat en perill el Sistema Monetari Europeu, base i fonament de la Unió Econòmica i Monetària prevista el 1989. La crisi dels Balcans i els conflictes araboisraelià i del golf Pèrsic han demostrat una vegada més la mancança europea per mantenir una posició comuna, la qual cosa ha consolidat el lideratge nord-americà i la seva hegemonia en el món polític internacional i també en l'econòmic. L'esperança d'una represa de l'economia comunitària se supedita a una represa de la nord-americana.

En l'aspecte positiu cal incloure la realització del Mercat Interior Europeu. Encara que en alguns aspectes, com ara la fiscalitat o la propietat industrial, funcioni de manera provisional, o en altres no n'estigui prou definida l'aplicació, com ara la lliure circulació de persones, l'energia, els transports o els productes farmacèutics, el cert és que el Mercat Interior Europeu és l'autèntica culminació dels projectes encetats amb la CECA (Tractat de París, 1951) i el Tractat de Roma (1957) revisat per l'Acta Única Europea (Luxemburg, 1986), precisament, per fer-ho realitat a partir de l'aplicació de les quasi tres-centes normes que s'han anat aprovant des del 1987 ençà.

El Mercat Interior Europeu (MIE) assegura una dimensió econòmica cabdal

per a la Comunitat Europea en el context internacional i, més específicament, davant els seus dos grans competidors, els Estats Units i el Japó, també assegura l'increment dels nivells de competència, el progrés i el benestar dels ciutadans europeus i posa les bases per a un nou creixement a termini mitjà, potenciant sectors que necessiten de la dimensió comunitària, tot proporcionant la base adequada per poder portar polítiques amb eficàcia com la de recerca i desenvolupament tecnològic i medi ambient.

L'existència del MIE reforça, a més, les possibilitats per al conjunt comunitari en les negociacions de la Ronda Uruguai del GATT, les seves capacitats de penetració en mercats com ara el japonès, i la projecció en els països en vies de creixement proporciona en conseqüència, la base econòmica que Europa necessita per intentar continuar sent una de les principals àrees econòmiques del món en la qual basar la seva política de pau, estabilitat i progrés.

Si la realització del MIE no ha rebut l'acolliment que, objectivament, hauria d'haver tingut, es deu a les mancances i incertituds assenyalades anteriorment, essent l'element més negatiu el fet que Maastricht no hagi estat ratificat, i encara que ho fos no s'aplicaria adequadament.

És inevitable parlar encara de Maastricht. És obvi que no ha entrat en vigor, i si finalment té lloc l'aplicació, ho farà molt afeblit. El meu criteri és que, en el futur, el que podríem dir-ne «l'esperit de Maastricht», s'afeblirà encara més, en cas que tingui lloc l'ampliació prevista a estats com Àustria, Suècia, Finlàndia, Noruega i Suïssa.

Els orígens de Maastricht es troben en la necessitat política i econòmica de la Comunitat Europea de donar una resposta adequada al fet històric de la caiguda dels règims comunistes en el centre i l'est d'Europa i la pèrdua de l'hegemonia soviètica que destruïa per la força qualsevol intent liberalitzador (Hongria, 1956, Txecoslovàquia 1968), i de proporcionar des del vessant econòmic l'evolució lògica a l'existència del MIE.

La Unió Europea era i és necessària un cop desapareguda la divisió entre les dues Europes, la de la llibertat i la democràcia, la de la dictadura i l'opressió. És també necessària per articular el pes d'Alemanya en un context que eviti situacions com les que han caracteritzat totes les confrontacions bàsiques de la història europea contemporània. Alemanya ho necessita, a la resta d'Europa li convé. Paral·lelament, el MIE necessita ser completat amb una moneda única i una política econòmica i monetària a escala comunitària.

El problema apareix quan aquestes necessitats, lògiques tenint en compte l'evolució i l'èxit mateix de la Comunitat, i, alhora, necessitats històriques degudes a la desaparició de les circumstàncies que van caracteritzar Europa des de la fi de la Segona Guerra Mundial, s'han de concretar.

La concreció va ser Maastricht, i no és una concreció feliç. El professor Muns ja va posar en relleu en una reunió anterior, amb el rigor i la capacitat

d'anàlisi que el caracteritza, les mancances i les contradiccions del Tractat de la Unió Europea. No hi insistiré; recordaré que jo he escrit i he declarat en el Parlament Europeu que el Tractat és insuficient, incomplet i provisional. Si ho desitgen, durant el col·loqui, fonamentaré aquests aspectes.

El Tractat de Maastricht té les seves arrels, pel que fa a l'àmbit econòmic, en el Pla Delors, adoptat a Madrid el juny de 1989, i a les cimeres de Roma d'octubre i desembre de l'any següent, coincidents amb una molt bona conjuntura econòmica i amb l'eufòria de la nova situació europea. Recordem que el 9 de novembre de 1989 va caure el mur de Berlín. Un any després, va tenir lloc la unificació alemanya.

Però Maastricht s'apropa i se sotmet a referèndum i ratificació el 1992. I el panorama no és el mateix. Els dubtes creixen, les reserves augmenten i les alegries s'esvaeixen.

En primer lloc, l'economia comunitària en conjunt està en recessió. Les darreres projeccions de la mateixa Comunitat Europea han rebaixat les ja migrades perspectives que va preveure per a l'economia comunitària l'OCDE el desembre passat. La raó adduïda és la feble dinàmica de l'economia alemanya, però caldria afegir-hi la recessió britànica, la confusió francesa, el retrocés espanyol i el marasme italià. No fa gaire, el 20 de gener, el comissari Christophersen demanava una reunió del G-7, i aquesta idea comptava amb el suport de Peter Nordman de l'FT i era preparada per ell mateix. Paral·lelament, la CE ha llençat un pla de relleu econòmic sobre la base de l'anomenat *Fons d'Inversió*, que està sent divulgat com un factor de recuperació econòmica per la Comissió, i també pel Consell; com a mínim, en el sopar de dimarts passat a Estrasburg, el ministre Solana hi va posar un gran èmfasi, afirmant a més (els prego que prenguin nota) que no es tractava d'una proposta que respongués a «un keynesianismo vulgar, sino a un cierto keynesianismo motor de inversión». No cal dir que el senyor ministre és físic, no economista.

Aquesta situació coincideix amb la inestabilitat monetària que pot atacar la base de l'SME. Si no s'aguanta tot el procés previst per a la realització de la Unió Monetària, crec que quedarà molt a prop de la desaparició completa, i caldria redefinir tota l'estratègia comunitària en matèria econòmica per arribar a definir els mecanismes adients a l'espai econòmic comunitari que ja disposa del MIE.

En l'àmbit polític, la confusió és encara més gran. El ministre d'Afers Estrangers del Consell de la Comunitat Europea, el senyor Ulleman-Jensen, el qual exerceix la presidència de torn, va afirmar el dimecres passat, 20 de gener, a Estrasburg, que la posició de Grècia en relació amb el conflicte dels Balcans en general i de Macedònia en particular era inadmissible Grècia reaccionà amb violència i va dir que el que era inadmissible eren les manifestacions del ministre danès, que parlava en nom dels Dotze, incloent-hi Grècia. Aquesta és una típica mostra del funcionament actual. Els governs s'han posat d'acord per anar limitant el paper

de la Comissió, presidida per un president que ha conegut millors temps, que ha donat senyals, a parer meu preocupants, d'estar amb la mirada massa fixa en la política francesa i les eleccions presidencials el 1995.

D'una manera o d'una altra, el fet és que els principals aspectes de la Unió Política de Maastricht estan cada vegada més afeblits. A les reserves britàniques s'hi han afegit les daneses, i la resposta en matèria de relacions exteriors i seguretat, defensa o ciutadania sembla que no progressa gaire, ja sia a causa de la crisi dels Balcans o per l'aplicació del principi de lliure circulació de persones que al final no es regirà per la Comunitat, sinó per l'acord de Schengen. No parlo ja de qüestions d'aplicació dels principis del Tractat de la Unió Política com ara la subsidiarietat, l'Europa de les regions, l'Europa social o l'aplicació pràctica de qüestions com el finançament comunitari, la superació del dèficit democràtic o el fons de cohesió (aspecte molt relacionat amb l'estratègia espanyola que, si ho desitgen, també podem comentar durant el col·loqui).

No voldria estendre'm gaire més. Simplement, voldria recordar que el 1993 té dues presidències, la danesa i la belga, i que a l'agenda hi ha les qüestions següents:

- ratificació de Maastricht a Gran Bretanya i Dinamarca,
- negociacions del GATT,
- negociacions d'ampliació,
- nou finançament,
- aplicació del nou reglament de la PAC,
- relacions amb la nova administració Clinton.

Les qüestions com ara els Balcans, Rússia i el centre i est europeus continuaran.

(El 1994 les presidències coincidirán amb les eleccions al Parlament Europeu i el nou Govern de la Comunitat Europea.)

El món actual s'articula a partir de Nord-amèrica i la NAFTA, el Japó i el Pacífic, i una certa Comunitat Europea, que, de moment, respon inadecuadament, i això pot ser molt negatiu perquè ens podem veure molt afeblits a mitjà termini.

Jo crec que ara es debaten tres models:

1) La Comunitat Europea com a gran àrea de lliure canvi (sense cap profundització política i, si és possible, sense Maastricht). Ideal màxim britanicodanès, tal vegada compartit per Holanda i Portugal.

2) El mateix que abans, amb un Maastricht molt limitat.

3) Una autèntica Unió Europea, en la qual l'eix central estaria assegurat per Alemanya i França, a més del Benelux i Espanya.

El tercer model que és el que jo, com a europeista, voldria, és el que no crec que s'assoleixi de manera immediata. Considero que si Alemanya aconseguís no aparèixer com la responsable d'un afebliment de la Comunitat, tampoc no li molestaria, atesa la realitat centreeuropea que vol atendre. També caldrà saber la

reacció del món econòmic europeu, que és, en darrer terme, el responsable benèfic de la realització del mercat interior europeu i de la represa comunitària d'ençà dels primers anys dels vuitanta. Ara, francament, no sé de quina manera estem disposats a continuar promovent el model europeu; però crec que, a més de l'afebliment i la preocupació lògica pel moment econòmic present, no estem gaire d'acord amb l'obertura dels mercats ni amb la confusió politicoeconòmica iniciada l'any passat.

Un cop més, cal retornar a la manca de lideratge i de model. Ara com ara, no és clar qui pren les decisions ni com s'apliquen; continuar per aquest camí és perillósíssim, però no sembla que ningú ho pugui aclarir a curt termini.

Jo continuo creient en la necessitat de l'Unió Europea i del seu aprofundiment, però estic contra el model que es va perfilant d'una intervenció cada vegada més gran dels governs dels estats, atès que portaran a una situació que farà inviable tota acció comunitària d'una certa volada. El greu del moment actual no és que estigui en qüestió la dinàmica de la Comunitat, sinó el seu propi model. Això és el que, si els sembla, podríem discutir a partir d'ara; amb la seguretat que en aquesta amable reunió el que n'aprendrà seré jo.

CARLES RIBA, EDUCADOR

JOAN TRIADÚ

(Sessió del 20 de setembre de 1993)

La brevetat del temps que ens hem atribuït en la Secció per a aquestes comunicacions no m'ha semblat que fos inadeguada per al tractament d'aquest tema, el qual, a més d'ésser escaient al nostre àmbit per definició, potser no ha rebut fins ara una atenció monogràfica com li fóra deguda; la qual, tanmateix, no serà el fet d'aquestes notes, que no tenen, de cap manera, la pretensió de substituir un treball complet i definitiu.

Carles Riba, a més, va ser educador en el sentit més ampli, però també més profund, del concepte. Ho fou ja com a humanista, és a dir, com a intèrpret dels valors clàssics i actualitzador per al nostre temps d'aquests mateixos valors, tant en les categories estètiques com en les morals i educatives. Aquestes darreres impulsaren sovint la seva tasca, fins i tot aplicades en algun cas a l'educació de la col·lectivitat. Així, per exemple, quan li fou atorgada la Càtedra de Grec creada per la Fundació Bernat Metge, declarà al seu admirat mestre Karl Vossler que no hauria acceptat d'ocupar-la si no s'hagués tractat de la finalitat pràctica de formar col·laboradors per a la obra d'incorporació dels clàssics grecs i llatins al català, i afegia: «La vida m'hi ha dut: i també el patriotisme. En països en formació, com el nostre, tothom ha de treure el màxim rendiment de totes les seves possibilitats. [...] He començat la versió de les *Vides* de Plutarc (que Catalunya necessita molt!): hi tinc feina per a uns quants anys». Riba es refiava, doncs, que aquella llarga i potser ingrata tasca podria contribuir a fer de Catalunya un país «format». Resten desmentides, de passada, les assercions molt posteriors, en el sentit que Riba hagués emprès una feina que no li plaïa i que la dugués fins a la fi només per encàrrec.

Tot deixant a part, de moment, les dedicacions de Riba a l'ensenyament en algunes èpoques de la seva vida, és a dir, quan exercí un mestratge «professoral» més directe, com veurem —i la seva narrativa—, l'educador que en l'esmentat sentit ampli hi havia en el poeta es manifestà en diverses formes i ocasions al llarg de la seva vida, entre les quals hi ha les quatre següents: un article als inicis de la seva obra

crítica, un pròleg a un llibre per a infants, la presentació d'un grup de seminaristes poetes (o a l'inrevés) i el pròleg a una antologia de Goethe per a l'escola.

Amb el títol «De l'humor en el *Tom Sawyer*» i signant «Jordi March», Riba publicà a *La Veu de Catalunya*, el 26 de juliol de 1918, un article de salutació elogiosa a l'aparició de la versió catalana de Josep Carner de la novel·la de Mark Twain. No és pas sense significació el fet que l'article sigui dedicat a Alexandre Galí, de qui, un parell d'anys més tard, deia en una carta, que era per a ell «un dels amics més fidels i més amatents i més delicats que pugui mai tenir en aquest món» (Galí era aleshores secretari del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat). Després de fer un seguit de consideracions sobre l'humor de Mark Twain i sobre l'humorisme en general, diu: «vet aquí per què aquest magne llibre, ara entre els catalans magnament traduït, no és ben bé per a criatures ni ben bé per a grans. El llegidor ideal pertanyeria també a un ordre compost; compost d'aquests dos ordres, l'infantil i l'adult: és a dir, el pedagog». Aquesta idea, amb el seu dubte i la seva resolució cap a una síntesi semblant, es reproduïx al pròleg a *Rondalles de Ramon Llull, Mistral i Verdaguier* que Riba va escriure a petició de Joan Sales (editor *de facto* de l'obra, ja que d'ell fou la idea i a cura seva foren la recopilació i l'edició dels textos). Riba s'hi esmerça també a preguntar-se a quin lector va adreçat el llibre, l'infant o l'home gran, i ell mateix hi respon, perquè és ell mateix «autor d'algun d'aquests llibres de destinació ambigua; potser millor cal dir comuna». En plena maduresa de Riba —som a l'any 1949, gairebé trenta anys més tard, doncs, d'aquell treball de joventut— aquest dens pròleg confirma les seves idees anteriors, però aprofundides per l'experiència, tant del mestratge com de la vida. Havia sabut prou bé com havien estat rebudes i quin ressò havien tingut el seu *Perot Marrasquí* i els seus *Sis Joans*, i, sobretot, la interpretació i l'ús que hom els havia donat. Cal tenir en compte, també, que en aquell moment era pràcticament utòpic tot propòsit de reprendre amb normalitat l'edició de llibres en català per als infants. La iniciativa de Joan Sales fou una excepció, potser perquè pogué entrar en la categoria de reedició de clàssics —com s'esdevingué amb obres d'alguns altres autors, com Andersen i Kipling a la mateixa època.

Riba és, tanmateix, molt crític amb una determinada literatura destinada als infants. És propi que associem amb l'infant les rondalles, diu, perquè «hi ha en això» escriu, «un instint pedagògic que sens dubte no erra. Són els sistemes de la preservació a ultrança que van lluny d'osques, presentant a l'infant per al seu delit, els mons d'insulsa fantasia creats per un pretès afany de prolongar-li no sé quina idíl·lica ventura; en realitat per una covardia de mirar cara a cara, ni de gran, la duresa del destí humà; si es vol, la terrible requesta de Déu a les forces de la humanitat caiguda. L'infant s'esbalaïx de no reconèixer-se en aquests paradisos utòpics o, en el millor dels casos, se n'apropia els elements que serveixen els seus autèntics interessos; i la beatitud, la inefable beatitud, va tota a la pedagògica persona gran». Riba, home il·lusionat, amb una il·lusió d'infant gran per les petites

coses que li oferia la vida de tant en tant —l'atenció inesperada d'uns amics, una petita prova d'afecte, un present que és una sorpresa («jo encara posaria les sabates al balcó» deia)—, detestava, com es veu, la beata complaença de servir als infants qui sap quines utopies com si fossin realitats. Per a ell, el tresor de la infantesa cal extreure'l de l'ànima. Als vint-i-cinc anys havia escrit que «tots els minyons a la manera de Tom (Sawyer) desenterren un tresor, un dia o altre: si no dins una casa de por, més segurament en un tombant de llur vida madura. Com una premonició aplicable a ell mateix, aquests mots sembla que sobrevolin de lluny, per al poeta, la referència emotiva a la seva infantesa dels darrers versos, admirables, del poema «Els tres reis d'Orient»:

I tinc, ben enfonyada, però he perdut la clau,
 una turquesa dura, única pel seu blau;
 i un robí, talment una espurna
 de sang divina; i ara que em faig vell,
 mai no me'l miro, roig sobre el desat anell
 que no hi vessi una lenta llàgrima taciturna.

Carles Riba va compondre aquest poema (el primer del seu darrer llibre, *Es-bós de tres oratoris*, 1957) passats els seixanta anys i el va llegir per primera vegada, encara inèdit, a la Festa Poètica de Riells de Montseny, celebrada a l'aire lliure (gairebé la sola cosa *lliure* que hi havia) pel juny de 1955, en la qual havia estat premiat. Una altra, la tercera a esmentar, entre les que podríem anomenar actuacions de Riba com a educador en el sentit més ampli en l'exercici del seu mestratge, la trobem en el curs de la relació que establiren amb ell uns estudiants de capellà del seminari de Vic, que durant alguns anys participaren al Concurs Parroquial de Poesia i Festa Literària del Collsacabra que, des de 1944, se celebrava a Cantonigròs. Riba hi fou premiat l'any 1951 pel recull *Vint sonets* (poemes que, amb sis més, formaren després el llibre *Salvatge cor*) i des d'aquella data fins a la seva mort, assistí a la festa i en presidí el jurat. Feta la coneixença i establerta una relació d'amistat entre mestre i deixebles, vingué que el grup de joves —un veritable goig per a la incipient vellesa de Carles Riba— tingueren la gosadia de preparar la publicació conjunta d'un recull escollit de llurs poemes i, per descomptat, li'n demanaren la presentació. Riba hi accedí, però com havia fet altres vegades, s'adreçà en forma de carta a un d'ells, el poeta Antoni Pous i Argila. Es tracta d'un document excepcional sobre el Riba educador. El text (publicat a les *Obres completes* de Carles Riba, vol. 3r de la 2a edició) hi figura amb la nota següent: «Aquesta carta havia de servir de prefaci a una antologia poètica d'un grup de seminaristes de Vic, que no arribà a veure la llum pública. C. R.». Però, naturalment, circulà en còpies, precedint els poemes. Riba s'hi reconeixia poc o molt entès «en coses de poesia com a art» i suposava que ells consideraven que n'era

molt, ja que havien demanat que els apadrinés; li era lícit de dir-ho perquè considerava que ja no estava en edat d'estufar-s'hi, sinó de commoure-s'hi. Veu com un acte coratjós —i ben bé que ho era— la divulgació d'uns poemes «pels quals tota una jovesa, i només ella, testimonia amb el seu ardor i amb els seus errors. [...] Hauran, així estat en certa manera els mestres de vostès mateixos. Perquè mestre és aquell que ens allibera, tornant-nos a la realitat de nosaltres mateixos i de les coses».

El mateix concepte del mestratge es precisa com a finalitat de l'educació al pròleg de Riba al llibre *Goethe*. «Antologia que la Generalitat dedica a les escoles de Catalunya». Era l'any 1932, centenari de la mort de Goethe. Riba feia aquell any el discurs d'ingrés a l'Institut d'Estudis Catalans, que aleshores («tan pocs per a tanta glòria», digué Riba), en complia vint-i-cinc. Llibre destinat als mestres, és sobretot als educadors que Riba s'adreça en presentar-los Goethe, i en fa una descripció en la qual, en alguns aspectes, s'hi podria veure com una mena de projecció virtual d'ell mateix, d'aquell Riba que, en un moment històric desbordant d'esperances per als homes com ell, aconseguia tot just d'arribar al reconeixement que li era degut: com a poeta, com a crític i fins i tot, implícitament, com l'intel·lectual més complet del seu temps. Ningú més, doncs, podia donar com ell una iniciació a Goethe adreçada als adolescents i als mestres que els dirigien, tan lúcida com apassionadament sentida. Però com hem vist que digué vint anys més tard als seminaristes, en tot un altre context històric, avisa que «un jove no ha de proposar-se ésser, ni viure ni escriure igual que Goethe ni que ningú» i afegeix que Goethe, que prodigà als homes amor i saviesa, «els ensenyava a ésser lliures».

Riba a l'ensenyament

Quan l'any 1925 fou atribuïda a Riba la susdita càtedra a la Fundació Bernat Metge, per voluntat de Francesc Cambó, la funció del mestre és objecte de les seves reflexions: «Seré simultàniament el mestre de mi mateix i dels altres, perquè la indigència cultural del nostre país exigeix que cadascú faci als altres part dels seus guanys, que ensenyi allò que ell mateix aprèn. Això comporta un entusiasme, però al mateix temps ha de comportar una cautela, sense les quals un mestratge és ineficaç». A continuació —extrec aquests textos de Jaume Medina, *Carles Riba (1893-1959)*, 1r vol.—, assenyala que hi ha un conjunt de qualitats humanes de la mena que calen a la vida moral i fins i tot a la política que també són indispensables per a l'ensenyament: en primer lloc, la ironia «en el més pur sentit socràtic», i afegeix amb més precisió encara: «En la pràctica de l'ensenyament, aquesta ironia es tradueix en un somriure que eixamora l'aridesa de la ciència, en una indulgència que atansa realment el mestre al deixeble, i en una valoració del bon sentit per sobre els coneixements en ells mateixos». En dues «cartes memòria», de

les quals hi ha còpies mecanografiades que, almenys parcialment, reproduïxen en nota C.-J. Guardiola, per a la correspondència ribiana, i J. Medina, per a la biografia, Riba s'adreçava a Cambó i li exposava el seu projecte educatiu i didàctic d'organització de la càtedra, a la primera memòria, i feia un balanç de resultats d'un any i mig de càtedra, a la segona. Totes dues memòries són de dotze fulls. A part de l'interès vocacional i les seves aptituds per a l'ensenyament, Riba s'aplicà a la tasca que li era oferta perquè li proporcionava una feina fixa, moderadament remunerada i alhora compatible amb la seva dedicació a la literatura i, fins i tot, complementària d'ella.

Amb aquest context de prestigi i d'eficàcia degué venir de pla el seu nomenament de professor a la Universitat de Barcelona. Primer de professor auxiliar temporal de la Facultat de Filosofia i Lletres, adscrit a l'ensenyament de llengua i literatura gregues. Això era durant la dictadura, fins que al cap de cinc anys, ja a l'època de la Universitat Autònoma, rebé el nomenament de professor encarregat de curs per a la disciplina de llengua grega i, prop d'un any més tard, el de professor agregat temporal per cinc anys; al cap de poc, però, les noves autoritats sorgides després dels fets d'octubre del 1934 el suspnien de les seves funcions, en les quals sembla que, de fet, continuà. Ja començada la guerra, per l'agost del 1936, era nomenat director del Seminari de Filologia Grega. Finalment, una Ordre ministerial del 28 de gener de 1939 disposava la seva expulsió de la Universitat. Hem de creure que sense aquella interrupció de la legalitat, Carles Riba hauria continuat a la Universitat de Barcelona fins a la jubilació, però no hi pogué tornar mai més.

Ben abans, la Mancomunitat havia donat a Carles Riba algunes responsabilitats en l'ensenyament —a l'Escola de Bibliotecàries i a les escoles d'estiu— i altres que s'hi relacionaven —als *Quaderns d'Estudi* i a la «Biblioteca Minerva». A l'Escola Superior de Bibliotecàries, Riba fou nomenat professor de la càtedra d'Història de la Literatura, per tres anys i en classes alternes; però el 1920 obtingué la càtedra per oposició. Com a les classes de la càtedra de la F. Bernat Metge, Carles Riba deixà una empremta profunda i duradora prop de l'alumnat. A l'Escola de Bibliotecàries es pot dir encara més que no tenia alumnes sinó deixebles. A tots dos llocs, per l'índole de la funció que hi tenia com a professor, gaudia de més llibertat expositiva, de diàleg i de programació que a l'àmbit universitari. Resten testimonis escrits de la veritable veneració amb què eren rebudes les seves lliçons, acabades també amb el desenllaç de la guerra, però esdevingudes mítiques.

A causa de la repressió de la dictadura contra la cultura catalana, Riba fou destituït del seu càrrec, com tot d'altres professors de la Mancomunitat, i no pogué reprendre les classes a la dita Escola de Bibliotecàries fins a l'any 1930. Un any després de ser destituïts, un grup de professors crearen l'Ateneu Polytechnicum. Sobre això, al peu d'una carta memorable a Karl Vossler, Riba escrivia: «Gràcies a l'ajuda de bons patriotes, anem nosaltres, per la nostra banda, refent les

escoles arruïnades: un esforç enorme i apassionant». Des de 1924, Riba donà cursos on s'escaigué que li'n demanaven; així doncs, en va donar sempre que fou possible, des del 1915, a l'Escola d'Estiu de la Mancomunitat i a l'anomenada Extensió de l'Escola d'Estiu, en cursos de vespre. Aquesta activitat durà fins al 1936, i també fou interrompuda per la guerra. Els continguts dels cursos variaven: «Vint lliçons sobre estilística catalana»; «Curs superior de català» (donat conjuntament amb Pompeu Fabra); «Literatura grega i llatina»; «Literatura catalana moderna»; «Literatura antiga i moderna»; «Introducció a la lectura dels clàssics grecs», i «Alguns capdavanters de la literatura moderna».

Com a activitats i actuacions de Carles Riba relacionades amb l'educació hi ha la seva col·laboració en dues iniciatives de la Mancomunitat, entre 1915, doncs, i 1924: els *Quaderns d'Estudi* i la «Biblioteca Minerva». Segons Jaume Medina, en la seva biografia de Riba i per cartes de Riba transcrits per Carles-Jordi Guardiola a *Cartes de Carles Riba I: 1910-1938*, Riba ja era el 1915 secretari de redacció dels *Quaderns d'Estudi* i, de fet, en portava la direcció. Era una publicació periòdica, en principi mensual, d'un es vuitanta pàgines, més algunes pàgines de publicitat i alguna il·lustració, editada pel Consell de Pedagogia (de primer, pel Consell d'Investigació Pedagògica) de la Diputació de Barcelona sota els auspicis de la Mancomunitat de Catalunya, en la coberta de la qual constava la destinació que tenia: «Revista especialment dedicada a mestres i professors». Riba s'ocupà a fons de la revista, des d'escriure-hi articles sobre personatges i temes diversos, signant amb les seves inicials fins a demanar col·laboracions, així com deixar enllestit i a punt de sortir cada número. De les seves nombroses col·laboracions, n'hi ha una de singular i especialment rellevant per a la història de la pedagogia. Es tracta dels resums de les conferències del Curs Internacional Montessori, donades a Barcelona per la Dra. Maria Montessori, signats per Carles Riba i que constitueixen un document valuós, probablement únic, entre els de la seva mena. Riba aconseguí de reflectir l'essencial, de manera coherent i de bon llegir de les trenta-vuit «lliçons teòriques» del curs, la publicació de les quals ocupà una trentena de pàgines dels dos números dels *Quaderns* en què aparegué (maig i juny de 1916). Encara avui té un gran interès observar la cura amb què el jove humanista (d'encara no vint-i-tres anys) va transcriure l'exposició «en directe» d'una complexa teoria pedagògica basada en una determinada concepció antropològica de l'educació infantil, l'anomenat «mètode Montessori», adoptat per diverses escoles catalanes —és a dir, innovadores— del seu temps i que ha deixat senyal en diversos aspectes, actualitzat, fins al nostre temps.

Sota els mateixos auspicis dels *Quaderns d'Estudi* i amb l'objectiu de fornir material als mestres, aparegué l'any 1916 la «Biblioteca Minerva» «de coneixements indispensables». Riba en fou el coordinador —de fet, com sempre, en portava la responsabilitat directiva—, el corrector i l'autor de diversos volums, entre ells unes *Nocions de literatura llatina* (al qual acompanyà, més tard, el *Resum de li-*

teratura grega que aparegué a la «Col·lecció Popular Barcino»). Riba concreta en una bella carta a la poetessa mallorquina Maria Antònia Salvà (17-12-1917) algun aspecte dels propòsits de la iniciativa: «D'aquests volums se'n fa un tiratge curtíssim. Constitueixen un simple assaig *privat*, per a les escoles diguem-ne oficials de la Mancomunitat. Us diria que és una còpia que es fa a la impremta per comoditat dels infants [...]». En realitat, doncs, la funció d'aquells modestíssims, però eficaços volums, era facilitar la tasca dels mestres. Riba precisa que li han estat encomanades la tria i publicació dels volums, com el que demana de poder fer amb versos de M. A. Salvà, a continuació dels autors ja publicats, entre els quals anomena Pijoan, Maragall, Ruyra i Emili Vilanova. El *Llibre de poesia de Maria Antònia Salvà. Per servir de lectura a les escoles de Catalunya* aparegué l'any següent.

Resta, finalment, la narrativa per a infants: *Les aventures d'en Perot Marrasquí* i *Sis Joans*, i per a joves: *L'ingenu amor*. Hi ha, encara, alguns contes, reunits per primera vegada amb tota la narrativa ribiana al volum cinquè de l'edició esmentada de les *Obres completes*. En aquest volum hi ha un extens estudi preliminar d'Enric Sullà sobre les narracions de Carles Riba, del qual, als efectes d'aquesta comunicació, cal assenyalar aquesta consideració: que una circumstància «que va afavorir que Riba escrivís literatura infantil» fou «la funció de suplència d'una escola catalana que ensenyés la pròpia llengua i tradicions». Sullà enumera, a continuació, seguint un treball de Teresa Rovira, els signes dels temps que ho propiciaven, coincidents alguns amb la trajectòria del Riba jove i del Carles Riba educador que he intentat esbossar breument.

EL DRET A L'AUTODETERMINACIÓ I ELS DARRERS ESDEVENIMENTS EUROPEUS

JOSEP M. PUIG SALELLAS
(Sessió del 29 d'octubre de 1993)

1. Els antecedents

L'aparició nítida del concepte d'*autodeterminació*, com a concepte general, és relativament recent i pot situar-se en la segona meitat d'aquest segle, com a conseqüència del nou ordre que sorgeix després de la Segona Guerra Mundial. Malgrat tot, amb tota la relativitat d'aquestes consideracions, pot trobar-se un fonament jurídic concret anterior en el punt 4 dels catorze formulats pel president Wilson el 18 de gener de 1918. Segons ell, «totes les aspiracions nacionals ben definides hauran de rebre la satisfacció més completa que pugui ser atorgada sense introduir nous o perpetuar antics elements de discòrdia o d'antagonisme susceptibles de trencar amb el temps la pau d'Europa i, en conseqüència, la del món».

La formulació era evidentment difusa. No s'emprava pròpiament el terme *autodeterminació* i el marc geogràfic es situava exclusivament a Europa. En definitiva, es tractava de justificar l'aparició de les noves realitats estatals, fruit sobretot de l'esquarterament de l'Imperi austrohongarès. A part d'això, aquella declaració no era una norma de dret internacional, sinó, com a màxim, un principi polític.

Com a il·lustratiu en aquest sentit, se sol fer referència al dictamen emès el 1922 per una comissió de juristes designada pel Consell de la Societat de les Nacions en relació amb la pretensió dels habitants de les illes Aland de separar-se de Finlàndia per integrar-se a Suècia. Segons aquella decisió, «malgrat que el principi que els pobles han de poder disposar de si mateixos ocupi un lloc important en el pensament polític modern, sobretot després de la guerra mundial, convé fer notar que no es troba inscrit en el Pacte de la Societat de les Nacions». El text afegia que «la consagració d'aquest principi en cert nombre de tractats internacionals no és suficient per a què sigui considerat com a una de les regles positives del Dret de Gents».

Per tant, com he dit en començar, serà necessari arribar a la fi de la Segona

Guerra Mundial per què, empès pel problema de la descolonització —desapareix, doncs, aquell eurocentrisme i la qüestió esdevé universal—, el concepte tingui accés als textos normatius. Concretament, l'article 1.2 de la Carta de les Nacions Unides, també només a aquell nivell de principi, consagra com a un dels objectius de la institució el de «desenvolupar entre les nacions relacions amistoses, basades en el respecte al principi de la igualtat de drets dels pobles i del seu dret a la lliure determinació». El terme reapareix en altres articles de la Carta, com ara el 55 que, entre les condicions d'estabilitat i benestar necessàries per a les relacions pacífiques i amistoses entre les nacions, al·ludeix novament a aquell principi i a aquell dret.

De fet, aquests textos, esdevindran el punt de partida de declaracions molt més específiques i, en primer lloc, la Declaració sobre la concessió de la independència als països i pobles colonials del 14 de desembre de 1960, que a l'article 1.2 afirma genèricament allò que reproduiran els dos pactes universals de 1966. Em refereixo als pactes de les Nacions Unides del 16 de desembre de 1966, un sobre drets econòmics, socials i culturals, l'altre sobre drets civils i polítics, que han estat qualificats com l'expressió oficial més recent del dret a l'autodeterminació. Ambdós documents, al seu primer article, punt primer, afirmen idènticament que «tots els pobles tenen dret a la lliure determinació», tot afegint que «en virtut d'aquest dret, estableixin lliurement la seva condició política i proveeixin així mateix al seu desenvolupament econòmic, social i cultural».

És a dir, malgrat que la porta d'accés del concepte d'autodeterminació hagi estat la qüestió de la descolonització, no era possible d'evitar la formulació de conceptes d'abast general, car, en el fons, tota la doctrina que s'estava construint de cara a l'alliberament dels pobles sotmesos al domini d'altri es basava en principis superiors que, per tant, no exhaurien la seva potencialitat en aquell procés.

La mostra la teníem en la important Resolució número 2625 (XXV), del 20 d'octubre de 1970, de l'Assemblea General, que conté la Declaració dels principis de Dret Internacional referents a les relacions d'amistat i cooperació entre els estats de conformitat amb la Carta de les Nacions Unides. Els plantejaments són prou amplis: «en virtut del principi d'igualtat de drets i de l'autodeterminació dels pobles, consagrat en la Carta de les Nacions Unides, tots els pobles tenen el dret de determinar lliurement, sense ingerència externa, la seva condició política i de preveure el seu desenvolupament econòmic, social i cultural, i tot Estat té el deure de respectar aquest dret de conformitat amb les disposicions de la carta».

No és menys cert que, en la mateixa Declaració, els estats formulaven la corresponent clàusula de salvaguarda, a fi d'excloure l'àmbit intern. Per tant, «cap de les disposicions dels paràgrafs precedents s'entendrà en el sentit que autoritzi o encoratgi cap actuació encaminada a trencar o disminuir, totalment o parcial la integritat territorial d'Estats sobirans i independents que es condueixin de conformitat amb el principi de la igualtat de drets i de la lliure determinació dels pobles abans esmentats i estiguin, per tant, dotats d'un govern que representi la to-

talitat del poble pertanyent al territori, sense distinció per motiu de raça, credo o color».

El precedent d'aquesta limitació estava ja, de fet, en aquella Declaració del 14 de desembre de 1960, que, després de fer aquella declaració general que hem vist del dret a l'autodeterminació dels pobles a l'article 1.2 —és a dir, una declaració similar a la que després farien, ja sense reserves, als dos pactes de 1966—, al mateix article, però al seu paràgraf 6, indicava que «tot intent encaminat a trencar totalment o parcialment la unitat nacional i la integritat territorial d'un país és incompatible amb els propòsits i principis de la Carta de les Nacions Unides».

En qualsevol cas, però, allò que és evident és que el pas del concepte de principi al de veritable norma estava donat. És a dir, ja ningú no discuteix avui que el concepte d'autodeterminació estigui definitivament integrat en el marc del dret internacional. No és menys cert, però, que, malgrat l'èmfasi d'aquells dos pactes de 1966, no manquen encara les actituds reticents i, concretament, els qui pretenen que l'abast d'aquesta doctrina continua essent limitat, limitat a aquell àmbit inicial de la descolonització.

Des del meu punt de vista, la fonamentació d'aquesta concepció restrictiva no pot ser jurídica, sinó política i, concretament, es troba en raons d'utilitat immediata, que, en el fons, no pretenen altra cosa que el manteniment de les actuals situacions de fet, en definitiva, dels interessos que en elles s'emparen o d'allò que algú, amb paraules més solemnes, ha anomenat l'interès de l'harmonia internacional.¹

Però les coses són el que són i la realitat, és a dir, els últims esdeveniments europeus, ens demostren que aquesta visió convencional del dret a l'autodeterminació ha quedat superada. L'Europa de l'Est, els Balcans i Txecoslovàquia, però també altres àmbits geogràfics —la pretensió del poble palestí a l'autogovern, el cas de Timor oriental o els del Quebec o Eritrea, per exemple només— ens ofereixen a tot arreu mostres prou evidents de l'expansió del concepte i no és estrany aleshores que, més enllà d'aquell sentit estricte, és a dir, de l'anomenada per alguns autors *conventional view* del dret a l'autodeterminació, hagi aparegut decididament l'anomenada *controversial view* que entén que cal reelaborar tota la teoria, a fi d'adequar-la a aquestes noves realitats.²

1. HARRIS, segons cita de Deborah Z. CASS, «Rethinking self-determination: a critical analysis of current international law theories», a *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, vol. 18, 1992, pàg. 29.

2. Deborah Z. CASS, lloc i pàg. citats.

2. El concepte

Des del meu punt de vista, el dret dels pobles a la seva autodeterminació, entès com el dret a donar-se el sistema d'organització política que estimin més convenient als seus interessos, és un dret immanent, que es deriva d'altres drets previs. Crec que el punt de partida, en definitiva, el primer dels drets col·lectius, és el *dret a la identitat*, és a dir, el dret dels pobles a veure reconeguda la seva existència o, si voleu, la seva realitat cultural diferenciada.

Aquesta mateixa realitat és el fonament d'un segon dret, el *dret a l'autogovern*, que reconeix, al poble de què es tracti, el dret genèric a ordenar la seva convivència interna i externa, per tant, en l'ordre interior, l'organització de la mateixa comunitat i, en l'ordre exterior, la de la seva relació amb les altres comunitats. Aquest dret genèric a l'autogovern condueix inevitablement, en un nivell posterior, al dret a determinar específicament si aquella ordenació s'ha de produir en el si d'una estructura política exclusiva o no i, en aquest segon cas, si la integració en una estructura més àmplia ha de ser-ho amb o sense una organització pròpia. Aquest és el *dret a l'autodeterminació*.

Examinem-ne, doncs, el seu subjecte, el seu contingut i la forma, però no amb finalitats només teòriques, que en bona part, com és lògic, ja han estat tractades per la doctrina, sinó des de la perspectiva dels darrers esdeveniments europeus, que ens forneixen una experiència real —un contrast d'aquells plantejaments doctrinals— de gran utilitat.

3. El subjecte

Situats en la hipòtesi de l'estat no uniforme, el subjecte del dret a l'autodeterminació és el grup social no dominat en el conjunt de l'estat que aspira a ella. El problema rau en la definició d'aquest grup; és a dir, en saber quan es dona l'existència d'un grup social que pugui aspirar de manera fonamentada al reconeixement d'aquell dret.³

El primer problema —d'un interès relatiu— és el de la seva denominació. Des del meu punt de vista, és preferible no parlar ara de *nació*, sinó, emprant la terminologia dels textos de les Nacions Unides i de la doctrina internacional, parlar de *poble*. Es tracta, certament, d'un concepte que tampoc no és senzill de definir, però, que, malgrat tot, precisament per tal com és un concepte extret de la realitat, crec que tampoc no és difícil d'entendre.

3. Vegeu, per exemple, OBIETA, *El derecho humano de la autodeterminación de los pueblos*, 1985, pàg. 33 i s.

Ara bé, la utilització del concepte es complica quan ens trobem amb casos —el de Bòsnia i Hercegovina és actual i paradigmàtic— en els quals els grups socials que podrien aspirar a aquesta condició es superposen en el mateix àmbit geogràfic amb d'altres grups similars. En canvi, *a contrario sensu*, una situació de coincidència entre poble i territori —que, encara que no al peu de la lletra, podria ser l'exemple d'Eslovènia— clarifica aquell concepte i, com a conseqüència, la legitimitat del dret a l'autodeterminació.

Tot això, a parer meu, comporta la necessitat de fer algunes consideracions complementàries.

a) És prou coneguda la contraposició entre les dues tesis doctrinals formulades entorn del concepte de poble. Per a l'anomenada *tesi objectiva*, el concepte es fonamenta en la preexistència de circumstàncies definitòries i, en aquest sentit, la doctrina alemanya del segle XIX havia fet èmfasi en el concepte de raça. En un altre nivell, però en la mateixa direcció, els esdeveniments europeus evidencien la importància d'altres aspectes tan característics com ara la llengua, però també la religió. La tesi subjectiva, en canvi, feia èmfasi en la voluntat de ser i així, per a Renan —que pensava en els habitants d'Alsàcia i Lorena que se sentien francesos després de la seva annexió a Alemanya, un cop acabada la guerra de 1870—, una nació era un plebiscit de cada dia.

En realitat, són dues perspectives que no sols no s'exclouen, sinó que es complementen i crec que ambdós requisits són necessaris i precisament en una relació successiva, de forma que, per tal com existeixen uns determinats requisits objectius —la religió, la llengua, la raça, però també, a vegades, els precedents històrics o determinades realitats geogràfiques—, és possible que el grup social que els posseeix assolixi la consciència de poble i aquesta és, al final, el requisit que, de fet, desencadena tot el procés.

Ara bé, aquesta consciència de la pròpia identitat no és encara suficient. Ha de venir completada per un segon element: la voluntat de donar-li transcendència política o, allò que és igual, la voluntat de projectar aquella consciència individualitzadora sobre el marc de la pròpia organització política. La suma dels dos elements apuntats —aquella consciència, aquesta voluntat— és, doncs, determinant i estableix una neta diferenciació entre el problema que s'està examinant i el de la protecció de les minories culturals, que em sembla fonamental.

b) Si dels plantejaments teòrics passem a la realitat d'allò que ha succeït darrerament a Europa, concretament a les antigues URSS i Iugoslàvia, però també a allò que esta succeint a Txecoslovàquia, obtindrem altres referències que ens poden resultar útils, especialment si tenim present que totes aquestes hipòtesis d'autodeterminació s'han donat i es donen en territoris dins dels quals conviuen grups socials diferents.

Vol dir, per tant, que l'existència d'una realitat cultural diversa no ha estat obstacle perquè, on existia un grup social característic o, si voleu, dominant, és a

dir, l'històricament i culturalment identificat amb el territori, aquest hagi pogut dur a terme l'exercici del dret. Ara bé, des del meu punt de vista, aquest exercici ha estat afavorit per la concurrència de dos elements que han facilitat sens dubte el desencadenament del procés.

D'una banda, el fet que la situació anterior de dependència hagués reconegut aquell territori com a realitat política diferenciada, donant-li unes institucions pròpies, de forma que, en assolir-se la independència, ni tan sols ha calgut canviar la denominació, segurament amb l'única excepció de Macedònia a causa de les pressions gregues.

D'altra, el fet que aquella realitat política, en definitiva, aquelles institucions, com, d'altra banda, era lògic, havien estat ocupades preferentment pel grup social dominant, que, com és lògic també, és el que ha impulsat el procés.

En aquest sentit, em sembla evident que, quan aquell grup social dominant convivia amb altres grups socials secundaris, que estaven dispersos per tot el territori o situats en una part d'ell, però sense que hi resultessin ser predominants, l'exercici del dret a l'autodeterminació pel primer grup no ha trobat obstacles insuperables i la situació derivada d'aquest exercici pot donar-se, de moment —i insisteixo en aquesta precisió—, com a consolidada. Crec que és el cas dels Països Bàltics o d'Eslovènia.

Són diferents aquells casos en els quals aquells grups socials secundaris, que, per definició, no eren dominants en el conjunt del territori, ho eren en una part concreta d'aquest. Crec que és el cas de Croàcia, amb minories sèrbies predominants a les regions de Krajina i Eslavònia, o el d'Ucraïna, amb una minoria russa dominant a Crimea. Des del meu punt de vista, la situació d'autodeterminació, que, malgrat aquesta interferència, ha estat possible, no podrà considerar-se consolidada fins que no s'hagin resolt políticament els problemes d'aquestes minories.

Ara bé, si en el primer cas, l'autodeterminació es fonamenta en el predomini d'un grup social a tot el territori i si, en el segon, en l'existència d'un grup social que és predominant a la part més important del territori, resten encara aquells casos en els quals cap grup social no pot afirmar el seu predomini. Cal situar aquí el cas de Bòsnia i Hercegovina, on aquesta indefinició, combinada amb la ingerència exterior —evident la de Sèrbia, no tant la de Croàcia— han conduït a l'actual enfrontament ètnic.

Al final, doncs, crec que és possible d'arribar a una triple conclusió, sempre sobre una premissa que la realitat europea demostra que és fonamental: aquella preexistència d'un marc territorial políticament reconegut:

1a. L'exercici del dret a l'autodeterminació és possible quan en tot el territori hi ha un sol grup social dominant, per bé que, si existeixen, caldrà resoldre la convivència cultural amb els grups socials secundaris, que assoleixen aleshores la condició de minoria ètnica.

2a. També és possible si, al costat del grup social dominant, hi ha grups socials secundaris que són majoritaris en parts concretes del territori, però, aleshores

res, caldrà resoldre políticament la seva integració i aquests grups podran aspirar al dret a la pròpia autodeterminació.

3a. En canvi, quan cap dels grups socials del territori assoleix la condició de dominant, l'autodeterminació només serà possible si hi ha acord polític entre ells, eventualment impulsat des de l'exterior, preferiblement per les organitzacions internacionals.

4. Poble i minories ètniques

Com he dit, cal diferenciar netament el concepte de poble que aspira a l'autodeterminació del de minoria ètnica.

El concepte de minoria apareix en el marc de la disparitat religiosa i, en un moment determinat, no és estrany que en les relacions internacionals es produís l'aparició del concepte de minoria religiosa. La generalització del problema més enllà d'aquest àmbit espiritual té lloc per primer cop en l'Acta del Congrés de Viena que subscriuen, el 8 de novembre de 1815, Àustria, França, Gran Bretanya, Portugal, Prússia, Rússia i Suècia. El seu article primer estableix que els súbdits polonesos d'aquests països gaudiran d'un règim que assegurí la conservació de la nacionalitat, però amb un condicionament certament prou important: «d'acord amb les formes d'existència política que cada un dels governs del qual siguin súbdits estimi convenient concedir-los». Uns anys més tard, de manera molt més definida, l'article 19 de la Llei constitucional austríaca del 12 de desembre de 1867, establí que «tots els grups ètnics de l'Estat gaudeixen dels mateixos drets i, principalment, tenen el dret absolut a conservar i desenvolupar la seva nacionalitat i el seu idioma».

Evidentment, cap d'aquests dos textos no ens defineix el concepte de minoria ètnica, però, sobretot el segon, estableix ja una orientació al respecte. Sí existeix, en canvi, un intent de definició en el dictamen que el 31 de juliol de 1930 emet el Tribunal Permanent de Justícia Internacional en relació amb el conveni subscrit el 2 de novembre de 1919 entre Grècia i Bulgària, després, per tant, de la Primera Guerra Mundial. «La "comunitat"», diu, «és un grup de persones que viuen en un país o localitat determinada, tenen una raça, religió, llengua i tradicions que els són pròpies i estan unides per la identitat d'aquesta raça, religió, llengua i tradicions en un sentiment de solidaritat per a conèixer les seves tradicions, mantenir el seu culte, assegurar la instrucció i educació dels seus fills d'acord amb el geni de la seva raça i ajudar-se mútuament».⁴

4. *Estudio sobre los derechos de las personas pertenecientes a minorías étnicas, religiosas o lingüísticas*, publicació de les Nacions Unides, 1991, pàg. 5.

Em sembla evident que el text, que he volgut transcriure sencer i que qualifica la situació que defineix com a situació de fet, no de dret, em dóna una bona pauta a l'hora de diferenciar els conceptes de poble i de minoria. Es tracta d'un document que situa la qüestió en una posició fonamentalment tuitiva, que, a parer meu, no té res a veure amb la circumstància dels pobles que no aspiren a la simple protecció benèvola del Govern de l'Estat en el qual s'integren, sinó, precisament, al propi autogovern.

Crec que aquesta consideració segueix essent vàlida després de les actituds adoptades tant per la Societat de Nacions, abans, com per l'Organització de les Nacions Unides, ara. En realitat, aquella Societat, malgrat els intents del president Wilson, ni tan sols pogué establir la menor referència en el Pacte i aquesta hagué de traslladar-se als tractats que s'anaren firmant posteriorment, relatius a països amb minories ètniques.⁵ És evident, en canvi, que les Nacions Unides han adoptat una posició diferent, especialment a partir de la seva preocupació pels drets humans, recollida en la Carta, i de tota l'activitat normativa que s'ha produït després. Però la realitat és que l'organització ha estat impotent fins ara per a definir el concepte de minoria.

L'aproximació més important es conté en la recomanació que la Subcomissió de Prevenció de Discriminacions i Protecció de les Minories féu en el cinquè període de sessions, el 1952, a la Comissió de Drets Humans.⁶ Segons el seu text:

— El terme *minoria* només s'aplica als grups no dominants d'una població que posseeixen i volen conservar tradicions o característiques ètniques, religioses o lingüístiques estables, clarament diferenciades de les de la resta de la població.

— Seria convenient que aquestes minories comptessin amb un nombre suficient de persones perquè poguessin preservar per elles mateixes aquestes característiques.

— Les minories han de demostrar la seva fidelitat a l'estat del qual formen part.

Diversos passatges del text —però sobretot aquest tercer element— crec que són l'argument més poderós per a reiterar-me en el convenciment que, com he dit, el problema de la protecció de les minories no té res a veure amb l'objecte d'aquestes notes.

5. Segons aquell *Estudio sobre...*, aquest fet es produeix en els tractats entre les principals potències aliades i associades i Polònia (Versalles, 28 de juny de 1919), Txecoslovàquia (Saint Germain-en-Laye, 10 de setembre de 1919), i l'Estat serbocroatoeslovè (Saint Germain-en-Laye, 10 de setembre de 1919) i Romania (París, 9 d'octubre de 1919), a més del Tractat sobre la protecció de les minories a Grècia (Sèvres, 10 d'agost de 1920).

6. Vegeu l'esmentat *Estudio sobre...*, pàg. 6.

5. El contingut

És evident que, sovint, hom tendeix a identificar el dret a l'autodeterminació amb el dret d'un poble integrat en un estat no uniforme a la seva secessió. És a dir, com el dret d'un poble dependent a la seva independència política. Però, aquest plantejament es fixa en l'aspecte més gràfic, més vistós del problema i crec que resulta incomplet.

En bona part, la interpretació autèntica d'aquesta qüestió ens ve donada per la pròpia Assemblea General de les Nacions Unides, en la seva Resolució 1514 (XV), del 14 de desembre de 1960, que conté «els principis que han de servir de guia als estats membres per a determinar si existeix o no l'obligació de transmetre la informació que es demana a l'incís e) de l'article 73 de la carta». Evidentment, es tracta d'un text relatiu a la descolonització, però, com he dit, des d'un plantejament només jurídic, no polític, ningú no pot pretendre que els criteris aplicables per raons d'oportunitat a aquest àmbit no siguin perfectament generalitzables. Doncs bé, entre ells, el principi VI dels establerts per aquella resolució afirma que pot considerar-se que un territori no autònom ha assolit la plenitud de govern propi:

- a) Quan passa a ser un estat independent i sobirà.
- b) Quan s'estableix una lliure associació amb un estat independent.
- c) Quan s'integra en un estat independent.

És evident que hom podria completar l'enumeració, per exemple, amb l'opció per a una estructura confederal o federal de l'Estat. En qualsevol cas, allò que importa és afirmar que el contingut del dret a l'autodeterminació és potencialment divers i, per exemple també, no hi hauria cap inconvenient teòric si el seu exercici acabés expressant la voluntat del poble en qüestió a integrar-se com a simple província en el marc d'un estat unitari.

Amb tot, és cert que el discurs se simplifica i, per tant, resulta més didàctic, si centrem la qüestió en la seva maximalització, és a dir, en aquell dret a la plena independència, a partir del qual qualsevol plantejament reduccionista és possible. De fet, els darrers exemples europeus han anat fins ara en aquella direcció, però amb matisos importants ja previstos o qui sap si previsibles. En aquest sentit, si és cert que l'Assemblea Nacional txecoslovaca ha acordat, el 25 del novembre passat, la dissolució de la federació, no ho és menys que, segons sembla, txecs i eslovacs tenen ja signada una sèrie d'acords de cara a la seva convivència futura i, d'altra banda, tampoc cal negar la possibilitat que alguns dels països que havien integrat la Unió Soviètica reelaborin la seva convivència política també amb solucions cooperatives, ja sigui en el si de l'actual Comunitat d'Estats Independents o en un altre marc.

6. La forma

En aquest punt, entrem en contacte amb el procediment, és a dir, amb els requisits formals per a l'exercici del dret, que poden diferenciar-se en previs, simultanis i posteriors.

a) El primer aspecte a examinar és el de la necessitat d'un *requisit previ* com la introducció del reconeixement del dret a l'autodeterminació en la Constitució de l'Estat de què es tracti, completat, eventualment, amb el reconeixement exprés del dret a la secessió i amb l'establiment del procés per a l'exercici d'aquest.

Crec que els esdeveniments europeus abonen la relativització d'aquell reconeixement constitucional. És a dir, si tenim en compte els textos constitucionals soviètic, txecoslovac i iugoslau, obtindrem una perspectiva curiosa, en la qual el reconeixement del dret va de més a menys, circumstància que, si tenim present allò que ha passat a les antigues URSS i Iugoslàvia i allò que està passant a Txecoslovàquia, és un argument a favor d'aquella relativització.

La Constitució de la Unió Soviètica era la més explícita i en el seu articulat reconeixia expressament no només el dret a l'autodeterminació, sinó també el de separació. L'article 70 de la Constitució de 1977 configurava l'Estat com a multinacional, federal i unit «en virtut de la lliure determinació de les nacions i de l'associació voluntària de les repúbliques socialistes soviètiques iguals en dret». Com a conseqüència, a l'article 72, hom reconeixia el dret de secessió a les repúbliques federals, no a les repúbliques autònomes.

En un nivell inferior, la Llei constitucional sobre la Federació Txecoslovaca, del 27 d'octubre de 1968, revisada, reconeix en el seu preàmbul «el dret inalienable de cada poble a l'autodeterminació, inclòs el dret a la separació», per bé que l'articulat no és tan explícit i a l'article 1.2 afirma que «La República Socialista Txecoslovaca està basada en la unió voluntària dels dos estats nacionals, txec i eslovac, lliurement units i iguals en drets i fonamentada en el dret de cada un d'aquests pobles a l'autodeterminació».

El cas iugoslau era inferior. Certament, la Constitució, en les primeres línies del preàmbul, feia referència al «dret de cada poble a l'autodeterminació, comprès el dret de secessió, sobre la base de la voluntat de tots els pobles i les nacionalitats expressades lliurement». Però, en el text articulat, la línia argumental variava. L'article 1 parlava de l'Estat federatiu «com a comunitat dels pobles lliurement units» i l'article 5 establia que el «territori de la República Socialista no pot ser modificat sense el consentiment de la República».

Deixant de banda la redundància d'aquest últim text, hom pot preguntar-se quina importància ha tingut per a Eslovènia i Croàcia aquest plantejament ambigu. La qüestió, però, és més general i, per tant, cal situar-la, més enllà d'aquests casos concrets, en el marc d'aquells estats, les constitucions dels quals o no tracten la qüestió o adopten una posició oposada al reconeixement del dret.

Aquest últim deu ser el cas de la Constitució espanyola, que, en el seu article 2, afirma que «la Constitución se fundamenta en la indiscutible unidad de la nación española, patria común e indivisible de todos los españoles». El text, com és sabut, ve completat per la declaració de l'article 8, quan atribueix a les forces armades la missió de defensar la integritat territorial de l'Estat.

A criteri meu, l'abast que calgui donar a aquesta última declaració és opinable. El marc que va donar lloc al precepte no és el d'avui i, si és vàlida una referència exterior, potser caldrà tenir en compte les actituds, al final poc actives, adoptades per l'exèrcit soviètic i, quant a Eslovènia i Croàcia, per l'exèrcit iugoslau en les independències que els afectaven. Però, més enllà d'això, és evident, d'una banda, que tots els textos constitucionals han de ser interpretats d'acord amb les circumstàncies polítiques de cada moment i, d'altra, que tots ells contenen els seus propis procediments de modificació.

De fet, però, la raó de fons d'aquella relativització és una altra i certament de la major importància: el dret a l'autodeterminació és un dret fonamentat en dos preceptes de rang superior, concretament, aquells dos articles primers dels pactes de les Nacions Unides de 1966, ratificats per l'Estat espanyol el 30 d'abril de 1977 i que, internacionalment, ja havien entrat en vigor el 3 de gener de l'any anterior.

b) El *requisit simultani* és, sens dubte, el de la declaració mateixa de l'autodeterminació, que, lògicament, s'ha de produir a partir d'un acord del parlament corresponent, és a dir, el previst en l'organització d'aquella autonomia política abans exposada.

La qüestió és si aquesta declaració ha de ser ratificada necessàriament per referèndum de la població del territori en relació amb el qual es pretén exercir el dret. La realitat demostra que el requisit no és essencial i, per exemple, no s'ha considerat necessari en aquell acord de separació del 25 de novembre últim de l'Assemblea Nacional txecoslovaca. En qualsevol cas, però, allò que és evident és que la decisió correspon al poble que usa el dret, sense que la resta de l'estat hagi de tenir intervenció en la decisió. La referència d'autoritat la trobem novament en aquella Resolució 1541 (XV) de les Nacions Unides, concretament al principi VII, que, si bé contempla només el cas de la lliure associació a un altre estat, estableix un criteri, perfectament generalitzable, segons el qual aquella «haurà de ser resultat de la lliure i voluntària decisió dels pobles del territori interessat expressada amb coneixement de causa i per procediments democràtics».

De fet, en aquest àmbit formal, hom podria plantejar encara un problema addicional, al qual ja he al·ludit: la necessitat o no d'una regulació prèvia, constitucional o no, del procés. Crec que la resposta ha de ser negativa. Com és lògic, cap text constitucional regula aquest aspecte i, novament, la realitat dels darrers esdeveniments europeus ens demostra com, en els casos que l'autodeterminació condueix a la independència, si existeix realment la voluntat secessionista, els as-

pectes formals de la decisió i, per tant, la inexistència d'una regulació prèvia del procés no és un obstacle perquè aquest tingui lloc.

En definitiva, en cas de manca de previsió anterior, els esdeveniments acabaran establint, no sempre pacíficament, es cert, un procediment *ad hoc*. De fet, això està succeint a Txecoslovàquia a través del pacte i ha succeït en els casos d'Eslovènia i de Croàcia a través d'una teoria de fets consumats, assumits per la comunitat internacional, malgrat que aquests hagin estat especialment sagnants a Croàcia a causa de l'existència d'aquells enclavaments serbis de Krajina i Eslavònia.

Naturalment, aquestes reflexions només són vàlides per a aquells casos d'autodeterminació que condueixen a la independència. Quan es tracti, en canvi, de separacions amb acords posteriors de cooperació, o de reestructurar políticament l'estat no uniforme, donant-li, per exemple, una organització confederal, o de l'adhesió a un estat diferent és indubtable que l'únic procediment possible serà el pacte entre les parts interessades.

c) Resta el *requisit posterior*, és a dir, el reconeixement per a la comunitat internacional.

El panorama europeu ens demostra com, al final, es produeix l'assumpció de les situacions efectives que no estiguin en contradicció amb els principis que regeixen la comunitat internacional. Concretament, els grans organismes internacionals més afectats per les independències de les antigues URSS i Iugoslàvia, és a dir, la Comunitat Europea i l'OTAN, han hagut d'improvisar la seva pròpia doctrina del reconeixement i, certament, ho han fet. La Comunitat, pressionada per la decisió d'Alemanya, decididament disposada a reconèixer Eslovènia i Croàcia, deixà establerta la seva posició en la reunió del Consell de Ministres d'Afers Estrangers del 16 de desembre de 1991, a Brussel·les. Els requisits, cap dels quals al·ludeix, per cert, al reconeixement previ de l'autodeterminació per un text intern o a la realització d'un referèndum, són elementals:

- respecte dels drets humans;
- organització política com a estat de dret i democràtica, d'acord amb les cartes de les Nacions Unides, de París i d'Hèlsinki;
- respecte a les minories ètniques;
- inviolabilitat de les fronteres, si no és que es modifiquen per mitjans pacífics;
- compromís de respectar tots els acords internacionals subscrits en matèria de desarmament i proliferació nuclear;
- compromís de sotmetiment a un arbitratge, si cal, en cas de diferències regionals que es poguessin presentar.

Tres dies més tard, el 19 de desembre, la desintegració de la Unió Soviètica provocava la presa de posició de l'OTAN, també a la capital belga, tot establint els seus punts, tots ells dirigits a establir qüestions d'armament i, en especial, d'armament nuclear; per tant, d'un interès relatiu en el nostre cas:

- garantia d'un control segur, responsable, digne de confiança sobre les armes nuclears sota un comandament únic;
- prendre part en esforços conjunts per a assegurar una inofensiva, segura i adequada destrucció de les armes nuclears;
- posar en pràctica les bases legislatives i institucionals per a assegurar controls estrictes d'exportació que previndran la proliferació d'armes de destrucció massiva, les seves tecnologies i els coneixements tècnics per fabricar-les;
- adherir-se de forma completa als acords START i CFE;
- per a Ucraïna, Kazakhstan i Bielorússia, unir-se al Tractat de No Proliferaió com a estats no nuclears i accedir a les inspeccions completes de la IAEA.

És cert que tant la presa de posició de la Comunitat com la de l'organització atlàntica fan expressa referència als nous estats sorgits de l'antiga Unió Soviètica i de l'est d'Europa. Ara bé, deixant de banda el problema geogràfic de si Eslovènia i Croàcia són o no a l'est d'Europa, aspecte sobre el qual hom pot tenir reserves més que fonamentades, el fet evident és que l'esforç jurídic que cal fer per a generalitzar els principis —especialment, atès el seu caràcter genèric, els de la Comunitat Europea— és mínim.

7. Consideració final

En arribar a aquest punt, m'agradria cloure aquestes notes amb una reflexió personal.

Sóc de l'opinió que ens trobem davant d'un procés que no serà curt, però que sembla imparabile, de revisió del concepte d'estat convencional o, si voleu, d'estat nació, concepte que, d'altra banda, ve també incidit, des de l'altre cantó, pel procés d'integració europea. Es tracta d'un sistema d'organització política que ha estat víctima de la seva pròpia expansió, de forma que les seves estructures, amb tota la fronda burocràtica que comporten, s'han fet excessives, massa feixugues, quan no antipàtiques, per al ciutadà. Tot això ha dut a uns nivells d'eficàcia més que discutibles i hom té cada vegada més la sensació que existeix una desproporció molt notòria entre els mitjans esmerçats —en definitiva, els recursos que aquell ciutadà aporta via impostos— i les contraprestacions assolides.

Naturalment, aquest procés s'accelera i assoleix una segona justificació —que és la que ara ens ocupa— quan coincideix amb el concepte de poble diferenciat, amb la consegüent sensació de distanciament que això comporta. Diríem, doncs, que, almenys en una perspectiva fonamentalment europea —Europa és d'on han sortit i d'on segueixen sortint les ideologies—, l'Estat convencional ha complert ja la seva funció i, si això és així, la història ens demostra que cap sistema d'organització política s'ha succeït a si mateix.

Més enllà de tot això, és cert també que la democratització de la cultura fa que cada vegada sigui més important el nombre d'homes i de dones en condició de fer la crítica del sistema. Aleshores, cada cop és menys comprensible per a aquell ciutadà el fet que no sigui en el marc de l'àmbit institucional que li és més pròxim —el municipi en primer lloc— on s'hagin d'administrar els seus interessos, en definitiva, l'aplicació a la solució de les seves necessitats dels recursos que ell facilita a la cosa pública per aquella via impositiva. I és que, en el fons, potser la democràcia no és altra cosa que l'apropament del poder al ciutadà i això, en els estats convencionals amb societat no uniforme, passa per la dispersió geogràfica d'aquest poder.

Evidentment, la dinàmica que tot això genera esdevé molt forta quan, com ha succeït en els darrers esdeveniments europeus, l'emancipació s'identifica amb democràcia —enfront de l'antic estat autoritari— i amb esperança de progrés econòmic —enfront de la inoperància o el fracàs de l'antiga economia centralitzada—. Però, de fet, l'abast d'aquesta dinàmica no s'atura aquí, precisament perquè, com acabo de dir, la seva raó de fons és cultural. No és possible, per tant, delimitar el marc geogràfic o temporal del procés i, com he dit també, crec que estem tot just a l'inici d'una evolució política de gran abast. Una evolució que erosiona les estructures i, per tant, els poders de l'Estat, des de fora, a través dels processos d'integració, i des de dins, a través dels processos de diversificació, i que, malauradament, la gent de la meva generació només està en condicions d'intuir.

ILLES, ILLEÏTAT I INSULARITAT. LES ILLES BALEARS, PER EXEMPLE

BARTOMEU BARCELÓ I PONS

(Sessions del 16 de desembre de 1994, del 17 de febrer i del 13 de març de 1995)

Justificació del tema

L'interès pel coneixement de les illes iniciat pels naturalistes als que recolçaren els erudits insulars induïts pel sentiment d'excelsitud dels seus mons illencs, s'ha vist incrementat darrerament pel protagonisme polític i econòmic assolit per moltes illes arran de la seva independència i dels nous valors de situació que els han donat la crisi del petroli i l'ampliació de les seves aigües jurisdiccionals a les zones econòmiques exclusives. Això ha fet que els estudis geogràfics, econòmics, sociològics, geopolítics, àdhuc els psicològics, hagin proliferat amb abundància, enriquint la seva coneixença, a la vegada que ha aparegut un bon nombre d'institucions dedicades al seu estudi.

Per altra part, les illes tenen una significació destacada en els mites, la literatura de creació, tant narrativa com poesia, i els llibres de viatges, àdhuc en l'art, com a llocs d'excelsitud, on passen, o hi ha, fets que es situen més enllà d'allò que en les terres continentals es considera normal.

El cert és que sigui per la fantasia dels autors, o pel narcisisme dels escriptors insulars, o per la seva pròpia realitat, les illes han atret l'atenció d'una literatura que s'estén en el temps i l'espai, i que amb freqüència posa en evidència sorpresa, admiració, fantasia o excelsituds, i, a vegades, hi trobem intuïcions de fets objectius que interessin els seus estudiosos.

L'any 1945, hi havia al món 10 estats insulars independents. Actualment, n'hi ha 43, com a conseqüència d'haver assolit la independència antics territoris que formaven part d'imperis colonials. Dels 33 nous estats insulars nascuts des de 1945, 20 són microestats, és a dir, tenen menys de 5.000 km². Existeixen, a més, 35 territoris insulars amb un règim polític especial, en dependència d'altres estats, dels quals 28 tenen menys de 5.000 km². Molts d'aquests estats o territoris insulars, estan formats per diverses illes pròximes. Per exemple, les illes Fiji són 320 illes, les

Bermudes són 360 o les Marshall, 2.127. Aquests nous estats insulars han entrat a formar part de l'ONU, on el seu vot és vigilat i festejat per les grans potències en un intercanvi de favors sempre prou interessat, però del que les illes se n'aprofiten.

Una gran quantitat d'illes estan integrades políticament en estats continentals. En un llistat provisional, fet en 1990 per M. Tillieut (Universitat de Trèveris, Alemanya) i J. Bosch (Universitat de Trèveris, Alemanya), sols 10 estats europeus posseeixen 537 illes (Alemanya: 23; Anglaterra: 89; Dinamarca: 83; Espanya: 25; França: 52; Grècia: 122; Holanda: 6; Irlanda: 55; Itàlia: 60; Portugal: 20), generalment de dimensions petites i entre les que sols 4 ultrapassen els 5.000 km² (Còrsega, Sardenya, Sicília i Creta). Totes aquestes illes tenen característiques físiques i humanes molt diferents, així com també ho són les seves relacions i situació política envers els estats als que pertanyen.

La generalització de les zones econòmiques exclusives es va definir a la III Conferència General sobre el Dret de la Mar tinguda el 1973, que culminà un procés de declaracions iniciat en 1947 (Xile, Perú, el Salvador, Hondures i Equador). Això suposava l'ampliació de les aigües territorials fins a dues-centes milles (370,4 km) de la costa, cosa amb què la superfície marina, on es podia controlar l'activitat pesquera, ocupava una gran extensió, on es localitzaven la major part dels recursos de pesca. El control d'aquesta riquesa per part dels nous estats insulars els donava un protagonisme econòmic que han pogut fer valer envers els grans estats pescadors.

La crisi provocada pel tancament del canal de Suez obligà no sols a l'augment de la capacitat dels grans petroliers, sinó també a cercar nous itineraris. D'això se'n beneficiaren algunes illes que, situades al llarg d'aquets trajectes, constituïren punts de recalada. Aquest nou aspecte de les economies de situació va ser per a moltes d'elles una avantatge que no desaprofitaren, participant així dels beneficis polítics i econòmics del negoci petroler i dels estats que el protagonitzaven.

Tot això va fer proliferar els estudis sobre les realitats insulars, unes vegades amb finalitats aplicades i altres purament acadèmiques, producte de la preocupació dels investigadors que començaren a disposar d'una informació documental i estadística que abans o no existia o era insuficient, i de la creació d'entitats de recerca de temes insulars. (Centre d'Estudis Corsos a la Universitat de Provença; l'Institut pel Desenvolupament de les Illes del Mediterrani a la Universitat de Corti, Còrsega; Insula International Scientific Council for Island Development, París, MAB-UNESCO, 1989; etc.) També han proliferat les reunions acadèmiques que han tingut per objecte arreplegar experts en el tema insular, sigui general o regional.

Particularment, el tema insular a les Balears, per a mi com a insular i acadèmic, és conseqüència de l'estudi de les meves illes i del contacte amb altres estudiosos. El meu primer treball es publicà a *Serra d'Or* en 1962 («Les Balears i la insularitat», *Serra d'Or*, núm. 5, p. 22-25). Vaig retornar al tema en la lliçó d'inauguració del curs acadèmic de 1971-1972 a Palma de Mallorca («Experiencias

y perspectivas de las grandes islas del Mediterráneo Occidental», *Revista de Geografía*, Universitat de Barcelona, 1971, TV, p. 39-62) i més tard, en 1985, amb la meua comunicació *Introducció a la nisologia* presentada a l'Àrea Territorial de la I Conferència Econòmica de la Mediterrània nord-occidental (Congrés de Cultura Catalana, Barcelona, 10-12 de juny de 1985).

La geografia i les illes

Si bé va ser Ratzel el primer geògraf que parà esment en el fet insular, és Jean Brunhes el que, en la seva *Geografia humana*, hi dedica un capítol específic en destacar l'aïllament humà tant a terres continentals com a les illes marítimes, de les que posa com a exemple les Balears, sobre les que ja el 1911 havia publicat un article a la revista *Des Deux Mondes*. Lucien Fébvre abordà en el seu llibre *La terre et l'évolution humaine* (1922, edició en castellà de UTEHA, 1955), el tema de les illes destacant-les com a màxima categoria de la litoralitat. Aubert de la Rüe que havia estudiat les illes Kerguelen, publicà el 1935 el seu llibre *L'homme et les îles*, dins la col·lecció «Geographie Humaine», de Gallimard, dirigida per P. Deffontaines. Són modèlics els capítols sobre illes a la *Géographie universelle* dirigida per P. Vidal de la Blanche i L. Gallois, com el dedicat a les illes Britàniques, d'A. Demangeon, o el de les Antilles, de Maximilien Sorre i Fernando Ortiz.

Els estudis més recents sobre illes mediterrànies constitueixen aportacions prou importants al coneixement del fet insular. Aquí cal esmentar la tesi de doctorat de Maurice Le Lannou, *Pâtres et paysans a l'île de Sardaigne*, les d'E. Koldny, *Géographie urbaine de la Corse* (1962) i *La population des îles de la Grèce* (1974), l'obra de René Rochefort *Le Travail en Sicile* (1961) prologada per Danino Dolci i el treball de Monique Dacharry sobre *Tourisme et Transport en Méditerranée Occidentale. Balears. Corse. Sardaigne* (1964).

Aquestes obres i altres monografies permeteren començar les reflexions serioses sobre el fet insular. Però el treball més aclaridor és el d'un psicòleg, Abraham A. Moles, de l'Institut de Psicologia Social d'Estrasburg, que en 1982 publicà a *L'Espace Géographique* un article titulat «Nissonologie ou science des îles», en el que fa convergir l'anàlisi fenomenològic del comportament amb el psicoanàlisi de l'espai que resulta ser de gran interès per a la geografia de la percepció i la del comportament, bàsiques per a la comprensió del fet insular.

Conceptes

Podrím definir l'illa com «una superfície de terra, de dimensions naturals i humanes limitades, segregada dels espais continentals per la discontinuïtat espa-

cial del medi marí que dificulta les seves relacions externes, però que pot ser atenuada per la tecnologia de les comunicacions i els transports, tinguent en compte la seva capacitat, intensitat i costos».

Insular és tot allò que pertany a l'illa i la *insularitat* seria la qualitat o condició que es deriva de ser insular i que en el seu conjunt s'oposa a la continentalitat pròpia dels grans espais de la terra ferma.

L'*insularisme* consistiria en el conjunt de fenòmens sociopolítics i geopolítics que es produeixen en les relacions de les illes amb els estats de què depenen o altres estats, en el cas de ser independents.

El concepte d'*illeïtat* és la gran aportació d'A. A. Moles que la defineix com una espècie de funció fenomenològica lligada a tres dimensions: la magnitud de l'illa, la distància d'aquesta a les terres continentals i el seu caràcter microcòsmic que li confereix la quantitat de varietat que conté. En el lèxic lul·lià la *illeïtat* seria l'abstracció d'un agent en potència, derivat del terme *illa*. Partint d'aquí, podríem pensar que hi ha illes més illes que d'altres, que tenen més *illeïtat* i es pot pensar en una illa ideal, amb plenitud de la seva *illeïtat*. La *illeïtat* es pot modificar i, de fet, disminueix a mesura que augmenten les comunicacions, àdhuc es pot arribar a perdre. Cada una de les tres dimensions que intervenen a caracteritzar la *illeïtat* pot ser notablement complexa, tant en la seva conceptualització com en la seva dimensió, i mereix un comentari individualitzat.

Les magnituds

En parlar de la magnitud d'una illa, la primera idea que ens ve és la de la seva extensió territorial. Però hi ha altres magnituds a considerar, com són el seu desenvolupament costaner, la importància de les terres cultivables, els espais forestals, els recursos hídrics, etc., a més de les magnituds humanes com és el nombre d'habitants, el PIB, etc., però també les relacions que existeixen entre totes elles i la seva pròpia dinàmica. En cada una d'aquestes dimensions hi ha elements quantificables, però la seva qualificació resulta molt important, així com la seva relació amb la varietat interna de què parlarem més endavant.

L'extensió i la forma

L'extensió d'una illa s'ha de considerar tenint en compte la seva forma, o sigui, la seva configuració costera, o dit d'altra manera, les característiques de les seves fronteres naturals.

Podem relacionar extensió i forma, prenent com a criteri inicial un dels trets que ajuden a definir els espais insulars, com és la influència marítima en les seves

condicions ambientals. Aquesta, se sap que penetra terra endins i arriba amb totes les seves característiques, fins a 35 km, a partir dels quals comença a disminuir; tot això sempre i quan el relleu no ultrapassi els 1.500 m d'altitud, que és quan pot introduir modificacions en la intensitat d'aquesta influència.

Si establim la relació numèrica dels km² de superfície que corresponen a un quilòmetre de costa en una superfície circular de radi, i per tant d'extensió, variable, podem construir la taula següent:

<i>Radi en km</i>	<i>Cercle en km²</i>	<i>Circumf. en km</i>	<i>Km² per km de costa</i>
1	3,1	6,3	1/0,49
5	78,5	31,4	1/2,5
10	314,2	62,8	1/5
20	1.256,6	125,7	1/10
30	2.827,4	188,5	1/15
35	3.846,0	219,8	1/17,5
40	5.026,6	251,3	1/20
50	7.851,0	314,2	1/25
100	31.416,0	628,3	1/50

D'aquesta manera, la dimensió màxima d'una illa de forma circular que rep en la seva totalitat la influència marítima seria la de 3.846 km², que correspon a un cercle de 35 km de radi i que dona una relació de 17,5 km² per cada km de costa amb una longitud total d'aquesta de 219,8 km.

Però la relació 1/n pot variar segons la forma de l'illa i el seu desenvolupament costaner.

Una illa de 4.000 km² pot representar-se per:

1) Un cercle de 35,69 km de radi que tindria una longitud de la circumferència de 224,13 km. Això donaria una relació d'1 km de costa per cada 18,5 km².

2) Un quadrat de 63,25 km de costat i una longitud del perímetre de 253 km, que donaria una relació d'1/15,81 i una distància mínima en la perpendicular del centre al costat de 31,62 km, i màxima del centre als vèrtexs dels angles, de 44,71 km.

3) Un rectangle de 20 × 200 km en el que la longitud total dels seus costats seria de 440 km. Així, la relació km de costa per km² seria de 1/9,09, i la distància màxima d'un punt a la costa de 10 km.

Succeeix que la longitud real de la costa d'una illa és superior a la de la circumferència d'un cercle de la seva extensió, que fa que la *ratio* km² per km de costa sigui sempre inferior al de la referència circular teòrica. En el cas de les illes Balears aquesta diferència es pot constatar en la taula següent:

Illes Balears
Dimensions bàsiques i relació costa/superfície

<i>Illa</i>	<i>Dimensions reals</i>			<i>Dimensions del cercle</i>		
	<i>Ext. en km²</i>	<i>Costa</i>	<i>Índex</i>	<i>Long. c.</i>	<i>Radi en km</i>	<i>Índex</i>
Mallorca	3.640,16	554,7	1/6,56	217,77	34,04	1/16,71
Menorca	701,84	285,7	1/2,45	93,88	14,95	1/7,47
Eivissa	541,22	210,1	1/2,57	83,39	13,12	1/6,56
Formentera	82,08	69,0	1/1,19	32,09	5,11	1/2,55
Cabrera Gran	11,54	38,6	1/0,30	12,04	1,92	1/0,9

Utilitzant aquest criteri, Doumenge establí una classificació de les illes de la següent manera:

Classificació de les illes segons l'índex 1 km de costa / n km²

- 1 = Illa oceànica
- 1 - 1/10 = Petita terra insular
- 1/10 - 1/20 = Gran terra insular
- 1/20 - 1/60 = Illa continentalitzada
- Més 1/60 = Illa continental

Així, les illes de l'arxipèlag balear quedarien incloses en la categoria de *petites terres insulars*, en què la totalitat de les seves superfícies estarien sotmeses plenament a la influència marítima. A Mallorca, cap lloc de l'illa és a més de 33 km de la costa.

Relacionar els dos índexs km²/km costa, el real i el teòric, és, en realitat, establir un nou índex, el d'articulació de la costa, en què s'expressa la relació, per una mateixa extensió, entre la longitud de la costa teòrica (circumferència) i la real. Així, l'índex d'articulació costera de les Balears seria el següent:

Illes Balears
Índex d'articulació costera

<i>Illes</i>	<i>L. real costa en km</i>	<i>L. teòr. costa en km</i>	<i>L. real / l. teòr.</i>
Mallorca	554,7	217,77	2,55
Menorca	285,7	93,88	3,04
Eivissa	210,1	83,39	2,55
Formentera	69,0	32,09	2,09
Cabrera Gran	38,6	12,04	3,20

La costa i la litoralitat

Lucien Fèbvre assenyala els trets de la litoralitat *versus* els de la continentalitat, dient que les illes serien un cas específic de la litoralitat duta als darrers extrems i a la que s'hi afegeix tot el que es deriva de l'aïllament.

La litoralitat presenta característiques físiques i humanes que són conseqüència de la configuració de l'espai costaner i la naturalesa dels seus recursos, però també d'unes circumstàncies històriques que les poden ponderar positiva o negativament.

L'accessibilitat d'una illa depèn tant de les característiques físiques de la costa com de la tecnologia dels transports. La naturalesa de la costa pot afavorir o dificultar el seu accés. Penya-segats, platges, resguards mariners protegits dels vents dominants, el seu calat, etc. són factors a tenir en compte, però també cal observar l'evolució dels tipus de vaixells que, al llarg de la història, faran canviar l'ús d'aquests recursos, fins i tot modificar-los artificialment, i que, generalment, obligaran a concentrar el tràfic marítim en uns pocs ports on es centrarà la funció comercial, ingredient bàsic de les funcions urbanes i del desenvolupament de les ciutats costaneres.

L'espai costaner és una àrea de contacte entre dos grans medis naturals, la terra i la mar, que suposen recursos diferents, l'explotació dels quals o es simultanieja o es fa per separat amb intercanvis de les seves produccions. L'existència o no de plataformes marines, més o menys riques en recursos biològics pot afavorir l'activitat pesquera i arribar a constituir una important font de riquesa. La presència de planes litorals generalment de caràcter al·luvial o àrees embassades com són les albuferes, amb bones terres i aigua, pot donar lloc a una agricultura o ramaderia prou riques, però també poden ser elements repulsius en generar la malària.

Però l'intercanvi i que es produeix a la costa va més enllà dels productes dels seus recursos; la costa és un espai d'intercanvi amb terres llunyanes, a la vegada de ruptura, en els sistemes de transport, i tot això va associat a factors de situació relacionats amb les grans línies de comerç que variaran amb els signes de la història.

En temps d'inseguretat o guerra, la costa adquireix uns valors estratègics que es deriven de la posició de l'illa i als que s'han de supeditar altres de les seves funcions com el de la seva fortificació, especialment, la de les ciutats portuàries, o sistemes de vigilància i defensa, que modifiquen l'ús que se'n fa en temps de pau.

A les illes, la costa funciona com a límit clarament percebut, com una frontera, que, diferentment a l'existent entre estats, separa d'un espai, el marítim, on la sobirania i l'accés no és exclusiu d'un poder i és transitable per tots aquells que tenen medis i interessos per fer-ho. D'aquí que les illes tinguin un valor estratègic i el seu domini sigui desitjat pels poders continentals pròxims.

La dimensió humana: els habitants

La població, considerada com a força de treball i capacitat de consum, és una altra variable que s'ha de tenir en compte en el fet de la illeïtat. El nombre d'habitants de dret i de fet, la seva densitat, distribució i dinàmica tenen, a les illes, una especial importància. Però la valoració demogràfica de les illes passa pel coneixement de la base econòmica que sosté la població i pels seus aspectes psicològics i socials.

Doumenge, en analitzar la viabilitat dels petits estats insulars, assenyalava la relativitat en la valoració demogràfica, però a grans trets, considera que una població insular de menys de sis-cents mil habitants presenta insuficiències en els serveis, i que una densitat de menys de 20 hab./km² assenyalava una debilitat demogràfica, que una densitat de 50 hab./km² de superfície útil és necessària per al bon aprofitament dels seus recursos i que una densitat de més de 300 hab./km² sol suposar una sobre població en relació amb la seva explotació i indica l'existència d'utilització de recursos externs, com puguin ser els derivats de la seva situació.

Del nombre d'habitants (consumidors) i de la seva renda *per capita*, dependrà l'existència en varietat, qualitat i quantitat dels serveis, que fa que a les illes sigui més freqüent la seva deficiència que la suficiència. Això pot generar deseconòmies i costos socials que marquen les societats insulars i s'integren en el que anomenem costos de la insularitat.

A títol d'exemple, direm que el potencial d'estudiants universitaris dependrà del volum de la població, però també de la renda *per capita*, que determina el seu nombre per cada cent mil habitants. Així, a una RPC de 81.299 ptes. (de 1968) li corresponen 817 estudiants universitaris per cada 100.000 hab. I a una RPC de 107.907 ptes. aquests serien 1.106. El 1975, quan es va demanar la creació de la universitat a les Balears, un dels arguments més sòlids per exigir-ho va ser que en aquell moment tant per la població de les illes com per la seva RPC li corresponien 5.055 estudiants universitaris, però en realitat sols cursaven estudis superiors —i tots ells a altres universitats de l'Estat—, 1.694. La diferència entre ambdues xifres manifestava un cost social per a la solució del qual es justificava la creació d'una universitat a les illes.

La distància a les terres continentals

La distància de les illes a les terres continentals ha de ser considerada des del punt de vista físic i humà, pot ser directa o a través d'altres illes. Pel que fa a la distància física, aquesta pot tenir a veure, si la relacionem amb les corrents marines o la freqüència de vents, amb l'arribada d'una fauna o flora —que també es

pot explicar per la de les terres continentals a les que un temps pogueren estar afe-
gides— i també amb l'origen del seu poblament humà.

La distància física

La distància física de les illes o arxipèlags a les terres continentals o a altres illes es quantifica en quilòmetres, però cal tenir una referència per a la seva valoració. Aquesta referència pot ésser la distància de dues-centes milles (370,4 km) de les zones econòmiques exclusives.

La ZEE d'una illa és una superfície de mar que l'envolta, a una distància de les seves costes de dues-centes milles. Per tant, l'hem de considerar com una dimensió que podem valorar en termes absoluts (km²) o relatius a l'extensió de l'illa. Això ens donaria un altre índex de superfície que relaciona les dues extensions teòricament susceptibles de ser explotades econòmicament: la superfície terrestre i la de zona econòmica exclusiva (ZEE).

La ZEE teòrica la calculem a partir de la diferència de la superfície del cercle que té per radi dues-centes milles (370,4 km) més el radi del cercle de superfície equivalent a la de l'illa, a la que restem aquesta superfície. La *ratio* ZEE/ext. illa, disminueix en relació inversa amb la dimensió de l'illa, com es pot veure a la taula següent, referida a superfícies teòriques circulars:

<i>Radi en km</i>	<i>Extensió de l'illa en km²</i>	<i>Ext. ZEE en km²</i>	<i>ZEE/Ext.</i>
1	3,1	433.342,75	137.936,96
5	78,5	442.651,94	5.636,01
10	314,2	454.288,43	1.446,04
30	2.827,4	500.834,37	177,13
50	7.854,0	547.380,32	69,69
100	31.416,0	663.745,18	21,13

L'extensió real de la ZEE serà màxima quan aquesta no s'interfereixi amb la d'altres terres, o sia, quan les dues-centes milles mar endins a partir de les costes d'una illa, no toquen en cap sentit altres dues-centes milles que corresponen a terres diferents. Per això, el màxim aïllament físic d'una illa serà quan les terres més pròximes es situen com a mínim a quatre-centes milles de les seves costes. Ara bé, si existeixen terres a menys distància que les quatre-centes milles, les dues ZEE es tocaran tangencialment i perdran part de la seva superfície teòrica. En el supòsit que les Balears tinguessin ZEE pròpia, la superfície d'aquesta, i donada la proximitat entre les illes i les costes continentals pròximes, seria molt inferior a la que

els correspondria si tinguessin el màxim aïllament, és a dir, la màxima superfície teòrica de la ZEE.

<i>Illes</i>	<i>Extensió en km²</i>	<i>ZEE teòr. en km²</i>	<i>ZEE real en km²</i>
Mallorca	3.640,16	594.044,77	49.172
Menorca	701,84	568.771,72	71.123
Eivissa	541,22	566.227,95	18.471
Formentera	82,08	554.849,84	21.043

És per això que la relació percentual de l'extensió de la ZEE real sobre la teòrica suposa un índex d'aïllament en el que el 100 % seria el màxim aïllament, que aniria disminuint a mida que ho fa l'esmentat percentatge.

<i>Illes</i>	<i>% ZEE r. / ZEE t.</i>
Mallorca	8,27
Menorca	12,50
Eivissa	3,26
Formentera	3,79

Les distàncies humanes

Tenint en compte que l'accés a les illes o el d'aquestes a les terres continentals necessita d'una tecnologia i una organització, la distància humana que les separa del continent s'ha de dimensionar en la duració en temps del viatge, la capacitat i freqüència dels mitjans de comunicació, la possibilitat d'aconseguir una plaça, el cost del desplaçament, la transmissió de les informacions i la difusió d'innovacions.

a) La duració del viatge

El progrés de la tecnologia aplicada als transports ha anat reduint considerablement els temps de duració dels viatges i, per tant, acostant els llocs:

<i>Època</i>	<i>Mitjà de transport</i>	<i>Velocitat en km/h</i>
Fins al 1500	Persona a peu	5
1500	Caravel·la	8
1500-1840	Velers	16
1850-1930	Vaixell de vapor	55
1930	Avió d'hèlice	500-650
1950	Avió de reacció	800-1100

Recordem que Jaume I surt amb la seva esquadra de Salou un dimecres al matí i desembarca a la Palomera un dissabte. El viatge dura tres dies a causa, en bona part, del mal temps. Un meteoròleg, Jaume Miró Granada, va poder reconstruir la seqüència del tipus de temps en aquests tres dies a través del contingut de la crònica reial. En 1837, el primer vaixell de vapor, que en viatges regulars anava de Palma a Barcelona i viceversa, tardava dinou hores a fer un trajecte. El primer vol de Barcelona a Palma va durar, en 1916, dues hores i vuit minuts. Avui, aquest viatge dura vuit hores en vaixell i vint-i-cinc minuts en avió, i molt rarament el mal temps és un entrebanc per fer el trajecte.

b) La freqüència i capacitat dels transports

Fins a la implantació de la primera línia regular de vapors entre Palma i Barcelona el 1837, el transport marítim de Mallorca es feia amb vaixells a vela de poc tonatge i amb freqüència molt irregular. Els serveis de correu es realitzaven amb xabecs que feien la travessia una, dues o tres vegades al mes i, de vegades, s'havien d'enfrontar amb corsaris adversos. El primer vaixell de vapor que mantingué una línia regular amb Barcelona tenia una freqüència setmanal, desplaçava 400 TRB i podia dur 80 passatgers. Avui, els vaixells que uneixen Barcelona i Palma tenen freqüència diària i en temporades altes fan dos viatges al dia, el seu tonatge és d'11.000 TRB, amb una capacitat per a 1.211 passatgers, 80 turismes i 450 m lineals per a vehicles de carga sistema *roll-on* que dóna per a 22-25 unitats. Però, a més, la major part del transport de les mercaderies es fa amb vaixells especialitzats (contenidors, petroliers, etc.) que utilitzen infraestructures adients. Paral·lelament a l'augment del tonatge i freqüència, també hi ha hagut una ampliació de les línies marítimes, tant entre les mateixes illes com entre aquestes i altres ports continentals (València, Alacant, Tarragona, Dénia, etc.)

La generalització de l'ús de l'avió introdueix als transports una dimensió vertical, que fa disminuir considerablement el sentit de l'aïllament i acosta les illes més enllà de les costes continentals properes, i s'endinsa a l'interior dels conti-

nents. Disposar tan sols en línies regulars d'uns quinze vols diaris entre Palma i Barcelona, a més dels que tenen origen o destí a altres ciutats espanyoles o europees, als que hauríem d'afegir els vols xàrter a la temporada estiuenca, pot arribar a fer desaparèixer la percepció de l'aïllament.

Ara bé, quan aquests sistemes de transport es paralitzen (mal temps, vagues, etc.) o resulta impossible trobar-hi una plaça perquè estan totes les disponibles ocupades, ressuscita, almenys temporalment, el sentiment quasi oblidat de l'aïllament.

c) El cost del desplaçament de persones i mercaderies

Però tant la duració dels viatges com la seva freqüència s'han de considerar tenint el cost del transport. Una persona pot viure a Palma i treballar a Barcelona o viceversa perquè l'horari i la duració dels vols així ho permetrien; ara bé, el cost del bitllet d'anar i tornar suposa un impediment per a realitzar-ho. Així mateix, aquest cost, tenint en compte que el viatge sols es pot fer per via marítima o aèria, limita i encareix el desplaçament si ho comparem amb les altres possibilitats de desplaçar-se que, per a les mateixes distàncies, hi ha en les terres continentals i que justifica els descomptes que els insulars tenen en els seus desplaçaments.

El cost del transport de mercaderies resulta més complex i té greus conseqüències en les economies insulars. Aquest cost va més enllà del preu dels nòlits i en ell s'haurien d'incloure els costos de la ruptura de la carga, els viatges de buit a conseqüència del desequilibri entre entrades i sortides de mercaderies, els desperfectes produïts en els processos de carregament i descàrrega, incloent-hi els robatoris, i els de l'emmagatzemament a les illes d'uns estocs en previsió de mancances en el subministrament. Les noves tècniques de transport han disminuït la incidència d'algunes d'aquestes variables, però encara són vigents a moltes illes. També s'hauria de parar en la incidència que els costos dels transports tenen en els preus dels productes, cosa que provoca un greu inconvenient en algunes produccions insulars, que per això no poden competir amb altres semblants del continent, o que encareix el preu dels productes introduïts de fora de l'illa.

d) Les comunicacions i la difusió de les informacions

La informació és un agent dinamitzador de la societat i l'economia. A les illes, s'ha passat d'una manca d'informació, deguda a la precarietat dels mitjans de transport i de les comunicacions, a unes millores quan aquests són més freqüents i s'implanta el telègraf i el telèfon, i es generalitza l'ús de la ràdio, més tard de la te-

levisió, i avui, l'accés a l'Internet, fins al punt que, actualment, són moltes les illes que reben puntualment informació de tot el que passa al món. Ara bé, una cosa és que l'arribada de la informació sigui satisfactòria i l'altra la manera en què aquesta informació és interpretada, utilitzada i assumida, i aquí és on la mentalitat insular heretada d'un passat històric pot actuar com a element pertorbador en la difusió de les idees.

La diversitat interna: el microcosmos insular

La diversitat interna pot ésser examinada tant pel que fa als recursos com als sistemes d'explotació. En ambdós casos es pot afirmar que la varietat està en relació directa amb l'extensió i inversa amb la illeïtat. Aquí es podria parlar de la hipsoimetria, la clinometria, els microclimes, la capacitat agrològica dels sòls, els usos de la terra, els recursos energètics, la distribució i composició de la indústria, etc. L'anàlisi estructural de l'economia i de la població ens mostren la complexitat que es deriva de la diversitat. Per altra part, els fets de la diversitat han de ser examinats diacrònicament. L'anàlisi geogràfica regional és la que ens apropiaria a aquesta diversitat que dona sentit al que s'ha anomenat *microcosmos insular*.

La composició sectorial de la població activa ocupada a les illes Balears en 1965, al començament del *boom* turístic, mostrava la seva diversitat: enfront d'una Menorca industrialitzada, se situaven les Pitiüses on el sector primari era dominant, mentre Mallorca, si bé globalment, presentava un cert equilibri sectorial, quan es comparava la ciutat amb la Part Forana quedava palès l'endarreriment d'aquesta envers la terciarització de la capital insular. Vint-i-cinc anys després, en 1991, el desenvolupament del turisme ha provocat una aproximació o uniformització d'aquestes estructures entre les illes, i entre Palma i la Part Forana, que ara venen definides per la seva terciarització.

Illes Balears
Composició sectorial de la població activa ocupada
En % sobre el total

<i>Illes</i>	<i>Sector I</i>		<i>Sector II</i>		<i>Sector III</i>		<i>No consta</i>	
	1965	1991	1965	1991	1965	1991	1965	1991
Mallorca	32,29	4,56	33,54	28,49	34,17	64,75	0,00	2,20
Palma	4,32	1,19	32,96	24,65	62,72	72,17	0,00	1,99
Part Forana	52,47	8,32	33,95	32,75	13,58	56,49	0,00	2,44
Menorca	22,73	5,00	48,35	37,20	28,92	57,13	0,00	0,67
Pitiüses	45,47	6,33	25,66	24,71	28,87	66,82	0,00	2,14

L'aïllament físic i humà

Enfront dels grans espais continentals, les illes són espais de dimensions reduïdes, quasi insignificants, presoneres de la seva dimensió i de la mar que les envolta i les separa de la resta del món.

La segregació, conseqüència de la dimensió i l'aïllament de les illes, consisteix en els processos pels quals una comunitat d'éssers vivents va perdent progressivament les seves relacions amb el seu espai original per acomodar-se a un medi més pobre i restringit, menys ric en espècies i relacions. En aquestes circumstàncies, les condicions de supervivència, el fet de la reproducció i la quantitat i qualitat de l'alimentació condicionen l'evolució de les espècies vegetals i animals, empobrint la seva varietat, provocant el nanisme, els endemismes, la fragilitat dels ecosistemes i, en general, del medi natural envers l'impacte antròpic. Tot això explica l'interès dels naturalistes cap a les illes i que fossin aquests els primers a destacar la seva individualitat envers la de les terres continentals.

L'aïllament humà, a diferència del del medi natural, no té conseqüències irreversibles. La mar pot actuar com a factor de segregació i de comunicació, de separació o d'aproximació i això dependrà de l'evolució i estructura dels sistemes de comunicacions i transports, de les característiques de la seva economia, especialment de la seva dimensió i diversificació.

Tenint en compte que la normalització de les comunicacions marítimes a les illes Balears és un fet relativament recent (1837), aquestes han viscut durant segles un règim d'autarquia i la incidència de factors externs relacionats amb al seva situació han estat esporàdics. Això ha configurat el caràcter dels insulars, que encara avui té el pes d'un determinisme històric.

Amb el desenvolupament dels transports marítimes es produeix una ruptura del règim autàrquic i el pas a una economia de mercat en què els costos dels transports juguen un paper prou important. És sabut que els costos dels transports, malgrat ser el mateix en les dues direccions entre dos mercats, esdevé aïllant per a aquell dels dos que presenta una estructura econòmica més feble. Això té validesa pel que fa a les relacions entre les illes i les terres continentals i, essent l'estructura econòmica de les primeres més febles per la seva dimensió i diversificació, tenen tendència a esdevenir més pobres i allunyades dels centres de decisió, i l'economia de les illes deriva a unes condicions de perifèria.

Cal insistir en què les relacions de dimensió són molt importants tant pel que fa a l'explotació dels recursos, generalment limitats, com, i sobretot, a la mida de les poblacions insulars, que vol dir mercats de consum restringits. La limitació de la demanda de productes i serveis dificulta la instal·lació d'empreses, per a la rendibilitat de les quals és necessària una capacitat de consum que no existeix a les illes, i aquestes queden en dependència dels centres de producció continentals. Això ex-

plica la manca a les illes de determinats serveis, com puguin ésser alguns nivells d'assistència mèdica.

La incidència dels costos del transport en el valor de les mercaderies encarrant-les pot determinar la implantació d'empreses d'un fort caràcter marginal a la vegada que dificulta la captació dels mercats continentals.

D'aquesta manera, la dependència de les decisions preses fora de les illes i la subordinació que això representa, suposa no sols la manca d'iniciatives entre els insulars, sinó també una transferència de rendes, profits, interessos i tota casta d'ingressos, excepte els salaris, cap als centres direccionals. I això dóna lloc a una manca d'activitats i ocupació i, com a conseqüència, al fenomen emigratori, i les illes se'ns poden presentar com a exportadores d'homes, mons precaris i mal alimentats.

Però aquí juga un paper molt important la informació. Deia la Premi Nobel Grazia Deledda, nascuda a Sardenya, que bastava que vingués un estranger a aquesta illa per fer-se ric, és a dir, que el que coneixia a on es produïa la demanda de productes i la localització de la seva producció, en treia un bon profit de la seva comercialització, i que aquest coneixement mancava entre els sards, mentre el tenien els externs. Recordem que l'origen de la indústria de les sabates a Mallorca està en el coneixement que assolí Antoni Fluxà, d'Inca, de la demanda externa d'aquest producte i que l'impulsà a l'organització de la seva producció industrial que abans tenia un caràcter absolutament artesanal.

La situació. Els valors de la geopolítica

La situació de les illes constitueix un recurs, la valoració del qual depèn fonamentalment dels interessos dels estats continentals, especialment dels més pròxims o d'aquells als quals pertanyen políticament. Les illes constitueixen llocs estratègics per al comerç i la seguretat, i és en aquest sentit que la gran història les ha valorades. Tant l'ocupació romana de les Balears com la mateixa conquesta de Jaume I són motivades per raons de seguretat. L'ocupació anglesa de Menorca el segle XVIII, així com la d'altres illes del Mediterrani, formà part d'una estratègia política i comercial d'aquell país. La situació de les Canàries o Malta justifica gran part de la seva activitat econòmica i, en el cas de la darrera, la seva independència. Les Balears, com d'altres illes mediterrànies, deuen la seva riquesa actual al turisme europeu. Un eslògan turístic de Còrsega valora així la seva posició «Corse, la plus proche des terres de rencontres».

Les illes poden ser objecte d'interessos estranys a elles mateixes, i les seves societats i economies, fràgils per la seva dimensió, poden rebre influències positives o negatives des de l'exterior que modifiquen, amb una notable rapidesa, el seu comportament. D'aquesta manera, les economies insulars poden desenvolupar-se

més enllà de la seva pròpia capacitat de producció assumint funcions que intensifiquen la seva vida urbana. Les butlles papals de 1242 i 1247 que permetien als mallorquins de fer comerç amb els països musulmans, convertiren a la Ciutat de Palma en un centre d'emmagatzemament i distribució de mercaderies entre els estats cristians europeus i els musulmans del nord d'Àfrica. Aquesta activitat va fer que la població de la ciutat arribés a superar el 40 % de la de Mallorca. Però quan aquesta desaparegué en el s. XVI a conseqüència de l'aparició dels turcs al Mediterrani, la població de Palma baixà a un 25 % de la de Mallorca, percentatge que mantingué fins a principis del segle actual.

Les illes mediterrànies, endarrerides en relació amb el procés d'industrialització d'Europa, han estat terres d'emigrants, com és el cas de Còrsega. Les Balears, que a finals del segle passat arribaren a disminuir els seus efectius demogràfics a causa de la intensitat de l'emigració, a partir del seu desenvolupament turístic (1955) han rebut una gran quantitat d'immigrants que han modificat substancialment la seva societat fins al punt que les generacions que avui tenen menys de trenta-cinc anys integren un percentatge molt important de fills d'aquells immigrants, fet que manifesta un mestissatge social.

L'home insular: una psicologia especial

Segons Moles, l'illa és un lloc, i crea topològicament una promiscuïtat: s'hi viu tancat en ella. Per això, la interacció dels seus habitants és més gran que la que es dona a les terres continentals. Clans i castes s'hi oposen més vigorosament; l'activitat sentimental és més intensa, s'estima més i s'odia més; les amistats són més sòlides i les venjances més apassionades.

Per a l'insular, l'estat és un concepte continental i l'illa un concepte local; l'Estat és societat; l'illa, comunitat. El poder central, per la llunyania, s'abstreu i això disminueix el seu poder coercitiu, a la vegada que apareix un ordre més just i eficaç que el de la justícia oficial, com succeeix en l'origen de la màfia siciliana i els conceptes d'*Ommertà* o de *Vendetta* i el respecte que es té als bandejats, contrabandistes i corsaris. Recordem aquell monument insòlit que hi ha a Vila d'Eivissa dedicat als seus corsaris.

Això es podria relacionar amb el fet que les relacions humanes són més competitives que cooperatives i que sobre les persones pesen forts llaços de dependència familiar o de clientela econòmica i política. A les illes, la intel·ligència no sempre és valorada, ofegada dins la mediocritat intel·lectual del conjunt o per la ferocitat arcaica de determinades relacions humanes. Tot això explica el desig de figurar entre els millors. Als qui, per un ideal de renovació o per incapacitat d'iniciativa, decideixen romandre a les seves illes, sols els queden dos camins: la submissió més o menys dòcil als conformismes o als poderosos, o la rebel·lió facil-

ment reprimida. Anne Codaccioni, sociòloga de la Universitat de Corti, a Còrsega, té un magnífic estudi sobre l'enveja com a mòbil del comportament dels corsos.

La incomunicació a què les illes han estat sotmeses al llarg de la història ha creat una mentalitat egocèntrica que, a través d'usos i costums, ha anat persistint quan s'han obert a l'exterior i han accedit a la informació. Per a l'insular, l'illa és una referència indefugible, un element de comparació, una escala de valors que conscient o inconscientment s'utilitza en tots els judicis sobre els esdeveniments que es coneixen o les experiències que es tenen quan es viatja fora d'ella. Aquesta mentalitat tancada actua com a element aïllant i explica la mediocritat intel·lectual del seu medi humà i la necessitat de tenir suports i referències externs. L'aïllament psicològic actua quan l'insular surt de la seva illa i perdre contacte amb el seu espai de referència li crea confusió i experimenta el que Moles ha anomenat la «nisonostàlgia», sentiment contraposat al de «nisofòbia» que alguns continentals arriben a sentir quan van a viure a les illes i que és comparable al de la claustrofòbia.

Tots aquests elements de percepció s'integren en els processos de decisió, per això, malgrat que aquests siguin lògics, el resultat final pot conduir a resultats diferencials en relació amb les decisions que prenen els homes continentals que, en general, disposen de més informació i mentalitats més obertes.

